

CONTEXT / КОНТЕКСТ 15

Review for Comparative Literature and Cultural Research
Списание за компаративна книжевност и културолошко истражување

Editorial Board / Редакција

Liedeke Plate (The Netherlands) / **Лидеке Плате** (Холандија)

Maruša Pušnik (Slovenia) / **Маруша Пушник** (Словенија)

Zlatko Kramarić (Croatia) / **Златко Крамариќ** (Хрватска)

Zvonko Taneski (Slovakia) / **Звонко Танески** (Словачка)

Aleksandar Prokopiev (Macedonia) / **Александар Прокопиев** (Македонија)

Editor – in – Chief / Главен и одговорен уредник

Sonja Stojmenska-Elzeser (Macedonia) / **Соња Стојменска-Елзесер** (Македонија)



This issue is supported by Ministry of Culture of Republic of Macedonia / Изданието е објавено со материјална поддршка на Министерството за култура на Република Македонија

ISSN 1857- 7377

**INSTITUTE OF MACEDONIAN LITERATURE
ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА**

CONTEXT / КОНТЕКСТ 15

**Review for Comparative Literature and Cultural Research
Списание за компаративна книжевност и културолошко истражување**



Skopje – Скопје
2017

CONTEXT is an international review and publishes contributions in English and in Macedonian. All submissions are peer reviewed.

Manuscripts and editorial correspondence should be addressed to:

Institute of Macedonian Literature
Grigor Prlicev 5, p.o.b.455
1000 Skopje
Republic of Macedonia

КОНТЕКСТ е меѓународно списание и објавува прилози на англиски и на македонски јазик. Сите текстови се рецензираат.

Ракописите и редакциската преписка се упатува на следната адреса:

Институт за македонска литература
ул. „Григор Прличев“ бр. 5, п.фах 455
1000 Скопје
Република Македонија

CONTENTS / СОДРЖИНА

- Лорета Георгиевска-Јаковлева / Loreta Georgievska-Jakovleva** : МОНУМЕНТАЛНОСТ И ИДЕНТИТЕТ: МАКЕДОНСКИТЕ КУЛТУРНИ ПОЛИТИКИ (2006-2016) / Monumentality and Identity: Macedonian Cultural Politics (2006-2016).....7
- Маруша Пушник / Маруша Пушник** : COMMUNICATION, LANGUAGE AND POWER: REPRODUCTION OF CHRISTIANITY AS AN IMAGINED COMMUNITY / Комуникација, јазик и моќ: репродуцирање на христијанството како замислена заедница.....31
- Татјана Миљовска / Tatjana Miljovska** : СОНОТ НА УТОПИЈАТА – НАДЕЖ, БЕГСТВО ОД РЕАЛНОСТА ИЛИ РЕАЛИЗАЦИЈА НА ИСКОНСКИОТ СТРЕМЕЖ / The Dream of Utopia - Hope, Escape from Reality or a Realization of the Ultimate Striving.....61
- Zvonko Taneski / Звонко Танески** : COMPARATIVE LITERARY STUDIES IN SLOVAKIA – STATUS AND PERSPECTIVES / Книжевната компаратистика во Словачка – статус и перспективи.....79
- Радомир Поповски / Radomir Popovski** : ПОСТХУМАНИЗМОТ, ТРАНСХУМАНИЗМОТ, (БИО)ТЕХНОЛОГИИТЕ И ДАДАИСТИЧКОТО НАСЛЕДСТВО / Posthumanism, Transhumanism, (Bio)Technologies and Dadaistic Legacy.....89
- Martina Lukačova / Мартина Лукачова** : THE CATEGORY OF ENVIRONMENT IN THE NOVELS BY ITALO SVEVO / Категоријата *средина* во романите на Итало Звево.....101
- Глориа Фоссен / Gloria Fossen** : ТЕЛЕСНИОТ ТАНЦ НА АНА ХАЛПРИН / The Corporeal Dance of Anna Halprin.....115

Dejan Jontes / Дејан Јонтес : DECONSTRUCTING JOURNALISTIC AUTHORITY: A CULTURAL APPROACH / Деконструирање на новинарскиот авторитет: културолошки пристап.....	129
Славчо Ковилоски / Slavcho Koviloski : УРБАНИЗАЦИЈАТА И МАКЕДОНСКАТА ЖЕНА ВО XIX ВЕК / The Urbanisation and the Macedonian Woman in XIX Century.....	143
Александра Кузман / Aleksandra Kuzman : ОХРИД, ВЕЛЕС, БИТОЛА И СКОПЈЕ КАКО ЦЕНТРИ НА ЧАЛГИСКАТА МУЗИЧКА КУЛТУРА / Ohrid, Veles, Bitola and Skopje as Centers of Chalgia Music Culture.....	155
Наталија Орлиќ / Natalija Orlić : ПРЕВЕДУВАЊЕТО, ЕТИКАТА И ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО СВЕТЛИНАТА НА АЗИЛНИТЕ ПОСТАПКИ / Translation, Ethics and Human Rights in Lihght of the Asylum Procedures.....	173

Лорета Георгиевска-Јаковлева

316.732-027.6(=163.3)

Review article / Прегледен научен труд

**МОНУМЕНТАЛНОСТ И ИДЕНТИТЕТ: МАКЕДОНСКИТЕ
КУЛТУРНИ ПОЛИТИКИ
(2006 – 2016)**

Клучни зборови: културна политика на РМ, национален идентитет, монументалност, политика „од горе“, отпор, „Шарена револуција“

Вовед

Културната политика на РМ е условена од контекстот во кој дејствува. Распадот на Југославија за македонскиот народ значеше и можност за првпат тој да формира целосно самостојна и суверена држава. Иако Македонија успеа да се избори за меѓународно признавање, таа и денес се соочува со негирање на одделни елементи клучни за воспоставување на нејзиниот суверенитет и идентитет. Како резултат на проблемот што соседна Грција го има со името

Македонија, таа во меѓународната заедница е признаена под референцата ФИРОМ. И другите соседни држави имаат проблеми со одделни елементи на македонскиот идентитет: Бугарија го негира постоењето на македонскиот јазик, Србија - автономноста на црквата. Македонија во 2001 година се соочи и со воен конфликт предизвикан од албанското малцинство, со образложение дека тие се борат за човековите права на Албанците во Македонија. Спорот со името на директен начин, а другото на индиректен,

придонесе за блокада на процесите за интегрирање на РМ во НАТО и ЕУ.

Фактите што зборуваат за загубената можност за конституирање на држава во времето кога и другите балкански земји се стекнуваат со државност и неуспешната меѓународна интеграција во современоста придонесуваат Македонците да се чувствуваат онеправдани. Поголемиот број Македонци имаат чувство дека за Македонија неповолната историја се повторува, а со тоа и во современоста се актуализира веќе конструираната слика од минатото за Македонија како „буре барут“, како „мешана салата“ и како „другото на Европа“ (Георгиевска-Јаковлева, 2012; Pavlovski & Georgievska - Jakovleva, 2009).

Преку културната политика во последниве 10-ина години, Владата на Република Македонија, составена од коалицијата ВМРО-ДПМНЕ и ДУИ, сакаше да воспостави нов модел на (само)идентификација кој може да се анализира преку два сегмента: т.н. капитални проекти во издавачката дејност и проектот „Скопје 2014“. Фактот дека овие проекти не се финансираа преку конкурс, што е вообичаена практика, ниту пак за нивната реализација имаше поширока јавна

дебата, нè насочува да ја поставиме тезата дека преку капиталните проекти во областа на културата, политичката елита на власт, со т.н. политика „од горе“, имаше за цел да спроведе осмислена стратегија за рedefинирање на националниот идентитет, а со тоа и на статусот на РМ во меѓународни рамки .

Покрај политиката „од горе“, заедничка карактеристика на двата проекта е и нивната монументалност. Под овој термин подразбираме физичка и бројна големина, односно станува збор за два проекта со енормни размери . При промоцијата на проектите, надлежните (Владата и Министерството за култура на РМ) акцентот го ставаат на големината и на значењето на потфатите. Така, за капиталните проекти од издавачката дејност кои се однесуваат на презентација на македонската книжевност, како пред домашната, така и пред меѓународната јавност, преку преводи на странски јазици, ќе се констатира дека станува збор за „сеопфатен пристап“ кој има за цел да ја „прикаже богатата и слоевитата слика на високите и неоспорни книжевни вредности на писателите“ од Македонија (Каталог, 2015:7), а за проектите што се однесуваат на превод на светски кни-

жевни дела на македонски јазик, се констатира дека со него „македонската култура го збогати својот трезор со ремек-делата на авторите кои ја одбележаа книжевната историја во последниве сто години (...) со што се афирмираа заложбите сето она што е етаблирано во светски рамки да се донесе до македонските читатели“ (Каталог, 2015:19); проектот, пак, „Македонски искушенија“ има за цел да го „воздигнува забравеното и ненапишано минато на македонскиот народ, нудејќи научно верифицирани факти, аргументи и толкувања, кои говорат за долгата историја на македонската борба за државност и самостојност“ (Каталог, 2015:230).

Заедничките карактеристики на двата проекта (монументалноста и политиката „од горе“) упатуваат на тезата дека станува збор за обмислена стратегија на применетите културни политики. Оттука, со анализа на посочените проекти може да се дојде до одговор на прашањето дали применетите културни политики на Владата на РМ се ефикасни во однос на декларираната цел – воспоставување нов модел на (само)идентификација и целосно меѓународно признавање на македонската држава под уставното име. До

одговорот на ова прашање ќе се дојде преку опис и толкување на тоа која порака се праќа, што се означува и каков свет се уредува со споменатите проекти.

(Ре)имагинирање на националниот идентитет

Инвенција на доминантен наратив

Се чини дека Владата на РМ при креирањето на културните политики ги има предвид ставовите кои велат дека покрај компонентите неопходни за функционална организација на една нација-држава, како политичка независност, државна власт, консолидирана територија (Giddens 1987; Mann 1993) за државата воопшто да се конституира, потребно е и негување идеи и митови кои емотивно и сентиментално ги поврзуваат луѓето (Holsti, 1996). Тоа подразбира негување на чувството за заедничка историја и наследство, што, пак, е услов за национална кохезија, т.е. за колективна свест и за идентитет. Тоа, пак, бара „кореографирање на моќта на имагинацијата со лоцирање на една измислена историја, која ќе се ситуира, приземји во една замислена географија. Оркестра-

цијата на такво колективно помнење и доколку е потребно, колективна амнезија, претставува клучен столб на национално-државните идентитети“ (Osborne, 2001:7). Оттука, национализмот продолжува да биде „најголемиот мит за идентитетот на кој сме принудени и во современиот свет“ (Smith 1995:1). Притоа се нагласуваат психолошките и емотивните основи за конструирање и стабилизирање на националниот идентитет (Connor, 1994), симболите и митовите (Zelinsky, 1988), односно се смета дека државата „мора да биде симболизирана за да биде сакана, имагинирана за да може да биде конституирана“ (Walzer, 1967 in Zelinsky, 1988:65).

Сè укажува на тоа дека при конципирањето на посочените проекти особено се инсистира на психолошкиот и емотивниот елемент, па оттука заклучуваме дека тие се резултат на осмислена стратегија за конечна реализација на идејата за државност преку поттикнување на чувството на идентификација на народот со државата. Со цел државата да се „симболизира и имагинира за да се сака“, се конструира идеја која би можела да се сведе на следново: барањето за самостојна и меѓународно признаена држава на

македонскиот народ под нејзиното уставно име е праведно, бидејќи станува збор за древен (библиски) народ, народ кој водел долготрајна и херојска борба за слобода, народ кој има долг историски континуитет во свеста за својата посебност и како таков, придонел за културниот и цивилизацискиот развој на Европа. На таквата идеја ѝ е потребен и соодветен наратив, кој, пред сè, ќе биде противтежа на обидите за негација на македонскиот идентитет. Имајќи ја предвид констатацијата на Френсис дека нашите наративи „продуцираат јазик кој го употребуваме за да се опишеме себеси како заедница“ и дека „ако не си ги кажуваме вистинските наративи, тогаш ние не ќе можеме да се имагинираме и да дејствуваме заедно за да ги решиме проблемите“ (Francis 1998:475) и ставот на Фридман дека „идентитетот буквално е незамислив без наратив“ (Friedman 1998:8-9), надлежните извор за таков „вистинит“ наратив гледаат во книжевноста и во продукција на нешта кои на овој или оној начин ќе бидат поврзани со историјата. Капиталните проекти во издавачката дејност, всушност, се во функција на актуализација и/или креација на митови, и тоа условно класифицирано: во

книжевноста се бара изворот за креирање на митот за културното и херојското минато; а во историјата – митот за древноста.

Проектот „135 тома македонска книжевност“ има најмалку две функции: од една страна, тој треба да го презентира континуитетот на македонската нација како писмена нација од средниот век до денес и следствено, да ја создаде сликата за Македонија како место од каде што се шири словенската писменост. Од друга страна, произдавањето во една едиција на етаблираните книжевни дела, кои иако не секогаш се идеолошки монолитни и никогаш не го доведуваат во прашање постоењето на посебниот македонски идентитет, има за цел да ги извлече „клучните места“ за идентификација. Тоа е можно бидејќи, поради неповолните историски случувања, македонската книжевност често имала и компензирачка функција. Таа го надоместувала недостатокот во реалноста преку креирање на митски приказни за херојското минато (Георгиевска-Јаковлева: 2006). Така, само како илустрација, ќе споменеме два романа: романот Пиреј од П. М. Андреевски, каде што својството на неуништивост на овој коров, по пат на сличност,

му се припишува и на македонскиот народ и романот Марко Крале од Слободан Мицковиќ, кој се потпира врз циклусот епски народни песни за Марко Крале и кој произлегува од авторовата запрашаност како една историски бледа личност како Кралот Марко во народната традиција прераснува во херој со натприродна сила, заштитник на народот.

Проектот „Македонски искушенија“ е поврзан со македонската историја која може да се означи и како заборавена /забранета од претходниот систем. Станува збор за преиспишување на македонската историја во кое се ревидираат веќе утврдените процеси, личности и дела и се посочуваат нови, со цел да се имагинира поинаква од поранешната (или веќе создадена) доминантна слика за македонската историја. Таа нова слика вели: македонскиот народ токму затоа што право на државност стекнува во рамките на една поширока политичка заедница - Југославија, морал да се откаже од дел од својата историја. Иако проектот најмногу се однесува на процесите и личностите од крајот на XIX и почетокот на XX век, кога се раѓа и се реализира идејата за национални држави на Балканот, ослободени од владеењето

на Отоманската Империја, тој како да се надоврзува на една друга „заборавена“ историја – правото на македонскиот народ да се повикува на древното минато од времето на Александар Македонски.

Наспроти сликата за Македонија како „буре барут“ и „другото на Европа“ , овие проекти во рамките на културната политика на РМ имаат за цел да креираат поинаква слика за Македонија од веќе создадената, наменета и за меѓународната и за домашната јавност. Наспроти оспорувањата на македонскиот идентитет и веќе создадениот стереотип за Македонија како „буре барут“, проектите треба да придонесат за создавање на слика за Македонија како колекција на цивилизациите, како блиска и вечна земја и со тоа да го сменат доминантното самочувство на македонскиот народ од вечен губитник во херојски победник, како и меѓународниот рејтинг на земјата.

За Владата на РМ, токму овој наратив е вистинската приказна за сопствениот идентитет и е во состав на стратегиите за решавање на актуелните проблеми поврзани со тешкотиите при меѓународното признавање под уставното име и интегрирањето во НАТО и ЕУ.

Визуализација на конструираниот наратив

Визуализација на овој дискурс е проектот „Скопје 2014“, кој ги содржи сите четири компоненти на капиталните проекти во издавачката дејност: древноста, континуитетот, херојското минато и македонската древна култура, како неотуѓив дел на културна Европа. Преку проектот не само што конструираниот дискурс се шири и станува доминантен, туку се надополнува со низа детали. Проектот ја фаворизира конструираната приказна за Македонија со цел да стане дел од сопствената идентификација, бидејќи, како што смета Меси, местата стануваат врзани за луѓето со живеените/доживеаните приказни: „идентитетот на местото е поврзан со историите што се кажуваат, како тие се кажуваат и кои истории стануваат доминантни (Massey 1995:37). За Рејмонд Вилијамс, таквите живеени наративи ги поттикнуваат „структурите на чувствување“, кои ги врзуваат луѓето со нивните светови преку нивното „вкоренување во местото“ (цитирано според Harvey, 1996: 37). Повеќето автори ја признаваат моќта на митот како парадигма. „Повеќето истории, кога

ќе бидат проголтани од страна на луѓето, стануваат мит. Без оглед дали е вистински или измислен, митот е аранжман на минатото во модели кои резонираат со најдлабоките културни вредности и аспирации. (...) Митовите се толку полни со значење што ние живееме и умираме од нив. Тие се мапи со кои културите се движат низ времето“ (Wright, 1992: 5).

Токму проектот „Скопје 2014“ е практичен доказ за ваквото тврдење. Сместен во главниот град, како што укажува и самото име, тој е во согласност со ставот дека националната престолнина е најпогодно место за конструирање и паметење, т.е. фокусна точка за националната имагинација и следствено, претставува пантеон од херојски фигури инкорпорирани во јавниот и церемонијалниот простор. На централниот плоштад Македонија, поставена е монументалната скулптура „Воинот на коњ“ (отворен на 8 септември 2011 година, по повод дваесет години од прогласувањето на независноста на РМ), а на плоштадот Пела, во непосредна близина на плоштадот Македонија - Портата Македонија. Двата споменика се поставени така што визуелно се поврзани. Набљудувани од одредено место/перспектива - од пред

Портата Македонија, тие чинат единство, односно низ Портата Македонија се гледа Воинот на коњ. Перспективата не е случајна, туку најилустративен пример за имагинарниот наратив во кој од древноста на нацијата треба да произлезе нејзиниот триумф/победа во сегашноста.

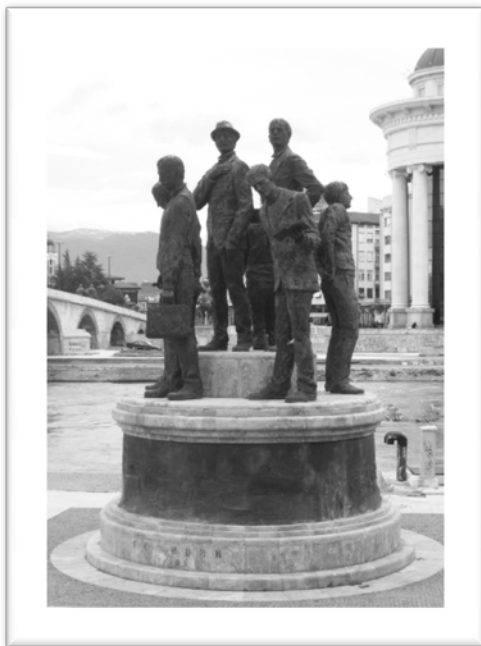


Воин на коњ

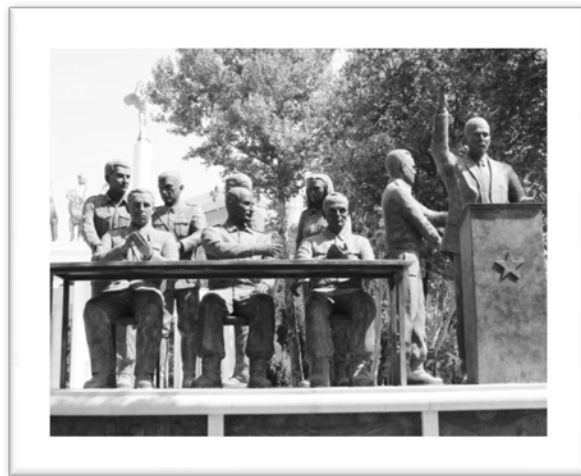


Порта Македонија

Овој наротив се визуализира со огромен број скулптури на владетели, револуционери, борци за слобода и политички фигури, во соодветни пози и огромни димензии (на пример, скулптурите на: Јустинијан Први, Царот Самоил, светите Кирил и Методиј, револуционерите Гоце Делчев, Даме Груев, гемициите, браќата Миладиновци, првиот претседател Методија Андонов-Ченто, контроверзните дејци како Тодор Александров и многу други), сместени во централното градско јадро како елементи што ја дополнуваат големата слика.



Гемициите



Првото заседание на АСНОМ

Всушност, станува збор за т.н. постапка на концептуализација на местото која е поврзана со процесите што ги конструираат политиките на идентитетот (Featherstone, 1993). Целата структура на проектот „Скопје 2014“ е интенција „владата визуелно да комуницира со владеените“ (Vale 1992:10). Во ваквиот концепт посебно место заземаат зградите на Владата и на Парламентот, објекти наменети да бидат наметната, импресивна, сугестивна слика за достоинството, величината и моќта на државата. Изградени во времето непосредно пред и по Втората светска војна, овие објекти беа во стилот на тогаш доминантниот функционален модернизам, стил кој не е

во согласност со доминантниот наратив и функциите за кои тој е конструиран. Оттука следуваше и комплетна реконструкција на нивните фасади (како и на фасадите на зградите во најстрогиот центар) во одбраниот стил од Владата, т.н. „барок“.



Стариот изглед на зградата на Владата на РМ



Новиот изглед на зградата на Владата на РМ

На големината на нацијата треба да посочат и новите „барокни“ објекти, сместени на левата страна на кејот на реката Вардар, како: објектот на стариот театар во Скопје и Музејот на македонската борба, зградата во која се сместени Уставниот суд, Државниот архив и Археолошкиот музеј, објекти на МНР, Агенцијата за електронски комуникации, објектот на Јавното обвинителство и Финансиската полиција и објектот на новата концертна сала на Македонската филхармонија.



Музеј на македонската борба

Министерство за надворешни работи
на РМ

Избраниот стил – т.н. барок не е случаен. Тој е во функција на имагинарниот наратив за Македонија како „колепка на цивилизациите“ и како дел од европскиот културен круг. Оттука, применетиот стил има за цел Скопје да се претстави како една од европските

метрополи, сосема слично на нив. Во контекст на таа приказна е и идејата да се претстават македонските уметници на едно место, а со тоа да се посочи и на нивната бројност, но и на различните периоди во кои дејствувале. Мостот на уметноста, на кој од двете страни се поставени скулптури на етаблираните македонски книжевни творци, сликари, вајари, музичари, е реализација на таа идеја во просторот. Оттука и стилот и големиот број скулптури на уметници, не само на Мостот туку и на фасадите од новоизградените музеи, театри и административни згради, се визуелна презентација на идејата за надминување на стереотипот за Македонија како „варварска земја“. Таа приказна се дополнува со скулптурите на св. Кирил и св. Методиј (поставени на левата страна на кејот на реката Вардар, едно од централните места во Скопје) и на нивните ученици св. Климент и св. Наум, како и со обновување на зградата на т.н. стар Народен театар, урнат во земјотресот од 1963.



Мост на уметноста



Обновениот стар Народен театар

Со реализацијата на т.н. капитални проекти, Владата на РМ сакаше да утврди една национална хроника, една приказна со која нацијата треба да се идентификува. Тоа резултира со политики насочени кон повторно преговарање за историјата, меморијата и идентитетот. Со намера да се стекне консензус за

творбените елементи на идентитетот, свесни дека тоа не е едноставен процес без пречки, се манипулира со концептот на емотивна приврзаност кон идејата за државност, што, пак, резултира со т.н. патриотски наратив. Во ширењето на тој наратив, значајно место имаат медиумите, популарната култура, спотовите, огласувањата и сл. Скопје, брзо и неочекувано, се трансформира во еден „комеморативен град“, соодветно „ритуално место“ за извршување на државната власт и прославите, кои треба да го билдаат националниот идентитет и кои добиваат масовно медиумско внимание. Пример за тоа се прославите на независноста и пречекот на кошаркарите од Европското првенство во 2011.



Иконографијата на македонските навивачи за време на Европското првенство во кошарка во 2011 год. и иконографијата за тим кој победува



Пречекот на кошаркарите од политичките елити и народот во Скопје во 2011 год.

Преку вакви и слични перформанси на масовни церемонии, државата сака да ги направи видливи „симболичните основи на нејзината моќ и симболите кои

треба да бидат составен дел од доживувањето и учеството во националниот идентитет“ (Hutton, 1993: 51).

Оттука можеме да констатираме дека културната политика на РМ во последнава декада може да се толкува како смислена стратегија на политичката елита за „култивирање“ на колективната меморија, вкоренета во митското минато, конкретизирана во сегашноста и проектирана за иднината.

Капиталните проекти и економијата: *Selling Place*

Очигледно дека станува збор на ангажман на Владата на РМ околу минатото, при што тоа се актуализира од аспект на современите потреби и се трансформира. И тоа не е нешто ново, историјата отсекогаш била манипулирана од страна на националните идеологии. Но, она што е различно е фактот дека покрај креирање на доминантен национален наратив, Владата на РМ актуализираното минато го става во функција на економскиот раст и потрошувачката, преку градење на ново „културно наследство“. Премиерот на Владата на РМ, преку средствата за јавно информирање,

многупати изјави дека проектот „Скопје 2014“ придонесува за економско зајакнување на државата преку ангажирање на градежните и занаетчиските фирми и преку развојот на туризмот. „Проектот ‘Скопје 2014’ беше почнат поради други идеи, за подобрување на туризмот, разубавување на метрополата, нашиот идентитет, меѓутоа одлучивме да не го прекинеме за да ја стимулираме економијата во градежништвото и другите гранки“, па така, „за разлика од другите земји, Македонија имаше најмали падови во периодот на финансиската криза“ (<http://makfax.com.mk/makedonija/326060/>). Но, и тоа не е непознат процес или „Ние крадеме, го градиме и измислуваме голем дел од нашето наследство“ (Lowenthal, 1996:XIII). Владата на РМ, како и многу други влади, особено оние на бившите комунистички земји, манипулира со местото за да креира национална приказна која се спојува со мерките за економско зајакнување на државата, како преку можноста за директна помош на фирмите, така и преку маркетиншко креирање на места и приказни наменети за потрошувачка. Така, она што историјата секогаш била за националниот идентитет, тоа сега е наследството за „соци-

јалната кохезија“ и економската виталност (Osborne, 2001:21). Оттука, проектот „Скопје 2014“ може да се види и како тематски парк поврзан со развојот на нацијата. Таквите политики на Владата на РМ не се осамени, туку влегуваат во она што е тренд во светот, или како што заклучува Лоуентал: „Од еднаш наследството е насекаде, во вестите, во филмовите, на пазарот, во сè, од галакси до гени. Тоа е главен фокус на патриотизмот и одличен наведувач на туризмот. (...) Од етнички корени до историски тематски паркови, Холивуд за холокаустот, целиот свет е зафатен со нагласување или тажење за некое минато, било да е тоа факт или фикција“ (Lowenthal, 1996: IX).

Раздвоено општество – дисонантни вредности

Ваквите политики, особено на изградбата на местото, во историјата не се непознат процес. Кон крајот на XIX век се применети и за градовите како Лондон, Париз, Берлин и Вашингтон, кои се „места и предели на суверенитетот, погодни за кореографирање на драмата на државната власт“, т.е. „збир на асамблажи на споменици, наметнување

државна архитектура и простор за театарски граѓански приказ“ (Osborne, 2001:21). Всушност, тоа е симболички простор кој е одраз на националните амбиции и сонот за независност. Така, монументите, архитектурата, изгледот на зградите на главниот град, особено во централното градско подрачје, стануваат симболични икони кои се реализирани во алегориска смисла на напредокот на земјата од колонија (Саркањац, 2009) до држава-нација.

Се разбира, луѓето не се само пасивни агенси во овој процес. Самата разновидност на општеството гарантира дека, сепак, и покрај дидактичките перформанси на идентитетите на државите-нации, тие секогаш ќе бидат „полисемички“ (Jensen, 1990; Rodman 1992). Тоа практично значи дека иако подигнатите споменици и со нив проследените комеморации и ритуали имаат за цел преку политики „од горе“ „создавање на државата“ (Breuilly, 1993) или „зајакнување на државата“ (Mann, 1994), тие секогаш ќе имаат повеќе значења, од кои некои ќе бидат различни од оние за што се наменети.

Затоа прашањата што се поставуваат се:

- Дали т.н. капитални проекти на Владата на РМ се историја или фантазија, театар или симулакрум на современите дискурси?

- Што можат тие да ни кажат за начините на кои минатото се употребува во нашиот современ свет и со која цел?

- Како нашите современи вредности се одразени во нив?

Веќе не е спорно сознанието дека нашата меморија, и индивидуалната и колективната, е еластична работа. Џејкобс зборува за „локалитети во процес на настанување“, локалитети заситени со културната политика на трансформација, па така за неа изградбата на наследството е политички процес, во кој наследените елементи или се вградени, или избришани од страна на „санкционираниот поглед на националното наследство“ (Jacobs 1992: 101). Таа заклучува: „Кои места ќе станат или нема да станат дел од наследството и кои трансформации местата ќе ги претрпат во овој процес на признавање, е клучната арена за борба на идентитетот и моќта. Не станува збор само за тоа дека местата симболизираат одредени вредности и верувања, туку

процесот на транзиција на местото во наследство е процес со кој се дефинира, дебатира и спори идентитетот и каде што општествените вредности се предизвикани или се репродуцирани“ (Jacobs, 1992:35). Важен момент е дека, сепак, луѓето ретко се само пасивни приматели и дека нивната реакција на целиот спектар на мнемотички уреди за национална кохезија често открива повеќе за сегашноста отколку за минатото.

Оттука, не постои консензус за јавното вајарство, националните херои и политичката иконографија, па така јавната уметност во Македонија, наместо да биде симбол за масовна идентификација и единство, што е декларираната цел на Владата, станува место на оспорување. Главната причина поради која дел од македонската јавност го оспорува овој проект е ставот дека со проектот не се гради, туку се манипулира со емоциите и националното чувство.

Како и за Харви, за многу Македонци, концептуализацијата на местото поврзана со политиките на идентитетот е „реакционерна политика на ограничување на просторот“ (Harvey, 1990), со која не се обезбедува единство, туку

напротив, во македонскиот идентитет се вградуваат непостојни, измислени и затоа опасни елементи, кои не ја покажуваат големината на нацијата, туку служат за градење и демонстрирање на големината на култот на личноста, во случајов, на премиерот Никола Груевски. Така, противниците на културните политики на Владата на РМ сметаат дека проектот „Скопје 2014“ е несоодветен за една граѓанско-либерална, демократска држава. За таквата држава е карактеристично форсирање на плурален и либерален национализам, кој се мисли низ релациите на инклузивност. Наместо тоа, посочениот проект форсира етнички национализам кој ги привилегира емоционалните и исклучувачките славења на националниот идентитет (Osborne, 2001).

Така, иконичните пејзажи и митските приказни, наместо да станат место на кохезивна колективна меморија, стануваат место на разединување по основ на применетиот стил и естетика, по основ на етничката припадност и по основ на економската оправданост.

За разлика од нив, многумина, пак, како и Меси, тврдат дека во ваквите процеси нема ништо реакционерно, бидејќи местото, наместо затворено,

може да се разбере и како единствена точка на поврзување на поширока серија текови (Massey, 1997). Тука, наместо идентитетите да се видат како „единствени, фиксни и статични“, или местата да се толкуваат како „ограничени затворени простори дефинирани преку положбата во однос на другите кои се надвор“ (Massey, 1997:168), проектот, преку инкорпорирање на личности и настани од албанската историја, успешно ги инкорпорира политиките на различност.

Се чинеше дека проектот „Скопје 2014“ има поддршка од поголемиот дел граѓани. Но, со појавата на движењето именувано „Шарена револуција“, произлезено од граѓанскиот активизам предводен од движењето „Протестирам“, тој впечаток се смени. Мото на движењето беше слоганот „Нема правда – нема мир!“. „Шарената револуција“ е чин на фрлање боја врз спомениците од проектот „Скопје 2014“ како израз на протест за актуелните политички настани, но и за актуелните културни политики. Членовите на „Протестирам“ ја даваат следнава изјава: „Зошто боиме? Боиме како знак на револт, знак на протест, знак на обележување на корупцијата и народното осиромашување отелотворени во проек-

тот ‘Скопје 2014’. Нашиот гнев и балони со боја се упатени исклучиво кон симболите и одговорните за одлуките овие неразумни суми пари да бидат скратени од нашите, од народните џебови“ (фејсбук- страницата на граѓанското здружение „Протестирам“). Следуваат низа активности за кои известуваат медиумите: „По Портата, Министерството за култура, фонтаната на ‘Воинот на коњ’, општинските бараки на град Скопје, вечерва ниту Владата на РМ не беше поштедена од ‘Шарената револуција’; лица исцртани со различни бои, стари и млади, повици за уште поголема масовност и неотстапување од барањата за политичка одговорност; стотици дланки во жолта, зелена и црвена боја“....



Обоените објекти од проектот „Скопје 2014“



Протест поради затворањето на членовите на „Протестирам“



Иконографијата на „Шарената револуција“



Протестантите од „Шарената револуција“ со слоганот „Нема правда - нема мир“

„Шарената револуција“ е најдоброто нешто што некогаш ѝ се случило на Македонија. Таа сплотува и се спротивставува на сивилото на режимот и мртвечкото белило на ‘Скопје 2014’. ‘Шарената револуција’ е сè што ВМРО не е, таа е за мултиетничност и за мултиконфесионалност, различни идеологии вplotени во една цел. (...) ‘Шарената револуција’ е кул, таа е и љубов и опомена, и желба и непокор. ‘Шарената револуција’ е спас и темел за една нова, здрава, шарена, просперитетна Македонија. Знајте дека шаренилото ги вклопува и ги слави различностите. Сакам да сум шарен! Доста ми е од сивилото на власта!“ – изјавува Никола Писарев за „Окно“ (<http://okno.mk/node/55265>).

Посочениот цитат најдобро ги сублимира разликите во двата концепта кои се борат за превласт. Од резултатот на таа борба која сè уште трае, во крајна

инстанца, зависи во кои вредности ќе веруваме и за кои вредности ќе се залагаме. Концептот на Владата ја следи логиката на процесите кои се карактеристични за сите држави во времето на нивното конституирање, а стануваат актуелни и денес со глобализацијата и миграциите. Посочените проекти кои јавниот простор го гледаат како место за ритуално сеќавање и перформанси, за Владата се начин за решавање на двата најактуелни проблеми: неповолната (авто)имагологија за Македонија, што е причина и за неповолна меѓународна афирмација и лошата економска состојба. За противниците на владините културни политики, посочените проекти се одраз на една авторитарна, диктаторска власт, која националното чувство го манипулира за криминално сопствено богатење, со што во Македонија се укинуваат демократијата и слободата, а со тоа земјата се оддалечува од посакуваното членство во ЕУ и НАТО.

Заклучок

Актуелната состојба во Македонија не овозможува да се извлече некој објективен, конкретен и јасен заклучок.

Она што овде би го изнела е во рамките на моите размислувања и предвидувања и нужно е субјективен став кој не се базира врз цврсти аргументи. И да ја исклучиме забелешката за грдата естетика на проектот „Скопје 2014“, бидејќи тоа е во доменот на субјективното и не е предмет на оваа анализа, а да ги земеме предвид фактите од аферата за прислушваните телефонски разговори, тврдењата на граѓанските организации што протестираа против актуелната власт се чинат валидни. Од друга страна, ако се има предвид непринципиелната политика на ЕУ во однос на Македонија, како и сè позачестеното затворање на нациите во рамките на своите етникуми, владините проекти за многумина се соодветен одговор и можност за зачувување на националната гордост.

За тоа какви ефекти имаат проектите во однос на декларираните цели за идентификување на народот со државата, може да се мери и преку нивната поддршка од граѓаните. Ако се суди според впечатокот што се добива за бројноста на граѓаните кои учествуваат во „Шарената револуција“ (за што не постојат статистички податоци), би рекле дека проектот „Скопје 2014“ не ја ужива

поддршката. Но, од друга страна, пак, ако се суди според бројот на гласови добиени за владејачката ВМРО-ДПМНЕ на неодамнешните избори (иако со тесна разлика во однос на СДСМ, сепак поголем), би рекле дека сега веќе поранешната Влада, а со тоа и проектите, уживаат поддршка од поголемиот дел од граѓаните, особено од оние од македонскиот етникум. Оттука, во моментот нема (и не може да има) релевантни заклучоци дали и во колкава мера проектите ја остваруваат декларираната цел за национална кохезија.

Па, сепак, останува фактот дека културните политики во РМ во периодот од последниве десетина години ги поделија граѓаните на РМ, и тоа по неколку основи, а најмалку:

- по основ на етничка припадност, на Македонци и Албанци;
- по основ на потеклото и историјата, на антички Македонци и Словени;
- по основ на естетските квалитети на проектот, на поддржувачи и противници;
- по основ на економскиот бенефит и приоритетите во вложувањето, на привилегирани, оние што се богатат на

државна сметка и маргинализирани, оние што користат лоши услуги во здравството, училиштата и што немаат инфраструктура во местата каде што живеат, сиромашните и социјалните случаи.

Што се однесува до ефикасноста на спроведените културни политики на меѓународен план, фактот што сè уште не сме членка на ЕУ и НАТО зборува, барем засега, за нивната неефикасност.

Оттука, на прашањето дали применетата стратегија, која за многумина е застарена и карактеристична за диктатурите, е ефикасна – не може да се даде конкретен и конечен одговор. Наместо заклучок, можеби овде најсоодветно би било да се посочи на ставовите на Чарлс Тејлор кој вели: „Ние треба да научиме како (...) да постигнеме некаков вид

заедничко разбирање. А тоа може да се случи само со признавање дека нашето заедништво е важно за нас, дека нè збогатува, дека (...) заедничкиот идентитет на граѓаните вклучува сет основни принципи кои се признаваат и дека сите ние сакаме да работиме едни со други, за да се зачуваат непроменети овие историски идентитети со нивните разлики“ (Taylor 1998: 341). И би додале дека националниот идентитет најдобро се дефинира во однос на рационалната проценка за правата, обврските и одговорноста, кои сепак мора да бидат придружени со минимално количество симболичен прилог кон идејата за тоа што некој посебен народ мисли дека е.

Литература:

- Anderson, Benedict. (1991). *Imagined Communities*. London: Verso.
- Ashplant, Thomas, Graham Dawson, and Michael Roper (eds.). (2001). *The Politics of War Memory and Commemoration*. London: Routledge.
- Baker, Alan. (1992). “Introduction: On Ideology and Landscape.” In Alan R. H. Baker, and Gideon Bigar (ed.), *Landscape in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press 1-14.
- Baker, A. R. H., and G. Biger (ed.). (1992). *Ideology and Landscape in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baudrillard, Jean. (1983). *Simulations*. New York: Semiotext(e).

- Bhabha, Homi K. (1995). *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Bhabha, Homi K.. (1990). *Nation and Narration*. London: Routledge.
- Bodnar, John. (1992). *Remaking America. Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century*. New York: Princeton University Press.
- Connerton, Paul. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connor, Walker. (1994). *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton: Princeton.
- Francis, Daniel. (1998). "Myth and History." *Queen's Quarterly*, 105(3): Fall.
- Francis, Daniel. (1997). *National Dreams: Myth, Memory, and Canadian History*. Vancouver: Arsenal Press.
- Friedman, Susan S. (1998). *Mappings: Feminism and the Cultural Geographies of Encounter*. Princeton: Princeton University Press.
- Gellner, Ernest. (1994). *Encounters with Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Giddens, A. (1987). *A Contemporary Critique of Historical Materialism. Volume 2: The Nation-State and Violence*. Berkeley: University of California Press.
- Georgievska-Jakovleva, Loreta. (2015). „The project 'Skopje 2014' between social cohesion and national division“, *Култура/Culture, Mi-an, Skopje*
- Harvey, David. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1990). "Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination," *Annals Association American Geographers*, 80(3): 1990.
- Holsti, K. (1996). *The State, War, and the State of War*. Manchester: Manchester University Press.
- Hutton, Patrick H. (1993). *History as an Art of Memory*. Hanover, NH: University of Vermont.
- Jacobs, Jane. 1996. *Edge of Empire: Postcolonialism and the City*. New York: Routledge.
- Jensen, K. B. (1990) "The Politics of Polysemy." *Media, Culture, and Society*, 12: 57-77.
- Lowenthal, David. (1996). *Possessed by the Past: The Heritage Crusade and the Spoils of History*. New York: The Free Press.
- Mann, Michael: (1993). *The Sources of Social Power. Volume II: The Rise of Classes and Nation-States 1760-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Massey, Doreen. (1995). Places and their Past," *History WorkshopJournal*, 39(Spring): 182-192.
- Massey, Doreen. (1997). "The Political Place of Locality Studies," In Linda McDowell (ed.), *Undoing Place? A Geographic Reader*, London: Arnold, 317-331.
- Nora, Pierre. (1989). "Between Memory and History," *Representations*, (26): 7-25.

- Osborne, Brian S. (2001) *Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in Its Place*, Commissioned by the Department of Canadian Heritage for the Ethnocultural, Racial, Religious, and Linguistic Diversity and Identity Seminar, Halifax, Nova Scotia, November 1-2, 2001)
- Osborne, Brian S. (1992). "From Space to Place: Images of Nationhood." In H. J. Selwood, and J. H. Lehr (eds.). *Reflections from the Prairies: Geographical Essays*. Winnipeg: University of Winnipeg, Dept. of Geography, 1-13.
- Osborne, Brian S. (1994). "Landscapes, Inscapes, Mythologies: Some Thoughts on New Canadian Identities." In W. K. Davies, (ed.). *Canadian Transformations: Perspectives on a Changing Human Geography*. Swansea: University of Wales Canadian Studies Group, 49-55.
- Osborne, Brian S. (1998). "Constructing Landscapes of Power: The George Etienne Cartier Monument, Montreal." *Journal of Historical Geography*, 24: 431-458.
- Pavlovski, M.; Georgievska - Jakovleva, L. (2009). "Europe as Europe's Otherness". Proceedings of International Conference *Media Culture and Identity in Europe*, Bahçeşehir University press, Istanbul, Turkey, pp. 132-143
- Rodman, Margaret C. (1992). "Empowering Place: Multilocality and Multivocality." *American Anthropologist*, 94: 640-656.
- Smith, Anthony D. (1995). *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press
- Taylor, Charles. (1998). *Sources of Self: The Making of Modern Identity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Urry, John. (1995). *Consuming Places*. London: Routledge.
- Vale, Lawrence J. (1992). *Architecture, Power, and National Identity*. Hewhaven: Yale University Press.
- Vance, Jonathan. (1997). *Death So Noble: Memory, Meaning, and the First World War*. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Wright, R. W. (1993). *Economics, Enlightenment, and Canadian Nationalism*. Montreal: McGill-Queen's Press.
- Zelinsky, Wilbur. (1988). *Nation into State: The Shifting Symbolic Foundations of American Nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Кирилица:
 Георгиевска-Јаковлева, Лорета. (2006). „Статус исторического в македонском романе“, *Филолошки студии*, ИМЈ, Скопје; ФФ Перм, 2006, Том 1

Георгиевска-Јаковлева, Лорета.: (2012). „Сликата за Македонија во западноевропскиот печат и нејзиниот импакт во македонското творештво“ in: *Cherzescijanski wschod i zachod: Formy dialogu wzory kultury kody pamieci*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznan, pp. 182-200

----- *Каталог: капитални книгоиздателски проекти*. (2015) - Скопје, Министерство за култура на Република Македонија.

----- (2012). *Проектот Скопје 2014 (PE)конструкција на идентитетот преку споменици*. Институт за истражување на политики и добро владеење, Скопје

Саркањац, Бранислав. (2009). *По свое (Македонски катахрезис или како да се зборува за Македонија)*. Макавеј, Скопје. (<http://off.net.mk/files/knigoteka/2012/03/29/po-svoe.pdf>, пристапено на 5.1. 2017)

Чаусидис, Никос. (2013). *Проектот Скопје 2014 - скица за едно наредно истражување*, Скопје (<http://www.okno.mk/sites/default/files/082-Nikos-Chausidis-Skopje-2014.>, 5.1.2017).

<http://makfax.com.mk/makedonija/326060/>

http://iprg.org.mk/uploads/Skopje_2014_MK.pdf,

(Фејсбук страницата на граѓанското здружение „Протестирам“).

(<http://okno.mk/node/55265>)

Loreta Georgievska-Jakovleva

**Monumentality and Identity: Macedonian Cultural Politics
(2006-2016)**

(Summary)

For the Republic of Macedonia, the period of transition, which foresees a move from a socialist political system to a capitalist one, accompanied by an appropriation of Western democratic values and principles, ushered in a process of international recognition for the new country. As part of the efforts placed in said realm, cultural politics stands out as the key factor in the country's attempts to create its self-image as well as the image it wishes to showcase globally. By negating elements that constitute the Macedonian identity, the Government of the Republic of Macedonia, through so-called capital projects in the realm of culture, enforces a well-defined cultural politics that redefines the Macedonian identity. The implemented cultural politics aims at creating a dominant discourse that positions the "true" story about Macedonia, oppositional to the already present stereotypical representations, with the goal of "cultivating" the collective's memory, now rooted in a mythic past. The stated aim of this strategy is to instigate a personal identification with the state, thus strengthening its international position. However, the effect of said strategy has resulted in the following: internally speaking, a divided society, internationally speaking, an uncertain outcome of the processes accompanying Macedonia's international integration.

Key words: cultural politics in the Republic of Macedonia, national identity, monumentality, top-down politics, resistance, the Colorful revolution

Maruša Pušnik

27:81

Original scientific paper/Изворен научен труд

**COMMUNICATION, LANGUAGE AND POWER:
REPRODUCTION OF CHRISTIANITY AS AN IMAGINED
COMMUNITY**

Key words: discourse, text, ideology, power mechanism, subject, language, Christianity, the Church

Introduction – text in context

Language is one of the basic mechanisms, which manages social reality and produces and maintains relations of power in the society. In the context of linguistics the questions of the relationship between language and power (texts in discourse) are marginalized. Nevertheless, few linguists and philosophers devote special attention to the relationship between language and power and to the questions, how power is established and reproduced through language in everyday interactions between social actors. As Freire (1987) maintains, every reading of the word is

reading of the world, because people become subjects in the moment, when the power is exercised. Power is maintained through language and it is always a matter of sign systems and communication (Foucault, 1991). Moreover, power produces social knowledge and also social subjects.

Religions, like Christianity, gain their believers through circulation and maintaining of power by their specific sign systems, their own languages. Power with the help of language enters the micro pores of social life and this is the moment, when people are transformed into believers, faithful subjects or in the subjects of Christian dogma. In the

language, which is becoming an ideological speech, specific systems of truth are established, which dictate believers, what to do and how to think, which advise them, prohibit them different things etc. Basic argumentative line in Christian speech is based on the idea that people possess their souls and bodies, but are not their owners. Creator of their souls and bodies is God and that is why people do not have the right to manage themselves. In this article I try to analyze how it is possible to create the perception that God is a sovereign ruler of the people on the Earth in the process of communication through language and how it is possible to transform something that is ephemeral and socially agreed into natural law, which seems as self evident and taken-for-granted by believers. My purpose is to review the linguistic theories of relationship between language and power to show how language can reproduce ideology or dogmatic doctrine of the Christian Church. In the context of the post-structuralist and constructivist paradigm I analyze texts of the well known Slovenian theologian Ivan Štuhec, which were published as speeches, interviews or his own writings in the 1990s in the Slovenian Christian press or in the right-wing press. Furthermore, I argue that

these texts, which seem as self evident by Christian believers, are very political and demagogical. It is precisely their political, ideological nature that I try to deconstruct with the help of the textual and discourse analysis.

The language of power – the power of language

The emergence of linguistic analysis of the relationship between language and power is tightly connected to the (post)structuralist and (neo)Marxist theories. Modern linguistic analyzes dedicate the greatest emphasis in the exploration of the language system precisely to its use in the particular speech or written situation and put special emphasis on the analysis of texts as political texts that promote specific meanings. The foundations of such an approach can be found in structuralism and in semiotic approaches, whose emergence can be associated with the linguist Ferdinand de Saussure. Saussure (1977: 74, 139) argues that language is independent of the individual and only such language – language as a system – can be a subject of a specific analysis. He (Saussure, 1977: 73) distinguishes language into *la langue*, the social part

of language, and *la parole*, the individual act of communication. The first mentioned concerns the language system as rules, codes, conventions, and the second focuses on the implementation of the language system. Modern linguists, who deal with the analysis of the relationship between language and power, criticize Saussure's insistence on *la langue* and stress the role of the individual, the individual speech act and socio-historical context. According to such theoretical presuppositions, language is not a closed system, limited only to its formal elements, but it is constantly changing and therefore an open system (Hall, 1997: 35). They maintain that the world is constructed through sign systems, and because it is known from Saussure on, that language is the most commonly used system of signs, which carries meanings, they see language as a form of social action, through which the world and social reality is being constructed (Halliday, 1979: 3-10). Although we can find the elements, which draw attention to the constructive power of language already in structuralism (cf. Saussure, 1977: 75), the most important step is done by post-structuralists, who put the individual, structured and created in language, in the center of their studies when they claim that

language produces individuals into subjects (e.g. Foucault, 1991).

At the beginning of the previous century Marxist thought inspired also literary theoretician Mikhail Bakhtin (due to the then political situation he published his works also under the pseudonyms Vološinov and Medvedev)¹ and he began to study the ideological elements in the language. Under the pseudonym Vološinov he made a significant break in the study of language, when he proposed, that when studying the language we always need to consider its placement in space and time, and we also need to take into account the socio-economic impacts. In addition to contextuality, his theory also sees language as a process and not as a system (Vološinov, 1998). Bakhtin (1980), in this regard, also talks about the importance of the intertwining of signs and ideology, because each word as a sign is an ideological phenomenon, and that is why language as the basis of human communication allows the (re)production of ideology.

Post-structuralist semiotician Feruccio Rossi-Landi (1981: 159-169) talks about a

¹ There is still a speculation, whether this was one and the same person, because Bakhtin never publicly confirmed that he published his works under these pseudonyms.

direct dependence of ideology and language, while ideology of a certain historical period is incorporated in the language – and we can study it with the investigation of language strategies – and with the help of language it is transformed into “false thought” which is understood by individuals as truth and as objective reality.² In this context it is necessary to mention also the contribution of semiotician Roland Barthes, which transfers Saussure's model of a sign, consisting of signifier and signified, to a wider level (when he explores different sign systems, e.g. advertisements, fashion, sports performance, etc.), where he connects sign with certain cultural concepts, meanings. According to Barthes, this is the level of myths, ideologies and at this level specific meanings are created at a broader scope than

² The development of the analysis of the relationship between language and power is increased also with the help of Anglo-American pragmatist theories, such as Searle's and Austin's theory of speech acts, which presupposes that language is a form of action and that when we perform communication we actually perform speech acts, and language is a means to carry out such acts (Searle, 1974: 16). Critics of this approach argue that pragmatist theoreticians do not take into account that individuals are socialized into social conventions and that is why they do not use language for strategic planning to achieve certain goals or intentions, but they use language because they simply follow the language.

the descriptive level, which is already presented by Saussure (Barthes, 1993: 114-117). These meanings are always the result of socio-historical circumstances, therefore, myths or ideologies are expressed only at the level of the functioning of the system of signs.

Another important theoretician of this topic, is the sociologist Pierre Bourdieu. When examining the relationship between language and power, Bourdieu (1994: 48-49) points to the importance of education, when he argues that it is exactly the education, which spreads and strengthens the standard language in society, through the use of which individuals become subjects of specific collective community. Thus, it is language practices that subordinate individuals to certain collective consciousness so that they imagine themselves as part of specific national, religious, ethnic, racial, etc. community. Language, therefore, should not be seen only as a means of communication, but also as a medium of power. According to Bourdieu (1994: 37-38), structuralist analyses are completely 'internal' in the sense that they focus solely on the internal structure of the text or collection of texts and, thus, neglect the socio-historical circumstances of production and reception

of these texts. Ideology is, therefore, not characteristic of language-sign systems by itself, but ideology is reflected only in the use of this language in a specific socio-historical context, when an individual through the use of language constructs him/herself as subject and, thus, places him/herself within the sphere of power.

On the basis of such theoretical discussions about the relationship between language and power there emerged studies that investigate language as a social process and as a major actor in the establishment of relations of power in the society. Text in context becomes a subject of research of these studies.³ In Europe, Teun A. van Dijk (1972) is among the first who starts to talk about linguistic aspect of discourse analysis. With his doctoral thesis he established pure text linguistics, ie. the study of the relationships between sentences. In the development of these studies Van Dijk draws on the then strong Czech linguistic school (e.g. František Daneš), whose representatives built foundations of text linguistics already before Van Dijk. However, the novelty of his approach lies in the fact that he argues that

texts should be regarded as political texts. Proponents and practitioners of discourse analysis,⁴ therefore, rather propose a more convenient description, that is discourse analysis, while each study of text is study of text in discourse (van Dijk, 1997; Fairclough, 1995). In this manner they introduce critical discourse analysis. Beaugrande and Dressler (1992: 23, 28) – according to van Dijk (1997: 33) their work *Introduction to text linguistics* represents a turning point in the development of discourse studies – in 1981 refer to the analysis of discourse, but they consider it synonymous with conversation analysis. Later, in 1997, Beaugrande (1997: 36-37) already uses the term discourse analysis in the sense as defined by Van Dijk and Norman Fairclough, two theoreticians, practitioners and originators of critical discourse analysis. Beaugrande (1997: 36-37) notes that the science of language should be reconnected with the discourse, he is critical of the older studies of linguistics – especially of structuralists – when he maintains that they study language as a closed system.

³ There exist different names for the discipline, which studies texts, for instance, text linguistics, (critical) discourse analysis, textology, macrostylistics, grammatics of text.

⁴ Such as, for example, Teun A. van Dijk, Norman Fairclough, Paul Thibault, Gunther Kress, Theo van Leeuwen, Ruth Wodak etc.

Ideology in the language of Christianity – power mechanisms in language

With the example of specific texts, which were produced in the context of Christian doctrine, I would like to present how the Christian dogma is reproduced in the language. With this example I would like to analyze the relationship between power mechanisms and language practices. Religion as imagined community (cf. Anderson, 1990) is not created and maintained by a few individuals of the Catholic clergy, who would forcibly from 'top-down' allowing the existence of this community, but it is maintained from 'bottom-up', at the level of individuals, who continually implement many practices, put them into language. Such as for instance continuous implementation of specific Christian practices (baptism, communion, confirmation, confession etc.) and repeated expression of Christian prayers – *Our Father, who art in heaven, hallowed be Thy name: Thy kingdom come: Thy will be done in earth, as it is in heaven... In the name of the Father, and of the Son, and of the Holy Spirit* etc. Power is exercised at the level of individuals, when through utterances and listening to the seemingly 'innocent' and ideology-free

prayers, mass and communion songs, Sunday sermons, statements of church clergy, etc., which are highly political texts, their consciousness is being ideologized and when they become subjects of the Catholic imagined community. Thus, the ruling subjects (God or church clergy) as well as those governed subjects (faithful Christians) are created only in the field of power through sign systems – through language (cf. Foucault, 1991: 10). For instance, when saying, *Glory be to the Father, and to the Son and to the Holy Spirit. As it was in the beginning, is now and ever shall be, world without end. Amen.* (prayers from the Holy Rosary), these individuals become believing subjects and construct the Kingdom of God, which regulates social reality – manages bodies, regulates gender relations, sets rules regarding sexual practices, regarding abortion, homosexuality etc.

For this purpose, I analyze texts of Ivan Štuhec, Slovenian theologian and philosopher of morality, professor of moral theology at the Faculty of Theology in Ljubljana, who was also the secretary of the Synod in 1999-2000 and who is among the most important public protagonists of Christian doctrine in Slovenia. I analyze his texts, which were published as speeches, inter-

views or his own writings in the 1990s in the Slovenian Christian press or in the right-wing press. In his texts I try to discover how through a variety of strategies ideology in language is being created. It should be noted that also the speech protagonist in such a case only becomes the subject through the implementation of a number of practices, through practicing sign systems and he is not a pre-given Subject. The continuous involvement in cycling of the power at the micro level, for example, at the level of language functioning, transforms him into a ruling (but against God into a governed) subject. All believers as subjects, irrespective of their position in the hierarchy of the Church, so only with their concrete material life signs in the life the words of the prayer: 'Amen – so be it!' (Althusser 2000: 106).

In such an analysis, according to some authors (van Dijk, 1997; Ivas, 1988; Beaugrande and Dressler, 1992) we should first focus on the semantic level of the language. It is very important to examine topics in the texts as this not only suggests what information is the most important in the text, but it also determines the most important information in the world. In this respect, it is important to analyze macro-structure, as defined by van Dijk, i.e. the

global statement about the content of the full text, while each text is based on one main idea, which gradually develops and is split in more detailed ideas (van Dijk, 1991: 71-117; cf. Beaugrande and Dressler, 1992: 65-83). By analyzing the semantic level, therefore, we can show how the level of language forms the social reality, which topics define and govern the daily lives of people – in my analyzed case, the Christian believers. The analysis of macrostructure of Štuhec's texts shows that the most important topics in his texts are the lack of values in modern consumer society, the corrupt youth, which is not religious anymore, the relationship between man and woman as in nature anchored relationship, abortion as murder, and the Church as the victim. These themes can be linked to Barthes' (1993: 117-120) concept of denotation and connotation. On the connotative level constructed meanings are created as symbolic acts that are associated with the ideology or with myths. Štuhec's texts, therefore, consist of signs, which on the descriptive level, on the level of denotation communicate some basic meanings (e.g. value, abortion, family, etc.), but which are on the level of connotation put within the broader system of power mechanisms (e.g. the Christian

dogma) and, thus, obtain cultural significance. All these topics, therefore, represent myths or ideologies, because through them at the level of meta-language the feelings of Christianity are created and Christianity is constructed as an imagined community.

Dishonor of fundamental human values – no more for home, Emperor and religion

In most of the analyzed Štuhec's texts we can observe the struggle of traditional-conservative values against current modern values, which are, as he says, on the one hand still strongly influenced by communist ideas, and on the other hand, by capitalist commodification of society. Štuhec through different language or argumentative strategies determine three fundamental values (family, God and the nation) that the modern society lacks. Citing the cases of corruption and with the use of the strategy of generalization he constructs the social situation without values, when arguing that corruption is becoming a "normal phenomenon, at which no one has a bad conscience. Anyone who is not corrupted, is stupid and unsuccessful, he does not climb high and he cannot create anything" (1993a: 67). This is a typical demagogic tactic, because first he

builds the image of corrupt society, in a way that he involves reader in such a situation, as he/she feels like actually participating in it, because it's just "a normal phenomenon," when he says that in this society we are all corrupted and that we no longer even notice this. Through the use of the first person plural, ie. *we*, the readers might feel personally affected, they might be permeated with the feelings of guilty and so they follow his words, what is right, because precisely with the use of pronoun *we* the speaker constructs the image that he is not part of it. Through the use of emotionally loaded words, some also commonly used in the Christian ceremony (salvation, communion, religion, etc.) and through short cut sentences, in many cases even without verbs, which function forcefully and very realistically, Štuhec creates traditional (patriarchal) family as a fundamental cell for the possibility of the existence of an ethical society: "Family is at the very beginning of human society. /.../ Family will also be the key of the future human communion. /.../ The future of the Slovenian nation lies in the reconstruction of the family. That is filled with love. And faith in Love" (1993a: 67). It is also important how certain words are written, because ideological elements in the

language can be also found at the level of morphology and phonology, like intonation, accents, pronunciation and visual side of the written words. Štuhec writes the words of *love* and *salvation* with capital letters and in this manner he grants them the status of truth, these words, therefore, stands out in the text and around them the image of the family is built. Furthermore, he refers also to the nation, which he presents as a fundamental value based on the family (1993a). The reference to "the Slovenian nation" is an important argumentative strategy because it can directly name, call, scold, praise people/readers so that each of them can feel personally addressed. They feel obliged to act, even if only with the agreement and approval of his statements, what transforms them into religious and at the same time into national subjects, when they believe that they act well for the sake of Christianity as well as of Slovenianess.

According to Štuhec, culprits for the decline of fundamental values in a consumer society are among others also media, which have the power to manipulate people. He describes media as ideological in the hands of political authorities (1994: 133-134). His reference to the ideological nature of media subsequently takes away ideological charac-

ter of Christianity while readers get a feeling that he speaks from the ideology-free and neutral position, if he is capable of judging the ideology of others. Therefore, he completely separates "us – the representatives of the Church" from the media. On the other hand, at the same time he calls the Church to use media more often, so that media, as he implicitly recognizes, could help the Church in the proliferation of degraded values: "The Pope's visit, I hope, strengthened us in the belief that in the modern world it is not possible to distribute Christ's belief without the media" (1997b: 37-38). He conceals the appetites of the Church in the media with the Pope's words, when he characterizes him as "a media pope", in order to justify the need for a link between the media and the Church: "Janez Pavel II., who will for sure be written in history as a media pope, is clearly aware of modern information media" (1993b: 9). Štuhec's statements lead to a peculiar absurd, because first he condemns the media as the manipulators, and marks them as the ones in the hands of the leading political factions - liberals. But on the other hand, he calls the Church to better exploit the media in its mission of strengthening of fundamental values. To illustrate, when liberals

use the media to communicate their ideas, this is marked as sacrilegious, but when the Church does the same thing, this is marked as God's work. He creates such meanings through the strategy of continuous references to the Pope and to the God as infallible authorities (when using the words Pope and God he often uses such adjectives which describe and thus exacerbate their good deeds) what gives his statements a special status, since the readers do no doubt about the correctness of his statements.

In tracing the ideological elements in the language it is, therefore, important to study the used vocabulary because the words often express a value judgment. It is important to analyze the process of nomination because the nomination offers the ideology to conquer the language. Ivas notes that those who accept the convention of these names and learn them, they also accept through them "the community values and are becoming followers of the tradition" (Ivas, 1988: 54-57). Štuhec in his texts often uses specific set of words that can be regularly heard at a mass ceremony and sermons (*God, Church, spirituality, communion, Christ, pastoral, announcement, faith, salvation, Christianity, in spirit, sense, face of God*), but Štuhec uses them even when he

discusses completely ordinary, mundane things. Through the dogmatic words readers can depict an image, that it is urgent need to act, because the text offers them a feeling of deficit values and deficit faith in God and family in the modern world.

Štuhec continually depicts the left political power – liberal fraction and compares it with the Communists, he talks about the communist regime and he speaks in the context of media manipulation of the truth. In such a context he uses different names – "totalitarian system, the existing oligarchy, a one-party dictatorship, Slovenian oligarchy, Slovenian Left" (1997b: 38; 1993b: 10; 1998: 3, 1999: 3; 1999a: 19). In this manner readers unconsciously make the switch and compare the political power in Slovenia with the Communists, which Štuhec calls "one kind or another manipulators in the Slovenian media space" or even "one of the most obscure personalities of Slovenian politics" (1997b: 38). In this respect, there is a notable use of the word *obscure*, since Štuhec with the use of this word in the eyes of the readers places these people on the opposite side of pure and unsullied idea of Christianity, when he attributes to them some kind of obscurantism and something satanic, something that takes place in the

world of dark forces. In the eyes of readers he builds an image of political authorities who are greedy for power and who are prone to communism, for example, through the use of words and phrases – *actively involved in the operation of the one-party dictatorship, the participation of the former rule, people from the former political sets, the cult of Tito, the Communists use all means to ascend to power and to stay there* (1992b: 22). He also offers a brief overview of the development of communism in Slovenia, even though at the explicit level he does not associate it with liberals, but he does this on the implicit level. Used words like *Stalin, Marxism, communism, looking into the past* etc. connect readers with Štuhec's statements that "the Slovenian liberal public /.../ succeeded in times of great political changes to stop deeper reform process, which the Slovenian society should necessary to experience" (1993a: 67). On the implicit level Štuhec attributes to liberals the negative characteristics and connects them with Stalinism, even with Nazism and the Mafia (1993a). This puts them at the opposite side of the Church, which, as he says, fights for democratic-ethic society. The strategy of setting the Church against negative actions and properties of someone

else (liberal political authorities) makes it even more righteous as if the author would explicitly and directly describe its positive qualities and deeds. Thus, he places the Church in a position of humility, what allows readers to easily identify with it, because in the texts it appears as non-dogmatic and as ripped off.

I also analyze how Štuhec manages the situation, ie. how he manages the others/readers when he, for example, promises something, commands, threatens in order to establish these values as natural. In this regard, his calling is very important, despite the fact that this call may already be seen as an automatism, with which Štuhec introduces the topic, like, for instance, "allow me /.../ listen /.../ so" (1997b: 38). Štuhec establishes his authority and image of the natural givenness of the fundamental values as essential for human survival in a way that he introduces a number of arguments with calls-arguments, like for instance, "It is true /.../ the fact that /.../ it is clear /.../ you know very well /.../ this is true /.../ probably today it is necessary to confess /.../ so it is perfectly understandable /.../ it is quite clear /.../ to this important fact /.../ as has long been known /.../ this actually shows /.../ as it is known" (1992: 22; 1997b: 38; 1993b: 10;

1997a: 45; 1992b: 22; 1999c: 3; 1995: 179; 1992a: 12; Štuhec in Kržan, 1995: 55, 56). These phrases are important strategies which allows him to refer to some knowledge, which is generally known, or to some people's experience and in this way he constructs important confidence because readers take what he says as proven, true and they do not even doubt about that. But there is also an apparent contradiction, since Štuhec constantly calls for help some general knowledge of readers but at the same time he attaches them some 'problematic' characteristics (they are corrupted, faithless, etc.).

Youth with satanic deities

Through the language Štuhec builds the image of corrupt youth without any values and illustrates this as an alarming situation. He writes about the music concert of the band Metallica in Ljubljana that "twenty-thousand crowd of young and middle-aged protesters may bow to their divinity" (1999b: 3). Through the method of naming, *protesters*, Štuhec constructs anarchic situation in which young people find themselves and who invent their own deities. Further he argues that this is mainly

due to the fact because the younger generation "on the one hand is totally alienated from the world of religion and on the other hand they can not avoid it" (1999b: 3). Dogma of Christian doctrine is not reflected in Štuhec's claiming that young people and all people for its existence need some faith. However, when examining the ideological elements in the language it is necessary to discover what is said on the implicit level, what is hidden in the text. Christian dogma is evident exactly on that level, when Štuhec speaks about the necessity of the existence of the Catholic religion and thus evaluates the Christian deity as the only correct and moral, Christian doctrine as an absolute truth and belief in this doctrine as natural human need. In this manner he says about the concert: "That this would have anything in common with that in Church on Sunday, it is more unlikely" (1999b: 3). He places Church ceremony above all else and assesses everything in its perspective. It is meaningful how he uses the conditional sentences, when he stresses through its use that this would probably never happen and that this is only a probability. While the use of the indicative sentence, for instance, *That this have anything in common*, would say that

this action might be real. Readers on the basis of such images can easily identify with the descriptions of Christian practices as the only correct and, therefore, they see other practices, mentioned by Štuhec (*listening to the deafening electric guitars and drums, jumping at the concerts, youth with bottles in their hands, etc.*) as unnatural and even as “satanic” (1999b: 3).

“By all these it is not my intention to judge the youth,” maintains Štuhec and precisely the strategy of denial of his own intolerance, like for instance, *all the young people are not so much spoiled, but still...* is the one that places the Church and the Christian doctrine in the eyes of the readers to the place of objectivity, from where one can judge legitimately. I emphasize that it is not a question of whether it is right that young people drink, that are crazy at the concerts, that they adore and worship rock or heavy metal singers – and such meanings are offered in Štuhec’s texts as preferred meanings and he argues that these are fundamental problems with today’s youth –, but the question which is important it is who will possess the leading position in constructing the truth in society or hegemonic position in the interpretation of what is good and what is not good, who to worship etc.

However, this is hidden in the text and readers cannot see it, therefore, precisely in this hiddenness lies the Christian dogma. With the use of emotionally charged words and phrases, such as when he says that at the concerts there is a “satanic atmosphere,” that the dominant force in the society “creates world of values, which prefers as its symbol shrunken fist with straighten forefinger and little finger than the Cross,” what by the readers creates feelings of fear of such events. Through the process of naming and word choice (*Satan, ruler of darkness, etc.*) he builds meanings that terrify readers. This image is additionally strengthened by referring to a Slovenian psychologist Janez Kokalj, which is addressed with the social role of the psychologist, what gives him special respect and grants him the status of the authority/expert. Credibility of Štuhec’s statements about the corrupt youth, which honors Satan, is thus further strengthened: “If you listen to such music for a few hours every day, then the specific thoughts occurs, thoughts about killing and torture” (1999b: 3). In his texts also the strategy of apologizing is used, when he says that due to the alarming situation the Church already begun to establish fundamental values,

because it is the only one that has access to the moral order, from which the youth is totally alienated. However, as he argues, many agents in the society tries to constantly prevent its role. Furthermore, similar is also his statement, “all of us, who have anything to do with the school, can very well feel the consequences of such ‘education’ /.../ we have stories about axes and knives and we will also have stories about guns or even worse.” It is meaningfully that the word *education* is written in quotes, which not only exposes the word, but in contemporary society it also gives it a negative connotation and calls it into question.

Important ideological elements in the language are also questions, with which Štuhec directs readers and forces them that they cooperate with him when reading the text – that they think, respond, agree, oppose etc. Especially important are those questions that do not require a response, but have more the character of a criticism or a threat – e.g. “How do you think you can talk with a young man on the train, which has a walkman on his ears?” Štuhec arouses indignation in the readers so that they can create an image of the corrupted and lost youth, because young people in such

situations “lose themselves and their consciousness, because they are sunken in the world of rhythm or image” (1993b: 10). He attributes a lack of ambition to the younger generations what stems from the lack of communication and he is very persuasive in his text due to the use of emotionally-charged words, such as “young people today simply do not have the true eros for changing things /.../” (Štuhec in Štefanič 1999: 3). He outlines such an image that readers can connect this with some basic human sense, with a sensual love, which Štuhec offers in the Christian Church as he says, whose natural mission is spiritual love of teachers to their pupils – believers. The use of such arguments indicates to the readers that church schools – because the Church has the right to establish schools of any discipline, degree and nature, as Štuhec maintains – are better than the state, secular schools because the latter “in order to educate in disorder” produce “irresponsible youth” (1997: 47). What is meaningful is the use of performative verbs, since performative serves to the execution of an act that would be difficult to enforce in another way (Searle, 1974: 21-25). The use of imperatives, which are obviously performatives, has in Štuhec’s texts clear ideological

character: “Look, meet, coexperience and decide! /.../ Select in a way that you may live in fullness” (1997: 48). Imperatives allow readers that they see this as a possibility of free choice, but on the ideological level they act as commands-calls, which call and interpellate readers on specific situations, and because they feel personally spoken to, the dogma of the Church is blurred and in this way the Church is fighting to obtain and consolidate hegemonic position in the society.

The church is not to blame – religious imagined community

Štuhec in his texts often uses the strategy of picturing the Church as a victim. He notes that many (liberals) criticize the Church how expensive it is: “You see, what they are like: they do one thing and they say another, they waste our money and they would like to have returned a half of Slovenia in nature, they rape us with their religious feelings and at the expense of the state budget they play their own masses and the saints” (1999c: 3). Precisely the strategy that he does not deny these complaints directly, but that he exposes them in the most crude form, causes that he banalizes

them effectively what masks the dogma of the Church. In some way he justifies the actions and demands of the Church, and displays them as natural. He also excuses negative actions and characteristics of the Church, when he shifts the blame on the people so that they feel personally responsible: “But because the Church are also the people, it is normally that in it also some things take place that are not always a joy to the Church and are not in accordance with its religion /.../ everywhere there are people with our own abilities and weaknesses” (1997b: 37-38).

An important strategy of depicting the Church as a victim and, thus, also of condoning its actions is also the direct turn to Jesus Christ: “Dear Jesus, I am writing You a letter somehow two thousand years later, when You were born to this world” (1999a: 19). Strategies of personification, direct addressing, writing of *you* with the capital letter revive Jesus, and thus also revive the dogma, which is invisible to the believers. In the text Štuhec uses personal pronoun *you* and possessive pronoun *your* twenty-six times. He writes them with a capital letter, which grants Jesus the authority and the place of truth. As an important ideological mechanism works also the use of

the imperative: “See, I write this letter to You from Slovenia /.../ See, you respect the laws from when you were a little boy /.../ Now, please, explain to me /.../” Through these strategies Štuhec calls Jesus as a man, as a human who is here right now, with whom he speaks directly. Štuhec also justifies the Church as Jesus’ direct successor and through comparison with Jesus he constructs the Church as a victim and as a martyr: “But one of the things that bothers us in this country is in some way also You. If I am more precise, not so much You, as what is left after You and what we call the Church. /.../ What can you do bad from those Bethlehem’s crib, whom you can threaten from Mary’s lap /.../ You see, today the Church in the country from which I write to You, is in the same position.” With the use of the indeterminate form *in some way also You* he suggests to the readers that the ‘problem’ concerns Jesus, if not directly then at least indirectly. Furthermore, at the level of the language he builds an idea of the Church as the successor of Jesus, “what is left after You.” The phrase *left after somebody* might represent a material or spiritual legacy of someone, and usually it is used in conjunction with children, successors (e.g., tree children were left after him).

The use of words and phrases with the emotional charge (crib, lap) and the reference to the relationship between parents and their children allows that the comparison between Jesus and the Church in the eyes of the readers becomes something natural. They see the Church as a victim, because the Church as well as Jesus with his harmless army of “Bethlehem shepherds who hold in their hands shepherd’s rods” has no “army not the police, does have its share in any of the banks, but in comparison with others it is negligible small” (1999a: 19). Štuhec pictures the Church as harmless and modest, which has some money, but the use of the pronoun adjective *in any of the banks* indicates that it has some money, but the number is small. The vagueness of the Bank designates as well its irrelevance. He also illustrates this with the relationship of adverb and adjective *negligible small*, what is in the light of Jesus’ goodness overlooked by the readers.

The next important strategy, through which the Christian dogma is constructed in the texts, is attributing of words to the interlocutor, that it seems like Jesus is talking to Štuhec: “Now, You would say, stop whining, I already told you for the time of my life that people will oppose you and

that because of my name there will be hatred between relatives.” The text becomes even more legitimate, since readers have a feeling that Jesus himself is addressing them. Štuhec shows the image of the threatened Church, which the society opposes (“is its enemy”). On the basis of such preferential meaning readers can explain to themselves “why the Slovenian Left fears /.../ why the rulers are afraid of the Holy power, the agreement, the Church, religious education, and everything that would smell of Thy name!” Štuhec subtly masks the Christian dogma and justifies the engagement of the Church in the state politics, its shares in the banks, its demands for the return of the property, religious education in schools etc. through a strategy of showing the Church as a victim in a way that readers see in this only Jesus' sacrifice.

Through the language Štuhec shows respect to the readers, when he directly addresses them with certain social roles, for example, most often as *Christians* or *Slovenian Christians* (1993b: 9; 1997b: 38). In this way, he directly speaks to them, like, *hey, you*, which allows him to address each individual reader, that everybody feels like he/she is personally addressed, what puts each reader in the community of believing

subjects. Language strategies of such direct address allow for addressing of ideological subjects and according to Pecheaux (1979) precisely the call *hey!* is an example of religious-police call, which calls the individual to be responsible – to a duty or to a morality. Štuhec turns to the readers also in a way of constructing imagined religious community: “We, Christians often feel embarrassed /.../ we, Slovenian Christians are taxpayers /.../” (1993b: 9; 1997b: 38).

When readers are reading the text they are called and interplated as subjects of this community, they know exactly that they are part of the “common reality”, or as Korošec (1992: 103) says, a “common communicative circle” is constructed or “communicative agreement” between readers and Štuhec. Such language strategies also establish feelings of being here and right now and a contact between interlocutors (cf. Korošec, 1992: 104), where each of them is aware of the many other readers that they are here and now (that they read this text, pray, etc.), but they cannot see each other, they cannot hear each other, they never meet – and yet each of them has an image in his/her mind of a connectedness into the community (Anderson, 1990: 17). On the level of the language, according to Korošec (1992: 103,

112), specific words can create a common communicative circle, such as personal pronouns, verb forms for the first and second person plural and relational adjectives. Through the language generated communicative agreement Štuhec strengthens this religious imagined community, which is not imagined only by religion but also by nationality, when he stresses Slovenianness and Christianity: “A Slovenian Christian does not have his own example in the saints, what is manifested as a weakness in the Slovenian conscience” (Štuhec in Štefanič, 1999: 3). Štuhec creates Slovenianness on the basis of Christianity and he presents Christianity as a pan-Slovenian feature, so the processes of imagining the religious and national community are closely intertwined.

Abortion as a battlefield after the war

In Štuhec’s texts one can also observe the construction of moral order and the rules of the Christian church, when he shapes the image of ‘natural state of affairs’, that life is sacred and that no living force should interfere in the flow of life. Individuals who act according to these texts confirm and reproduce the existing moral order and agree

that the legislation on the freedom of choice on childbirth is perverted, while it denies the God’s sake. At the level of vocabulary the battle for the meanings takes place and within a Christian dogma embryos become *children, unborn human beings*, and those who are related to abortion become *murderers of children, destroyers of life*, and abortion itself is designated as *murder, war crime*. On this level specific meanings are created which govern social reality in a way that they domesticate such views on abortion that they become a part of common sense.

Štuhec uses the arguments that discredit different perspective of abortion and apologizes the view of Christian doctrine: “The issue of abortion and all the debates around it, which are often controversial and highly ideological-political, cannot be understood if they are not confronted with fundamental questions of anthropology. From the perspective of the Catholic anthropology /.../” (1995:177). When Štuhec characterizes all debates about abortion, as well as scientific debates, as ideological and uses negative sentences *cannot be understood*, he even reinforces their ideology and builds an image of himself as an objective sovereign. In this way Catholic anthropology, which is

able to go beyond politics and ideology, as he presents it, acquires the status of scientific character. In his texts he enumerates some of the findings of biology and medicine on the developing of the fetus, but “this different knowledge should be necessary installed into a whole, which might be represented by a theological anthropology” (1995:182). He shows this as totally normal, with the use of the adverb *necessary* he shows his wish or even a command, that Christian doctrine should be placed over all other sciences, what in the eyes of the readers grants him the status of authority when speaking about the abortion. Through argumentative strategies he shows that each embryo comes "from their parents. Theologically said – from God" (1995: 178). Each embryo is therefore a person, a life, because “/.../ God loves a person, regardless of his/her condition or the phase of his/her personal development.” He often uses the phrases *theologically speaking* or *from the theological perspective* and these phrases signalize and create the objective view of Christianity, to which also the status of scientificity is ascribed. Objectivity and scientism of theological anthropology is justified in his texts also by reference to the

'big names and traditions', for example, *to the Greek tradition, to Boethius, to Kant* etc.

Referring to the emotions of readers when he shows in the texts God loves “every form of life,” allows him to raise human compassion. He calls to the duty all readers – parents when he claims that the embryo is a human from the phase of conception, because “already in the male semen and in the female egg /.../ there is life” (1995: 178-179). Through such argumentation he invites readers to feel guilty already if they think of an option of abortion, when he argues that life was donated to them (“by God”), so they do not have the right to take away life. He refers to their intimate world (men's semen, women's eggs) and he represents himself not only as an educator of their spirituality, but also as an educator of their physicality. And this is the essence of Christian dogma, because power always operates at the level of the body (cf. Foucault, 1991), it cultivates the body when believers carry out certain practices – don't do abortions, don't use protection during sex, etc. Therefore, Štuhec not only educates people in their spirituality, but through language practices in accordance with Christian dogma disciplines also their bodies.

Such ideological language is subjected also to assessment, evaluation, what is reflected in the use of a variety of figurative language, for example, hyperbola, metaphors, highly pathetic speech, comparisons, etc. Štuhec compares abortion to the form of “the most rough violence, such as war,” and he offers numbers that even more legitimize his arguments against abortion, because “each year fifty or even more percent of conceived life is aborted” (1992a:10). Adjectives and detailed descriptions enable readers to depict images of the victims of abortion, which are like “the bloody and blown corpses on the Croatian battlefields.” With the associations on images from war battlefields, which readers can often see in the media, he tries to incite sympathy. And he pictures advocates of abortion as war criminals, when he compares doctors with “gloomy generals,” and he says about the environment where abortion is implemented, that this is “not a muddy field or a blown up building, but the sterilized area of high technology.” He arouses readers’ indignation, who easily identify with moral order of Christianity when they are faced with the images of “corpses from the battlefields” when he talks about the abortion. On that basis, he builds the image of

Christianity, which has “in his doctrine extremely high respect for human life.”

Christian dogma is masked also by the use of pronouns and verb forms for the first person plural: “While we, Christians look at life with the help of donated mind, with which we think /.../” (1992a: 10). In this way he strengthens the readers’ sense of belonging to this religious community, as he presents them as those who speak in his texts. With referring to *donated mind* he even intensifies this desire, while he rises the community of Christians above the rest with the use of phrases *while we, Christians look*. He exempts them as special, superior and rational beings. But on the other hand, he creates a community of advocates of abortion and signifies them as “masters of the created world,” but “this separation from the umbilical cord, from the source of life has consequences: arrogance, wandering over time and space and the search for the schisms instead of communion” (1992a: 11). He demonizes defenders of abortion and precisely through the use of words *separation from the umbilical cord*, whereby the word umbilical cord is used metaphorically to describe God, he targets on readers’ emotions, while their relationship with God

is compared to the relationship between mothers and children.

Štuhec argues that this will (the right to abortion) was imposed on people, and in this manner he says that the Church is benevolent and accepts all these who are connected in some way or another with abortion: “/ .. ./ where man encounters an ethical problem (a doctor in the case of abortion) he resorts to the laws, with which he justifies his ethically questionable action” (1993a: 68). Through different argumentative strategies he convinces readers that defenders of abortion are victims of the laws, which are decided by the corrupt liberal government that does not have a sense of dignity, as he argues. The texts are dogmatic precisely in the way that they enable Christian doctrine to occupy the hegemonic position in the interpretation of the role of human in the management of his/her body (they are strictly against abortion).

Natural mission – a man and a woman, He created

According to Christian dogma Štuhec establishes a relationship between a man and a woman as anchored in nature and given by God. The Church appears as the one who

fights for the equality of women in society. He presents this as a general ethical principle of the Christian doctrine: “Not about a woman and a man we rather need to talk about a human” (Štuhec in Kržan, 1995: 54). It is significant that first he builds a clear idea of the Church as a tolerant, which supports the equality of women in society, but on the other hand, through a variety of argumentative strategies he determines the role of women and men in society as naturally given. He posits patriarchal family as a fundamental cell in the society and motherhood as a natural category and not as a socially constructed category. “Women who love being women are a great gift for the society. Women who are continually transforming from one appearance to another, are mostly important marketing factor.” Štuhec builds an image as it is being a woman is something natural, and with the use of the word *gift*, which in the everyday use connotes something positive, shows that being a woman and performing all the roles which are prescribed to her in the society, means something good. But at the level of language he grants negative connotation to all those who are resisting these prescribed roles, and argues that they are commodified (*marketing factor*) and describes them as

those who are “in the lowest pit of human humanity” (Štuhec in Kržan, 1995: 56). He describes the role of men and women as taken for granted: “A woman is by her nature inclined towards the tendency to sacrifice herself, to give herself to others, to burn for her descendants, for her loving ones. We, men are different in this respect. Consequently, we rapidly change interpersonal relationships into governing, into power. A man subordinates the world with the help of public power, but a woman through her internal attachment, through emotional conquest” (Štuhec in Kržan, 1995: 56-57). The selection of words and phrases enables that these described features appear as natural qualities of men and women, for instance, *a woman is by her nature inclined*. When Štuhec describes the role of men, he uses verb forms for the first person plural, *we are, we change*, so he puts himself in a community of men, who have power in their hands, as he says. Through language strategies Štuhec attributes power to himself and justifies it as naturally given. But a woman is constructed as the one that is inherently more emotional and gentle, and therefore she is more capable to take care for the children and husband. As Štuhec says, due to her being trapped in a world of

emotions she is even more unstable, fragile and vulnerable than men, hence she needs his protection, who operates with authority and power in the society and, thus, he has a greater capacity to act in public life. Not only that through language strategies family and privacy are constructed as a natural place for women, and public sphere as a natural place for men, but in this way, through language practices also bodies are being disciplined and relations of power between men and women are being established, ie. what ‘by nature’ must do women and what men. The boundary between a man and a woman is through language constructed as naturally given and therefore impassable.

He marks as heretical all those views on the role of a woman in society – how to be a woman and what a woman can do – which are not in accordance with the Christian laws, but through the use of strategies of reversal and justification of the Church he successfully masks this in the text. He mentions the topic of sexual freedom and with the reference to some theoreticians and theoretical schools, which in the eyes of the readers grants him the status of legitimacy and scientificness, he justifies the Church: “If Freud identified sexual frustrations,

which were religiously motivated, then too many psychoanalysts today recognize frustrations that are motivated by unconstrained lived sexuality” (Štuhec in Kržan, 1995: 55).

In his texts the Church is illustrated as the one which is despite some “negative actions and characteristics” still the most ethical and fair to women. “Whoever does not want to see and recognize that we cannot help him.” Precisely through such subjective judgment told in a short sentence, but which is in the context presented as an objective vision, Štuhec directly addresses readers. The judgment sounds as a threat (*we cannot help him*) and in that way he threatens to all those who disagree with Christian doctrine. It is significant that he does not mention them directly (he uses the relative pronoun *whoever*, referring to the person in general), but it is clear from the context that these are those people who allow sexual freedom, abortion, the liberation of women from the role of caretakers of the family, then “prostitution women,” “constantly naked people in the public” and “ideologies /.../ defended by some of our women representatives.” Through such a judgment-threat-conviction and through the use of the word *ideologies* to describe all those who are

opposing the Christian doctrine, Štuhec creates the Church as the one that is not ideological and that brings the truth.

In this perspective, he also justifies the policy of the Church regarding the employment of women as priests, when he says that this is “still of secondary importance.” He stresses that the most important is the spirituality (“we have male and female saints, men and women orders”), and the Church does not discriminate women in this perspective, as he argues, the spirituality is more important than materiality (e.g. concrete jobs and services). On the level of language Štuhec puts the issue of women as priestess in a second perspective and says that the Church appears to be fair regarding these questions. With the help of the strategy of citing personal experience and a concrete example he even further strengthens this image: “I remember a madam who was a high official in the secretariat for the Laity at the Vatican. The lady spoke a few languages and was fully sovereign among high ecclesiastical hierarchy.” At the same time he justifies the Church as a tolerant, which advocates women's equality, and constructs a woman as the one that occupies a secondary position in the society. With the use of words,

madam, lady, he attributes reputation to this woman, he honors her with the use of the adjective *high official, sovereign*, and *the high ecclesiastical hierarchy* he builds the image of the importance of this woman. Through such language strategies he covers the Christian dogma that women should occupy jobs such as secretaries, maids (what he masks with *the high official, she speaks a few languages*) and should serve to men leaders (what he masks with *the fully sovereign among high ecclesiastical hierarchy*). He excuses the doctrine of the Church that a woman cannot be a priestess with a reference to “/.../ the fact that among the twelve apostles, there were no women. /.../ that Christ’s will, his selection, the Church is obliged to take seriously.” The use of the word *fact* indicates that this is generally known and natural, what is even further legitimized by the use of adverb and verb *is obliged to take seriously*. Readers do not see dogma in this, therefore, they are not capable to recognize that priests may not be even the Italians, Spaniards, Slovenians nor uncircumcised men etc., if we follow Štuhec’s argumentation of the direct connection between the apostles and priests.

Christian perception of women as secondary in the society is also reflected in

Štuhec’s use of addressing men and women, as he mainly uses only masculine forms, but feminine forms are usually omitted (e.g. the use of male form for Christians, catechists, teachers, educators, citizens, students, professors, voters, Slovenians, candidates for President, lay theologians) (1997b: 38; 1994: 133-134; 1993a: 67; 1997a: 47; 1998: 3; 1992b: 22; 1995: 178; 1992a: 10). This is illustrated not only by the dominant discourse in society, which through the power mechanisms in the language also introduces women that they nominate themselves with masculine forms gender, although the Slovenian language consistently allows for the possibility of application of masculine and feminine forms. However, this illustratively shows of the cultural-historically rooted attitude of the Christian church to the position of women in society.

Conclusion: ideological mechanisms in language

The analyses of Štuhec’s texts show how the texts function in a broader socio-historical context and how certain ideologies are reproduced in the language. This proves that also the Christian Church is a historical institution that struggles for meanings in the

society and, thus, fights to win the hegemonic position in order to gain power in the society and to play a leading role in the interpretation of the world. The Church constructs reality through language as any other institution, the Church establishes rules and moral order, and shows them as natural and everlasting. But other views that are not in accordance with its lessons, it constructs as inappropriate or even as Satanic.⁵

The power in society is, thus, established through language. The possibility of the existence of the Christian dogma is actually allowed by human inability to directly comprehend the world, while hu-

⁵ For example, such is the TV news published in the TV show *Vaš kraj* on the Slovenian national TV broadcasting service TV SLO1 on 22 January 2001. The news presented two conflicting views regarding the condom machine in a rural Slovenian village Radenci. The local priest according to the Christian doctrine, which opposes the 'artificial' methods of birth control, said: "Whether I go or this machine goes /.../ the devil himself brought this appliance." It is meaningful how he chooses the words, he does not even pronounce the words condom or condom machine, but he pejoratively designates it *the appliance*. He marks these acts as a violation of moral order of the Church, therefore, the use of condom machines is a satanic act. In the context of his speech, all who are against this order, such as also the headmistress of this school, for instance, who claimed that the condom machine will certainly remain there, are labeled as Satanists.

man learn about the world precisely through language. Christian dogma teaches humans what and how it is appropriate to think, speak, behave, etc. The Christian power, thus, constantly circulates and disciplines bodies and minds of believers. Ironically, the circulation of the Christian dogma may be the most illustratively described with Štuhec's words, who in search of mechanisms how "the ideological leftist-communist regime in Slovenia" is reproduced, remarks: "A man can influence another fellow human being in a way that he even does not notice and realize this" (Štuhec, 1992: 10). I argue that Štuhec in his texts uses the same language mechanisms, that were used by "the ideological spokesman of the totalitarian regime", as he criticizes so often. The analysis of Štuhec's texts shows that the Church, its rules and moral order are socio-historical institutions, which have been constructed through language at a given historical moment and in a specific socio-cultural context by humans. In this respect, apotheosis of their naturalness, given-for-grantedness and eternity vanishes.

Štuhec in his texts reproduces the ideology and myths, on which the Christian doctrine is based (that humans, especially young people, live in a lack of fundamental

values; that the Church is a martyr and a victim; that abortion is murder; that the roles of men and women are naturally given). He conceals this with a number of language and argumentative strategies. Therefore, as an important ideological element in language appears already the choice of words or the process of nomination, the use of synonyms, antonyms, comparisons, metaphors, the use of modal verbs, personal pronouns *we* and *you*, the relations between sentences, the structure of the text and macrostructure, such as also the use of different argumentative strategies, for instance, the polarization of the 'we' and 'they', generalizations, positive self-presentations, etc. With all of these mentioned language and argumentative strategies we can express value judgments, we can classify, exclude, include, separate and

precisely these strategies give the ideological character to the Christianity, produce believers and create Christianity as an imagined community. Through language practices rules and moral order of the Church are constructed and also obedient believers, who obey Christian doctrine. The relationship of humility and obedience is performed whenever an individual impose 'glorious' words or implement Christian practices what places him/her at the position of believing subject and interpellates him/her as a believer. Also in Štuhec's texts we can find these strategies, which perfectly allow readers to join to the wider communion – communion of the Catholic Church. Readers of Štuhec's texts are, thus, helped to imagine themselves as a part of the Christianity as imagined community.

References

- Althusser, Louis (2000): *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba/*cf.
- Anderson, Benedict (1990): *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bakhtin, Mihail (1980): *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit.
- Barthes, Roland (1993): *Mythologies*. New York: The Noonday Press.

- Beaugrande, Robert de in Dressler, Wolfgang Ulrich (1992): *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.
- Beaugrande, Robert de (1997): The Story of Discourse Analysis. In T. A. van Dijk (ed.), *Discourse as Structure and Process*, 35-62. London: SAGE.
- Bourdieu, Pierre (1994): *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (1995): *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London & New York: Longman.
- Foucault, Michel (1991): *Vednost, oblast, subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Freire, Paulo (1987): *Literacy: Reading the Word & the World*. London: Routledge.
- Hall, Stuart (1997): The Work of Representation. In S. Hall (ed.), *Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*, 13-74. London: SAGE & The Open University.
- Halliday, Michael A. K. (1979): *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: E. Arnold.
- Ivas, Ivan (1988): *Ideologija u govoru*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Korošec, Tomo (1992): Skupni sporočanjski krog v poročevalstvu. *Slavistična revija* 40 (1): 103-116.
- Pecheaux, Michael (1979): Govor i ideologija. *Marksizam u svetu* 6 (1): 218-248.
- Rossi-Landi, Feruccio (1981): *Jezik kao rad i kao tržište*. Beograd: Rad.
- Saussure, Ferdinand de (1977): *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit.
- Searle, John R. (1974): *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, Teun A. (1972): *Some Aspects of Text Grammars*. Hague: Mouton.
- van Dijk, Teun A. (1991): *Racism and the Press*. London & New York: Routledge.
- van Dijk, Teun A. (1997): The Study of Discourse. In T. A. van Dijk (ed.), *Discourse as Structure and Process*, 1-34. London: SAGE.
- Vološinov, V.N. (1998): *Marxism and the Philosophy of Language*. Cambridge & London: Harvard University Press.

Analyzed sources

- Kržan, Vanja (1995): Moža in ženo ju je ustvaril: Pogovor z dr. Ivanom Štuhecem. *Tretji dan* 24 (10): 54-57.
- Štefanič, Bogomir ml. (1999): Sprejeti lastno ranljivost: Pogovor z dr. Ivanom Štuhecem. *Družina* 48 (14/15): 3.
- Štuhec, Ivan (1992a): Koliko je vredno človeško življenje? *Cerkev v sedanjem svetu* 26 (1/2): 10-12.
- Štuhec, Ivan (1992b): Kdo naj bo predsednik države? *Slovenec* (14 March 1992): 22.
- Štuhec, Ivan (1993a): Etična zavest in javnost. *Cerkev v sedanjem svetu* 27 (5/6): 67-68.
- Štuhec, Ivan (1993b): Medijska kultura in etika. *Cerkev v sedanjem svetu* 27 (1/2): 9-11.
- Štuhec, Ivan (1994): Etični vzgojni vidik sprejemanja vrednot po medijih. *Cerkev v sedanjem svetu* 28 (7/8): 133-134.
- Štuhec, Ivan (1995): Današnje labilno razmerje med osebo in naravo. *Bogoslovni vestnik* 55 (2): 177-182.
- Štuhec, Ivan (1997a): Vloga in mesto katoliške šole v demokratični družbi: Nagovor ob odprtju Škofijske gimnazije A. M. Slomška v Mariboru 1.9.1997. *Dom in svet* (1997): 45-49.
- Štuhec, Ivan (1997b): Nagovor predstavnikom sredstev družbenega obveščanja, 23.1.1997. *Cerkev v sedanjem svetu* 31 (1/2): 37-38.
- Štuhec, Ivan (1998): Pod snegom. *Družina* 47 (48): 3.
- Štuhec, Ivan (1999a): Jezus, zakaj se Te bojijo? *Družina* 48 (50): 19.
- Štuhec, Ivan (1999b): Majhen metalski poslušalec. *Družina* 48 (25): 3.
- Štuhec, Ivan (1999c): Bill, adijo, mi se imamo radi! *Družina* 48 (28): 3.

Маруша Пушник

**Комуникација, јазик и моќ:
репродуцирање на христијанството како замислена заедница**

(Резиме)

Во овој труд се дискутира комплексниот однос помеѓу јазикот како систем на знаци/значења и моќта. Тој покажува како моќта се репродуцира преку јазикот во процесот на комуникација. Пристапувајќи од позиции на постструктуралистичките теории, авторката ги анализира текстовите на словенечкиот христијански теолог Иван Штухец од деведесеттите години на дваесеттиот век и открива како христијанската догма се репродуцира низ јазикот и различните аргументациски стратегии. Авторката се обидува да ги демитологизира вообичаените значења – системи на знаење или митови врз кои е базирано христијанството, во чии рамки субјектите се појавуваат само со идеологизирана свест. Според тоа, (социјалната) реалност на Католичката црква се конструира дискурзивно, преку текстови, а не е природна категорија. Следствено, заедницата на Католичката црква и на христијанството е повеќе резултат на комуникација, односно преферирање на одредени значења во јазикот, отколку Божја креација. Според тоа, христијанството се конструира како еден вид замислена заедница. Авторката смета дека црквата е историска институција, која се бори за значењата во општеството и се обидува да заземе хегемониска позиција, за да добие водечка улога во толкувањето на светот.

Клучни зборови: дискурс, текст, идеологија, механизам на моќ, субјект, јазик, христијанство, црква

Татјана Миљовска

7.01

130.2:7

Review article / Прегледен научен труд

СОНОТ НА УТОПИЈАТА – НАДЕЖ, БЕГСТВО ОД РЕАЛНОСТА ИЛИ РЕАЛИЗАЦИЈА НА ИСКОНСКИОТ СТРЕМЕЖ

Клучни зборови: Утопија, Жак Фреско, проектот Венера, Ауровил, Шри Ауробиндо

„Сепак, постои непозната нагласена Едност која не принудува постепено да се стремиме кон некоја форма на хармонија, на заемност, усогласување на нехармонијата, тешко достигнуво единство. Но, единствено ПРЕКУ ЕВОЛУЦИЈАТА НА ОДЛОЖЕНИТЕ МОЌИ на космичката Вистина во нас и на Реалноста во која тие се едно се можни хармонијата и единството кон кои стремиме за да бидат реализирани динамично, во секоја клетка на нашето битие, во целото негово самоизразување, а не само во несовршени обиди, нецелосни конструкции, секогаш променливи апроксимации...“

Шри Ауробиндо

„Ние сме дел од овој свет, а тој има очајна потреба да се направи нешто сега за условите во кои луѓето живеат и умираат и да се избегне социјална и еколошка катастрофа... Ако десет отсто од населението има свесен етички поглед за животот и дејствува усогласено, таа промена ќе биде поважна од која било промена што би ја направила власта.“

Питер Сингер

Воведни согледби

Во списанието за визуелна уметност *Големото стакло*, кое го издаваше Музејот на современа уметност во Скопје, тема за број 11, инаку, прв во 2000 година, беше *Што беше уметноста на XX век?* Главната уредничка на списанието, Соња Абациева, го постави прашањето дали треба да ѝ се каже збогум на утопијата, бидејќи **дивеењето „на не-онтолошкото ѝ го одзеде на уметноста сонот на утопијата“**.¹ Не беше тоа напразна загриженост, бидејќи поп-артот, односно популарната уметност, како естетика на сетилното, приземното, баналното и идеологијата на консумеризмот, која се востоличи во ерата на постмодернизмот, раскинаа со метафизиката и духовните аспирации на модерната ера што го имплицираше „логичниот крај“ на сонот за утопијата. Емоцијата во бојата на Марк Ротко (Mark Rothko) се сметаше за нешто „надминато“, непотребно за човекот на новото време и покрај тоа што Ротко самиот се изјаснуваше дека неговите слики воопшто не се метафизика туку *органиско*

¹ Соња Абациева, „Збогум на утопијата?“ *Големото стакло – списание за визуелна уметност*, Скопје, Музеј на современа уметност, 2000, 6.

присуство. Многу битни човечки прашања се истражуваа во т.н. *висок модернизам* на њујоршката ликовна сцена: тагата и радоста, екстазата и трагедијата, возвишеното и болката. Сепак, во новата идеологија на популарната култура немаше место за истражување на чувствата и боите како цели сами за себе. Самодоволноста и уште повеќе возвишената мисија на ликовната уметност уште еднаш се оспорија. Сличен процес на губење на автономијата се случи со руската авангарда кога во периодот од 1921 до 1922 година теоретичарите на конструктивизмот и некои уметници „формата, јазикот и говорот на ликовната уметност ги приспособија на барањата на новото социо-политичко опкружување“², комунистичкото општество. Поп-артот ликовната уметност ја стави во служба на потрошувачкото општество. Историјата (на уметноста) се повторува.

Од друга страна, придобивката и добрата страна на постмодернизмот се во револтот против *големите приказни*, како

² „Конструктивистичко-производна парадигма“, во Slobodan Mijušković, *Od samodovoljnosti do smrti slikarstva – Umetničke teorije (i prakse) ruske avangarde*, (Elektronsko izdanje autora), Beograd, Geopoetika, 1998.

<https://monoskop.org/images/e/e1/Mijuskovic_Slobodan_Od_samodovoljnosti_do_smrti_slikarstva.pdf>

што се: вербата во прогресот, просветителството или спасението, херојската историја на органската нација или, пак, пролетаријатот, па и вербата во монетарниот систем. Тие меганарации веќе се доживуваат како провидни концепти со кои институциите на власта ја наметнуваат својата моќ, како инструменти за манипулација и за реализација на својата идеологија и демагогија! Токму затоа постмодерната состојба е борба на малите вистини, на безбројните мали наративи со големите наративи.³

Лошата страна, пак, на владеештето на малите наративи во постмодернизмот е што индуцира и иницира едно плитко, лежерно и некритичко постоење - „сè поминува“, кое ја засилува кризата во перцепцијата. Консумеризмот не беше навреме сфатен како нова идеологија со која се спроведува уште поперфидна манипулација! Сето тоа водеше кон дефетизам и депресија и потреба од запрашаност за крајот на утопијата. Сега, на почетокот на XXI век, клатното се враќа со спротивна амплитуда за да се ревитализира повторно духовното, оти

³ Жан-Франсоа Лиотар, *Постмодерна состојба*, Скопје, Азбуки, 2007.

XX век, исто така, е век што донесе и суштински промени во светогледот, го донесе *Новиот поглед кон светот*⁴, односно го доближи сонот за Утопијата до стварноста!

I. Што е Утопијата?

Во исто време кога се поставуваа прашањата дали се приближува крајот на утопијата, веќе се градеа утописки проекти! Во Индија, во близината на градот Пондичери, Мира Алфаса (Mirra Alfassa) ја иницира реализацијата на визионерската градба – Ауровил (Auroville). Овој град, кој уште во својата инаугурација беше поддржан од УНЕСКО, на 28 февруари 2018 година ќе го слави педесеттиот роденден, а денес има околу две илјади и петстотини жители од педесетина нации и сè уште се смета за утописки. Во слична суптропска клима, но на другата страна на Земјата, на Флорида, во Венус се градеше проектот *Венера* (Venus project), експериментален центар за истражување и планирање на футуристичка визија за следната етапа на

⁴ За ова пишував во „Духовното во апстрактно-беспредметното сликарство на XX и XXI век – Прилог кон Новиот поглед на свет“, 2016/17 (необјавена статија)

социјалната еволуција. Сонот за утопијата не може да умре, затоа што потрагата кон идеалот е длабоко втиснат стремеж во човекот. Нели е малку и понижувачки и деградирачки човекот да се ословува со „консумент“, односно да се сведува на таа функција? – прашува Жак Фреско (Jacques Fresco), авторот на проектот *Венера*. Ќе се запрашаме зошто и по големото „задоволство на масите“, покрај изобилството и високата естетизација во сите сегменти на развиените општества, современиот човек и понатаму запаѓа во длабоки морални кризи? Дали тоа е последица на фактот дека во (остатокот од) светот владеат дисхармонија, сиромаштија и беспопштедна експлоатација (на луѓе и природни ресурси)? Дали затоа што наметнување моќ од позиција на физичка сила е сè уште закон на оваа планета!? Затоа што ропството не е искоренето и во овој XXI век?!

И покрај тоа што индивидуи низ историјата имаа предложено разни идеални социјални уредувања – од Платоновата република до модерната Утопија, ниедна индустриска нација не одобрила план за уредување кој ќе ги унапредува животите на луѓето, ниту пак

изградила навистина цивилизирана нација. Ова не е тешко да се разбере кога ќе се разгледаат принципите кои ги водат најголемиот број социјални системи. Владините принципи се засноваат врз сопствеништво и врз акумулација на богатство, моќ и posed (...). Неколку смели обиди за обединување на светот пропаднаа бидејќи лидерите на движењата немаа вистинско разбирање за силите кои ја обликуваат социјалната еволуција. Индикативно (забележително), тие трагаа кон решенија во рамките на монетарниот систем, никогаш не сфаќајќи дека природните ресурси, не парите, се она битното во умеењето, знаењето и способноста на социјалниот систем да ги одржи своите луѓе.⁵

Монетарниот систем треба да се промени и веројатно тука е клучот на решението на сите проблеми. Но, како да се промени? Според Жак Фреско, досега низ историјата на човештвото само големи катастрофи, војни, глад, епидемии и други несреќи ги здружувале луѓето, ја буделе солидарноста во нив, заедничката

⁵ Jacques Fresco, *The best that money can't buy: beyond politics, poverty & war*, 3rd ed., Venus FL, Global Cyber – Visions, 2008, 26.

неволја ги обединувала во хуманост. За жал, при евентуална следна голема катастрофа, можеби ќе биде доцна за обединување на човештвото, оти тоа можеби ќе биде и крајот на планетата! „Твоите идеи се утопија!“ му забележуваат на Жак Фреско. А тој им одговара дека неговите идеи не се утопија, туку, напротив, применета технологија во служба на природата и човекот, економија базирана врз ресурси, а не врз монетарниот систем. Во согласност со постулатите на биоетиката, неговите идеи се заклетва за верност кон планетата Земја.

Терминот *утопија* за прв пат е употребен во далечната 1516 година од писателот Томас Мор (Thomas More) во политичко-филозофскиот роман *Утопија*, во кој се опишува измислена идеална заедница на еден остров во Атлантскиот Океан, како некаков рај на земјата. Писателот го исковал овој збор од грчкото *оу* (не) и *топос* (место). Зборот во буквален превод значи не-место, место што не постои. Но, тоа место може да стане токму оваа планета, ако човекот ја преобрази својата природа, значи, ако открие во неа пофини енергии и посоефицирани убавини. Тогаш, во соглас-

ност со неговата внатрешна преобразба, и планетата ќе се перципира на друг начин, бидејќи ако виталот и духовното интерферираат во пофино рамниште, ова место – планетата Земја ќе се доживува како алегорија за рајот, како што за неа се изразуваат суфиите.

II. Четири статуси на животот

Човекот е сложено битие и затоа решението на неговите проблеми е комплексно. Луѓето како еволутивни битија ги поминуваат фазите на еволуција на живиот свет на Земјата: од примордијален мрак, преку предаторски односи, до свесни битија со заемна соработка, за да се остварат на крај како психички - духовни битија. Клучниот момент на преобразба на природата на човекот се случува кога потребата за меѓусебно голтање, нагонот за поседување, наметнување физичка сила и моќ, кои често застрануваат до ненаситност и алчност во големи размери, се надминува и се трансформира во соработка, сочувство, емпатија, љубов – премин од вториот кон третиот и потоа во четвртиот статус на животот.

Третиот статус е состојба во која ние се издигнуваме прогресивно, надминувајќи ја битката за живот со заемно проголтување и опстанок на најсилните во таа борба; оти има уште повеќе и повеќе опстанок со заемна помош и себе-усовршување со меѓусебно приспособување, размена и фузија.⁶

Преминот во повисок статус на живот е еволутивен процес кој не може да се сопре. Бавно се одвива во човештвото, но не може да запре. Преобразбата секогаш е нужно тројна (во физичкото тело, виталот и умот), но преобразбата во физичкото тело (материјата), а во организмот во клетката, е темелот за новото ткиво. Виталот не може да достигне флуидност и свежина, а умот чистота без оваа преобразба!

III. Преобразба на физичко ниво, во клетката – база за преобразба на умот и виталот

Виталноста на клетката го прави организмот витален. Клетката е основна органска единица со интегрален живот,

⁶ Sri Aurobindo, *The Life Divine*, Pondicherry, Sri Aurobindo Ashram Press, 2005.

која покрај сложените функции што ги извршува во процесот на метаболизмот, како и при митозата, има уште една, друга, помалку истражена страна. Таа помалку истражена природа е психологијата на клетката која се потврдува преку нејзините реакции кон негативни или позитивни психолошки состојби, емоции и влијанија. Психичкиот стрес, болеста на современиот човек влијае крајно деструктивно врз структурата на клетката. Тој во дел од секундата го уништува целиот арсенал на хемиски елементи кој го содржи клетката, потребен за извршување на нејзините функции. Таа моментална хаварија, со други зборови, оштетениот имунитет, резултира со појава на разни болести. Обратното – радоста, мирот, хармонијата, љубовта, го стимулираат самообновувањето на клетката, со што се потврдува вистината за психолошките особини на клетката. За преобразбата и *чудото* во клетката сведочи Мира Алфаса.⁷

⁷ Satprem Nandanam, Интервју со Мира Алфаса: *Mother's Agenda – Vol.VI (1965)*, Paris, Institute Recherches Evolutives, 1977 < <http://www.marrabliss.com/uploads/1/7/7/9/17790039/agenda.pdf> >

Панпсихичкиот и холистички светоглед, заштитата, зачувувањето и негата на биодиверзитетот водат кон унапредување на квалитетот на животната средина, на самиот живот, како и кон унапредување на односите меѓу луѓето. Тоа е еден вид просветлување, достигнување еколошка мудрост, што се огледува во свежината и динамичноста на елан-виталот, а како база ги има органското и самообновувањето на ткивото.

Отфрлањето на антропоцентризмот и декартовско-њутновскиот механицистички светоглед и прифаќањето на органско-холистичката парадигма се во основата на постулатите на длабоката екологија, енвиронменталната етика или биоетиката и биофеминизмот. Биофеминизмот се заложува за принципите на новата „светска демократија“ (Вандава Шива, Vandava Shiva) „која вклучува еднакво вреднување на сите видови (човечки и нечовечки), на луѓе и култури, зачувување на културниот и биолошко/еколошкиот диверзитет и зачувување на локалната економија“.⁸ Моралните квалитети како грижа, заедништво, сора-

ботка, доверба, солидарност, растеж, подигање, негување, заштита, закрила, нега, го ткаат новото ткиво на текстурата во односите што добиваат сè поголемо значење. Самата дисциплина *длабока екологија* во теоријата ја вовеле норвешкиот филозоф Арне Нес (Arne Naess) кој филозофското извориште го најде во филозофијата на Спиноза. Значајно дело со кое се поврзува длабоката екологија со будизмот е *Deep Ecology* (1985) на авторите Бил Девал (Bill Devall) и Џорџ Сесионс (George Sessions), дело во кое „се промовира познатата хипотеза за Земјата како урамнотежен жив организам во кој човечките битија можат да се самореализираат и самоспознаат само во процесите на идентификација со 'другите': другите луѓе, животните, екосистемите“.⁹

IV. Сочувство, емпатија и љубов



⁸ Dragana Popović, “Rod i ekologija”, во I. Malojević & S. Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije*, Novi Sad, Mediteran Publishing, 2001, 443.

⁹ Dragana Popović, “Rod i ekologija”, op. cit., 444.

ПРЕОБРАЗБА



Во иконографијата на авторката на овие редови, две бои означуваат и симболизираат еволутивна трансформација на „материјален план“. Оваа синтагма се става во наводници, бидејќи тој план навистина е голема мистерија за уметниците исто како што е и за научниците физичари. Колку што е конкретна, толку е и апстрактна категорија. Попрецизно е ако се каже дека тоа е она најзгуснато ниво, аналогно на густа паста и текстура во една слика или структурата на атомите за физичарите. Е, тука, во таа згусната структура на нештата е базата за трансформација. Бордото (кон вишна) е боја на сочувството, емпатијата и добрината, златната е боја на мудроста, божествената љубов и топлината.

Овие бои потсетуваат на придушена светлина на мал пламен од кандило покрај икона и на топлината што зрачи во тој амбиент. Многу древни бои се, како да се

самите бои на молитвата и мантрата. Би рекле дека се боите на Буда и Исус, двете најзначајни духовни личности за поновата историја на човештвото. Истите тие две бои доминираат во сликите на холандскиот сликар Рембрант ван Реин!

На таблата што го означува Центарот за индиска култура во градот Ауровил, патем, град што е посветен на Шри Ауробиндо (Sri Aurobindo), се препознаваат истите две бои: златна и темноцрвена-бордо, како во она мое дело *Преобразба*. Црвената боја, како згусната и многу древна, добива темна нијанса – бордо. Златната боја, исто така, е згусната до паста. Бидејќи до густината на исконската црвена се поставува згусната златна, се фузира со неа и ја преобразува, го преобразува тој план во суптилен материјален, и обратно, згуснатиот план во бордо боја преминува во злато, суво.



Главната станица на духовниот пат, преобразбата, големо *прекршување* и *преструктурирање*, имено, како што железничкиот работник ги придвижува шините на пругите за да се пренасочи движењето на возовите, значи суштинско пренасочување на силите на жената и мажот, кое се случува кога тие ги прифаќаат како животен став и поставеност кон светот сочувството, емпатијата и љубовта.

Би рекле дека тоа е самата срж на будизмот и на изворното христијанство. Духовните личности како Буда и Исус одамна трасираа пат за премин во повисок статус!

Ревитализација на *изворната духовност* се става во современ контекст. Таа значи надминување на **заблудата** околу моќта на лажните авторитети во корист на *моќта* на психички-духовното битие, *моќ* што тивко ги придвижува нештата однатре!

V. Преобразба на умот

Треба да се прецизира егзактен јазик заснован врз науката, за да се разбираме сите со него, предложува Фреско во

својата визија за подобро општество, бидејќи, според него, луѓето не се разбираат поради двосмисленоста на јазикот на современиот човек. Но, јазикот со кој се служи човекот денес е таков, затоа што неговиот ум е дијаболичен и мрачен и не различува јасно. За да различува јасно, умот треба да се просветли! Обичниот (непросветлен) ум најчесто е во сојуз со пониската природа на човекот. Кога се во дослух со повисоката природа, Надумот и Интуицијата¹⁰ стануваат добар инструмент.

Човекот е ограничен во својата свест од умот и дури и од постојниот опсег или размер на умот: што е под умот, субментално или ментално, но не во опсегот на неговата скала, веднаш за него изгледа несвесно или нејасно од целосното несвесно; што е над него за него е суперсвесно и тој речиси се стреми да го види како испразнет простор од свесност, некој вид светлосно Незнаење. Исто како она што е ограничено на одреден дијапазон на звуци или бои и она што е над или под таа скала е за него неслушливо и невидливо, или барем нераз-

¹⁰ Се мисли на *Overmind* и *Intuition* – категории од терминологијата на Шри Ауробиндо.

*бирливо, исто е и со неговата скала на ментална свест, на двата краја ограничена од некапацитет што го обележува неговиот горен и долен лимит.*¹¹

За разлика од Жак Фреско, кој е убеден дека развивањето на науката ќе го доведе човечкиот ум до повисок статус, духовните личности сметаат дека специфични техники, методи и методологии се неопходни за неговиот интегрален развој. Контемплацијата и медитацијата се интроспективни техники со кои човекот се нурнува во опсегот на потсвеста и натсвеста, за да увиди какви сè содржини има во себе, да се соочи со нив и да ги преобрази, или да се возвиши во нив, па така конечно да дојде до јасно разлучување на битното од небитното. Разлучување на битното од небитното е карактеристика на здравиот разум или просветлениот ум, односно умот во дослук со психички-духовното битие.

VI. Фините прелевања на боите на чувствата – преобразба на виталот

Од атомите во неорганската природа, до сложените соединенија во клетките на човекот, творечкиот живот се открива и

¹¹ Sri Aurobindo, Op.cit.

тече со помош на животниот импулс (élan vital) за да се влее во океанот на повисоките духовни процеси. Човекот само треба да се ослободи од ограничувањата на животот, кои се својствени за неговите први два статуса: во првиот статус – инертноста, длабокиот сон (на каменот), во вториот статус – голтачките нагони (животински), кои ни создаваат илузија на „некапацитет, желба и смрт“¹², значи, да се ослободи од рецидивите на својата пониска природа.

Интегралната преобразба некои луѓе ја почнуваат преку медитативни техники, други со развој на интелектот преку науката, трети со работа на физичко ниво. Некои најголемо внимание обрнуваат на виталот, неговото одржување во добра форма како суштински предуслов за добро здравје – и ментално, и физичко, и психичко. Човекот во последните неколку века безмилосно го уништуваше сопствениот витал, со неконтролираната сеча на шуми, со загадување на морињата и океаните, со уништување на цели екосистеми.¹³ Така ја изгуби свежината на виталната енергија која ги храни

¹² Sri Aurobindo, Op.cit., 200-209. (Chapter XX – “Death, Desire and Incapacity”).

¹³ Rachel Carson, *Silent Spring*, Greenwich, Conn., Crest Book/Fawcett Publications, Inc., 1962.

физичкото тело и умот, го задуши и снижи квалитетот на живот. Како отпор на таа неконтролирана човечка деструкција, се развија силни еколошки движења, а биоетиката стана најнапредна наука кон крајот на минатиот и почетокот на овој век.

Но, тука станува збор за еден посуптилен витал, кој е во корелација со психички-духовното битие. Според Шри Ауробиндо, трите тела на човекот – физичкото тело, виталот и менталот, постојат како потенцијал во пофин облик, односно треба да се екстрахираат на суптилен план. Со култивација на суптилната природа, човекот ја вообличува „Новата визија“ како живот на *планетата Земја*. *Земјата* е совршен екосистем, каде што човекот има шанса да го изгради својот свет како хармоничен живот, бидејќи таа содржи сè што е потребно за човекот да се исполни на енергетско-витално ниво, што понатаму е основа за градење на хармонија на духовно ниво. Планетата Земја или Природата или Геа, како што некои научници милуваат да ја наречат, е незаменлива, еден вистински жив организам, а човекот е дел од тој организам. Таа е жив организам со безброј тајни, кои постепено ќе му

се разоткриваат во епохата што доаѓа. Кога тој голем организам не е здрав, и човекот не е здрав и има малку шанси да го изгради својот свет врз здрави темели.

Животот како хармонија паралелна со овој екосистем е уметност, исто како што, според сликарот Пол Сезан, *Уметноста е хармонија паралелна со Природата*, бидејќи така во него на чудесен начин интерферираат виталната и духовната димензија.

VII. Дали е нужна нова идеологија или будење?

Според енвирументалистичките теории, човекот се образува под влијание на околината. Во изградба на неговата личност, гените немаат толку големо влијание, колку што има културата која доминира во општеството во кое е роден. До некаде се прифатливи овие теории. Не е прифатливо сведувањето на човекот на *tabula rasa*, нешто како бланко плочка, на која околината ги втиснува своите впечатоци. Според една друга дефиниција, човекот е, пред сè, духовно битие, или барем има потенцијал да се развие како психички-духовно битие. Тој, секако, е и природно битие, па клучната

промена што треба да се оствари во него треба да се случи преку преобразба на рецидивите на неговата пониска природа. Ако општеството обезбедува поволни социјални услови, тоа го забрзува процесот и многу помага за движење во добра насока. Но, човекот не е само природно битие, ниту, пак, само општествено! Манипулацијата останува и понатаму секогаш кога му се наметнува каква било идеологија, макар таа била најдобронамерната и од придобивка на сите. Човекот треба да се разбуди, самиот да дојде до тие вредности, самиот да разлучи што е битно, што е небитно. Секоја идеологија кај него природно прво буди отпор, бидејќи човекот е исто така слободно битие, со слободна волја да одлучува за себе. Еве што рекол Кришнамурти, кој бил прогласен за инкарнација на светскиот учител Маитреја Буда (Maitreya Buddha), откако во 1929 година решил да ја распушти својата организација *Редот на ѕвездата*:

„Тврдам дека Вистината е земја без патеки и не може да ѝ се пријде (...) со помош на какви било религии или секти... Вистината, бидејќи е безгранична (...) не може ни да се организира, ниту би тре-

бало да се прави некаква организација која би ги водела и гонела луѓето по некој посебен пат... На луѓето им е потребно да се разбудат, не да добиваат инструкции...“¹⁴

VIII. Самосвест

Човекот треба да се разбуди и да ја открие својата вистинска природа: од една страна, да се врати на исконската чистота на природното битие (виталот), од друга страна, да го развие потенцијалот како психички-духовно битие и да ги развие способностите на умот, за да напредува уште повеќе, пред сè, со помош на науката и технологијата, кои ќе бидат ставени во служба на целото човештво и екологијата.

Предизвикот со кој се соочуваат сите култури во оваа технолошка ера, некои повеќе, а некои помалку, е да се обезбеди непречена транзиција кон новиот начин на размислување за себеси, за животната средина и за управувањето со човечките работи.

¹⁴ Krišnamurti, *Neophodnost promene*, Novi Sad, Književna zajednica Novog Sada, 1986, 3-4.

Сега сите нации имаат обврска да се вклучат во здружен потфат на планирање на глобално ниво за нови алтернативи, со нагласок на карактерот на нашето социјално уредување. Тоа е нашата единствена опција, ако сакаме да избегнеме пад на цивилизираниот свет. Ако човештвото сака да искуси замен просперитет, светскиот пристап до ресурсите е есенцијален.

Заедно со новиот пристап кон човекот и грижата за околината, за да се оствари сето ова, мора да се востанови и методологија. За да се постигнат овие цели, монетарниот систем мора да еволуира во светска економија, базирана врз ресурси. А за да се користат ресурсите економично и ефикасно, треба да се примени кибернетизирана и компјутеризирана технологија, со цел да се обезбеди повисок животен стандард на сите луѓе. Со интелегентна и хумана примена на науката и технологијата, ние ќе можеме да ја насочиме и обликуваме нашата иднина кон зачувувањето на животната средина и себеси за следните генерации.¹⁵

За таа цел, Жак Фреско понатаму предлага да се изработи нацрт-план, прифатлив за сите нации на глобално ниво, кој ќе се заснова врз обновливите капацитети и ресурсите на планетата, врз вистинските потреби на сите жители еднакво и врз технологијата и науката во служба на човекот и планетата. Останува само уште богатшите да се убедат во сциентизмот на Жак Фреско и доброволно да се откажат од своите поседи и богатства!?!

И секако, за сето тоа да се оствари, потребна е самосвест. Сите патишта нè водат до таа клучна категорија – *самосвест*. Самосвеста и добрата волја се единици во новото општество, за да биде реално изградливо. Оттаму, во интегралната јога еднакво се работи на подобрување на три нивоа, па затоа таа промена е интегрална. Всушност, треба да се случи голема, радикална промена во човекот, со тоа што ќе се сменат центрите околу кои гравитираат и се одвиваат сите негови активности. Тој од его-центрирано (ego-centered) суштество, треба да стане центриран во срцето (heart-centered). Повторно човекот се враќа на емоцијата, чувството, кое патем го отфрли, претпочитајќи го задо-

¹⁵ Jacques Fresco, Op.cit., 27.

волството. Но, нема ништо лошо и во задоволството, сè додека човекот не е поданик на пониските страсти, односно сè додека и задоволството не го издигне на пософистицирано ниво. Тогаш со многу малку нешта ќе биде задоволен и среќен. Ете го решението на сите негови проблеми!

IX. Утопијата станува стварност: Ауровил и Венус



„Ауровил се стреми да стане универзален град каде што луѓето (мажите и жените) од сите земји можат да живеат во љубов и мир и прогресивна хармонија отаде сите вероисповеди, политики

и националности. Цел на Ауровил е да се реализира единство на човештвото.“

Мира Алфаса
www.auroville.org

Венус проект:



„Ако навистина сакаме да ставиме крај на нашите актуелни меѓународни и социјални проблеми, ние мора евентуално да ги прогласиме Земјата и сите нејзини ресурси како заедничко наследство на сите луѓе на светот.“

Жак Фреско

Градењето мостови меѓу разни утопии за да не означуваат тие повеќе само замислени места или соншта туку да се преобразат во стварност е реална и нужна работа. Заедничко на сите утописки визији е искрениот стремеж кон поволитетен живот и подразбира вградување

огромно количество добра волја и позитивна енергија во проект кој ќе се усовршува и надополнува до фузија во повисоко рамниште.

Уметниците можат на таа визија да ѝ дадат живот – врзно ткиво. Бидејќи, да не забораваме, визиите диктирани од технологијата и науката можат да бидат помалку технократски, а и премногу футуристички за нечиј вкус, ако покрај етичките потреби не ги задоволуваат и естетските.

Што му преостанува на човекот денес? Според визијата на австралискиот биоетичар Питер Сингер (Peter Singer), луѓето треба да се здружат и на почетокот, ако барем десет отсто од населението има свесен етички поглед за животот и дејствува усогласено, тоа ќе биде голема сила што ќе влијае врз „моќниците“. Секако, не треба да се дејствува со исти методи какви што ползуваат тие во своето владеење, туку прогресивно да се доведат до здравиот разум, значи, самите да ја увидат нужноста од промени, па да дојдат до логичкиот заклучок дека системот треба да се трансформира за придобивка на сите. Тоа е веќе ново движење во светот: граѓаните преку директна демократија бараат потполна транспарентност во

владеењето на која било власт. Тие низ својот активизам стануваат конструктивен фактор, кој влијае да се случи промена. Секако, постои опасност и тие движења да се изманипулираат и злоупотребат од „моќниците“, ако истовремено не се напредува во градењето на самосвеста.

Заклучни согледби

Главна придобивка на постмодернизмот е што беше овозможено да се слушне гласот на обичниот човек. На „обичните луѓе“, граѓанки и граѓани, секако, предводени од својата интелигенција, им претстои да се изборат за позицијата од која ќе можат да ги моделираат својата судбина, иднината на светот и на Земјата. Уметникот Џозеф Бојс (Joseph Beuys) во 1972 година, за изложбата *Документи 5* во Касел, Западна Германија, основа „политичко биро“ на Организацијата за директна демократија. Уметничкиот перформанс *Референдум за директна демократија* беше прв симболички чекор на организирана иницијатива граѓаните директно да завладеат преку здружување според нивните потреби, а не преку партиите, односно систе-

мите на власта. Џозеф Бојс се заложува за радикално проширување на уметноста во општествениот живот, на тој начин што уметникот ќе ги инспирира луѓето, ќе ја буди нивната креативност.

*Според неговите зборови, социјалната скулптура и социјалната архитектура потполно ќе се оформат кога и последниот човек кој живее на Земјата ќе стане уметник, вајар или архитект на општествениот организам. Со тоа ќе се оствари утопијата на акционата уметност на флукусот и хепенингот. Ќе настане демократско општество засновано врз директна демократија. Таквиот поим на револуционерна уметност може да стане политички продуктивен и да се оствари со посредство на секој историски човек. Секој човек е слободен уметник кој учи да ги одредува новите степени на тоталното уметничко дело на идното општествено устројство.*¹⁶

Денес сме сведоци на ефикасноста на социјалните мрежи, преку кои може да се организираат масовни протести за час, а со помош на мрежите на новинските

агенции и непрофитабилни организации како што е *Викиликс (WikiLeaks)*, кои добиваат увид во владините акти, може да се издејствува тотална транспарентност на моќните влади. Служејќи се со овој инструмент и метод на организирано здружување, граѓанките и граѓаните за многу кратко време можат да извршат притисок да не се донесат одлуки кои се штетни за заедницата и на локално и на глобално ниво.

Не еден чекор, туку многу и разни чекори треба да се направат за промена на системот, бидејќи промената треба да се одвива паралелно и внатре во самиот човек, преку промена на неговите навики, свеста и совеста, како и во општеството со менување на структурите на власта. Кога многу разни сили ќе се здружат со иста цел – под мотото *зачувување на планетата и унапредување на животот на секој човек*, успехот ќе биде остварлив.

¹⁶ Miško Šuvaković, *Konceptualna umetnost*, Novi Sad, Muzej savremene umetnosti Vojvodine

Литература:

- Абаџиева, С. (2000) „Збогум на утопијата?“ *Големото стакло – списание за визуелна уметност*, Скопје: Музеј на современа уметност.
- Aurobindo, S. (2005) *The Life Divine*, Pondicherry: Sri Aurobindo Ashram Press.
- Carson, R. (1962) *Silent Spring*, Greenwich, Conn.: Crest Book/ Fawcett Publications, Inc.
- Krišnamurti, Dž. (1986) *Neophodnost promene*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada
- Лиотар, Ж.Ф. (2007) *Постмодерна состојба* (прев. Деспина Ангеловска), Скопје: Азбуки.
- Mijušković, S. (1998) *Od samodovoljnosti do smrti slikarstva – Umetničke teorije (i prakse) ruske avangarde*. (Elektronsko izdanje autora). Beograd: Geopoetika.
<https://monoskop.org/images/e/e1/Mijuskovic_Slobodan_Od_samodovoljnosti_do_smrt_slikarstva.pdf>
- Popović, D. (2001) “Rod i ekologija”, vo Malojević I. & S.Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije*, Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Satprem, N.(ed.) (1977) Интервју со Мира Алфаса: *Mother's Agenda – Vol.VI (1965)*, Paris: Institute Recherches Evolutives.
< <http://www.marrabliss.com/uploads/1/7/7/9/17790039/agenda.pdf> >
- Fresko, J. (2008) *The best that money can't buy: beyond politics, poverty & war*, 3rd ed. Venus FL: Global Cyber – Visions.
- Šuvaković, M., *Konceptualna umetnost*, Novi Sad: Muzej savremene umetnosti Vojvodine.

Tatjana Miljovska

**Dream of Utopia -
Hope, Escape from Reality or a Realization of the Ultimate Striving**

(Summary)

The subject of this article is the comparison of two utopian visions: the first one, based on progress in science and technology and the second one, based on spiritual development of the human being. What those two have in common is the need to enter a higher status and build a society in which the contemporary dominant behavior based on greed and aggression will be overcome, while developing qualitative, new relations between people: cooperation, solidarity, compassion, empathy, care. The futuristic vision for entrance in the next stage of social evolution, Jacque Fresco's "The Venus Project", is referring to resource based economy and banning the monetary system, which is the cause of all problems: poverty, wars, and ecological disasters. Sri Aurobindo's vision is based on changing the consciousness and developing a psychic-spiritual being as the one true way to free human beings. Building bridges between different Utopias, in order to change their meaning from imaginary places and dreams, means investing a huge amount of good will and positive energy in a project that will be perfected and complemented to a fusion on higher grounds, so that one day it becomes reality.

Key words: Utopia, Jacque Fresco, The Venus Project, Auroville, Sri Aurobindo

Zvonko Taneski

82.091(437.6)

Review article / Прегледен научен труд

COMPARATIVE LITERARY STUDIES IN SLOVAKIA – STATUS AND PERSPECTIVES

Key words: comparative literary studies, Slovakia, Dionýz Ďurišin, Slovak universities, Czech and Slovak association of comparative literature

Comparative literature as a separate discipline has been mentioned at first in Slovakia in the second half of the last century. In the 1960s there was a change of generations in methodology in general, including literary methodology. Post-war Marxist generation of scholars were replaced by theory-oriented ones. In the field of interliterarines and world literature this change was expressed with the work of literary theoretician Rene Wellek. That's why his concept is called "theoretical". It is based on the categories which reliably preserve interliterary memory, thus providing development stimuli regardless of specific situation. The foremost example is genre. In 1960s Western and Eastern comm-

unities of scholars had been discussing the way of overcoming decades of crisis of comparative literature studies. Apart from discussion in scholarly journals, international scientific congresses of International Association of Comparative Literature, International Congresses of Slavonic Studies and other international conferences focusing on concepts of history of world literature, have provided space for such debate. Dionýz Ďurišin, "who followed the debate closely, entered it in 1967 with his monograph *Problems of Literary Comparative Studies*. This work, far from mechanical survey of previous discussion, offers creative synthesis and unified system presenting new theoretic and methodological concept

of comparative literature studies, outlining ways out of the enduring crisis” (Tomiš 2003:113).

In Slovakia, the pioneer of historic poetics and formalism, Mikuláš Bakoš conformed to R. Wellek in 1968. Dionýz Ďurišin, on the other hand, had at the same time “developed the Czecho-Slovak structuralist idea that impulses for literature development come from extra-literary reality, conditions and circumstances of literary creation, which are, to various extent, in a dialectic relationship with literary evolutionary line. This concept enables wide international cooperation because it legitimizes a whole range of literary categories, which are a distilled expression of literary life in specific external connections, as crucial for development. Thus every ‘world part’ can perceive world literature from its own wide cultural framework of literary development” (Koška – Koprda 2003: 17-18). Dionýz Ďurišin then became one of the most prominent Slovak comparatists, introducing the term „interliterary communities“ into Slovak comparatistics in the 1980s. Ďurišin in that time continued to develop theoretical, methodical and methodological questions of comparative literature. Amended Slovak and foreign language versions of his *Theory of Lite-*

rary Comparative Studies were published. Through them, as well as through the author's appearances in international congresses, theoretical and methodological concept of Dionýz Ďurišin entered the awareness of expert circles and was accepted with favorable response. A representative of Slovak literary scholarship was accepted by the international scientific community as an equal partner for the first time in history.

His achievements prompted him to work further. In 1985 the monograph *Theory of Interliterary Process* was published, followed in 1988 by original collective monograph *Systematics of Interliterary Process*. In them he had revised previous system of traditional comparative studies and formulated its amended version. The concept of „literary influence“ had been abandoned in favor of „reception-creation“, expressing activity and creativity on the side of the recipient, while the received phenomena in the process of literary continuity was termed „stimulus“, „impulse“, expressing a new way of understanding the substance of reception. The systematics of interliterary process was also reformed. Instead of „Comparative studies“ the category of „interliterariness“ was proposed,

which expressed the object as well as the aim of the research: interliterary process, development from national literature and its analogical historic units to the category of world literature. Both publications contain further specification of his concept as well as development of conceptual and methodical apparatus.

Ďurišin's additive conception of the world literature came to life after that in the beginning of 90s of the last century (*What is the World literature?* Bratislava: Obzor 1992) and responded to the times' critical thinking (to the capacity of the human mind). But in the 90s it was the internet, the web, which have rushed in, and limited a man and his cerebrum in his creating of additive bibliographical and other models of literature, and took over this Syzifos' work on its shoulders. But Dionýz Ďurišin never ascribed absolute value to his system. He perceived it as a working hypothesis, a point of departure for further research of interliterary processes on specific literary-historic material. He had realized that this task was above the capacity of one individual. Therefore he included a wide range of Slovak and foreign experts into his following projects. Thanks to Ďurišin, Institute for Literary Studies of SAS and

later the Institute of World Literature of SAS became organizational centres focusing on international research of interliterariness. That is the main reason why his works were soon well-known in the Central and South-European region and he collaborated with many colleagues there. Ďurišin has developed his idea of inter-space of literature most thoroughly in interliterary communities, centrism and the Mediterranean („sea in-between the land“) intercultural „knot“. Many other theories of the „inter-spaces“ before him in the area of ex-federation of Czecho-Slovakia are legitimate too: Šafárik developed the theory of Slavonic national cultures as „comparative beings“ of higher units, thus higher units form compositional unity in which the process of integration prevails over differentiation. F. Wollman has developed this Slavonic compositional unity from its genetic, cultural aspect. This had enabled F. Vodička to divide the categories of interliterariness into two groups, intraliterary-eternal, especially literary genre, and historic. Ďurišin then turned external literary categories into a principle underlying the functioning of interliterariness and world literature.

Dionýz Ďurišin's approach was based on the principle of national literatures,

i.e. his interliterary communities were literary, based on the idea of an interliterary process, i.e. translations, contacts or contact-free typological relations between literatures and their texts. His „specific interliterary community“ was represented by groups of literatures considered related on various bases (geography, language, politics, etc.) and therefore their mutual relations underwent a higher degree of intense development. All Ďurišin’s works (and its international reception) and also the art works and sculptures by Ludwik Korkoš, which were inspired by its literary categories in 1990s, are integrally presented in book collections which were published by the Institute of World Literature in Slovak Academy of Sciences in Bratislava in 1990s¹. Instead of the traditional dualistic

¹ For example: Ďurišin, Dionýz – Korkoš, Ľudwik: *Svetová literatúra perom a dlátom*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1993; Ďurišin, Dionýz a kolektív: *Osobitné medziliterárne spoločensva 1 – 6*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1993; Ďurišin, Dionýz a kolektív: *Medziliterárny centrizmus stredoeurópskych literatúr I*. Bratislava – České Budějovice: Ústav svetovej literatúry SAV – Pedagogická fakulta Jihočeské University, 1998.; Ďurišin, Dionýz: *Teória medziliterárneho procesu I*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1995; Koška, Ján (Ed.): *Dobrodružstvo bádania – O živote a diele Dionýza Ďurišina*. Bratislava: Ústav svetovej

notion of the history of national literature on one hand, and of world literature on the other, Ďurišin introduced a monistic interpretation of all constituents of a single literary process.

Today in Slovakia there is a Center for research of Ďurišin’s works on the Pedagogical Faculty in Comenius University in Bratislava; the course “Introduction to Comparative literature” is taught in the study programs of the Faculties of Arts at universities in Bratislava², Nitra³, Banská Bystrica and Prešov. Focused on the comparative literature as a fundamental branch of

literatúry SAV, 2002; Koška, Ján – Koprda, Pavol: *Koncepcie svetovej literatúry v epoche globalizácie / Concepts of World Literature in the Age of Globalisation*. Bratislava: Institute of World Literature – Slovak Academy of Sciences, 2003.

² The academic lessons from „Introduction to Comparative Literature“ are overwhelming only in Bratislava and there are under the control of Associate Profesor Zvonko Taneski.

³ University profesor Pavol Koprda from Department of Roman Literatures on Faculty of Arts at University Constantine the Philosopher in Nitra has published a serial values of theoretical works about interliterary proces: Koprda, Pavol a kol.: *Medziliterárny proces I. – VIII*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Filozofická fakulta 1999 – 2010. Last year in the same university was published also a academic collection of works named as a *Comparative Literature Studies in Context Relations (Literárna komparatistika v súvislostiach)*. Ed. Dušan Teplan. Nitra: UKF, 2016.

literary scholarship, every literary scholar of some importance has to get acquainted with the theoretical grounds for the fundamental questions, such as the genetical relations among literatures, the typological analogies and the interliterary connections. Today, there is an additional issue: the interdisciplinarity. In addition to phenomena that crosses the boundaries of national literature, comparative scholarship now focuses also on the relations among literature and other artistic and, generally, human activities, while keeping the literary as its central point of departure. Current comparative literary scholarship typically deals with two dominant models: the textual presence of other literatures in a given text, and its reading by a different linguistic and cultural environment. There is no need to mention that the first impulses in that direction come from Dionýz Ďurišin. Therefore, comparative literary scholarship should deal with each act of such reading and interpret it from the given context. Obviously, purely comparative research cannot be the only thing for comparative literary scholarship which during the course of its methodological development has embraced such disciplines as the theory of communication and hermeneutics and many others disciplines. Thus, e. g. the

semiotic system of culture will be of decisive significance for alterity, while intertextual analysis cannot dispense from narratology. It is crucial to understand national literature primarily as a framework for the study of the literary process in particular and cultural process in general. This way, we all can study the interliterary bonds and analogies, as well as transliterary connections.

The scientific journal *World literature studies*, which is published in the Institute of World Literature at the Slovak Academy of Science, some years ago devoted several thematic volumes to comparative literary studies⁴. In year 2015 was formed a Czech and Slovak Association of Comparative Literature, which is an organization of literary scholars interested in comparative literary studies. Its aim is to support the activities of research institutions dedicated to the research in the field of comparative literary studies and create an environment

⁴ *New Theoretical Vistas in Comparative Literature (World Literature Studies, Vol. 1, 18, 2009)*, *Komparatistika na prahu zmien (World Literature Studies 2 / 2009)*, *Postkolonializmus a literatúra strednej a východnej Európy (World Literature Studies 3 / 2012)*, *Comparative Studies as Cultural Criticism (World Literature Studies 2 / 2013)*, *Art and Literature. Intercultural Exchange Processes (World Literature Studies 1 / 2015)*.

for mutual contacts, exchange of experience and information with similar research institutes and organizations abroad⁵. They organized the first Czech-Slovak congress of comparatists in 2015, that culminated in a special publication⁶. Last year, recently, this Association became a member of AILC / ICLA.

In the last few decades, comparative literary studies in Slovakia are expanded even to those parts of the Europe that it had not attained before and has thus become truly global at least from the external perspective. However, in the same time they have experienced a crisis in traditional centers across Europe, which has shaken its conceptual premises, theoretical foundations, and methodological structure, influenced their inclusion in university and scholarly institutions, and jeopardized its social status. Comparative literature itself is no exception, because the situation

explained above was characteristic for all of literary studies, the humanities, the social sciences, philosophy, and the general theory of science, and was also connected with the diversifying nature of research zones and subjects. The discipline responded to this fundamental change brought about by the postmodern age through increased self-awareness and a true flourishing of relevant production directed towards fundamental reflections on oneself, the current situation, its genesis, and possible future paths. The principles and viewpoints, empirical findings, value assessments, and development proposals worked out at numerous meetings and in a series of publications are of course different, caught between opposite extremes, ranging from forewarning of the subject's imminent death to the anticipation of its renewal. If it was possible to have a premonition of some kind of catastrophe based on these conclusions of revolutionary events, a gradual establishment of the feeling that the current crisis also camouflages productive dimensions, which open up new developmental perspectives, has lately been frequently checked. In the end, frankly, "the connection between comparative literary studies and cultural studies was a long-debated issue and has in some circles

⁵ Česko-slovenská asociácia porovnávacej literárnej vedy (Czech and Slovak Association of Comparative Literature). Rozhovor s predsedom Robertom Gáfrikom. Rozhovor pripravil Dušan Teplan. In. Litikon (Journal for Literature Research). Nitra: UKF, Vol. 1, No. 2, 2016, pp. 121-123.

⁶ One thematic number of Czech scientific magazine *Slavica Litteraria* was dedicated to papers from the first Czech-Slovak congress of comparatists: *Slavica Litteraria*, Brno: Masarykova univerzita, Vol. 18, No. 1, 2015, 236 pp.

remained so until now. The older generation of literary scholars in Slovakia may still have doubts about this connection. However, in general, cultural studies have integrated with comparative literature in such a way that nowadays the discipline has become almost unthinkable without it” (Gáfrik 2010: 17).

One more thing is worth mentioning here – that is the fact that the translation in comparative literary studies in Slovakia has a significant place. Translations are valuable in recognizing similarities and dissimilarities between significant works of literature and are very helpful in the field of research of literary works. Slovak comparatists know that translation can be used as a tool for comparative study⁷. Translation also helps the students of comparative literature to develop an international approach in different spheres such as literary, economic, social, philosophical, religious, cultural, historical and artistic values. Translation is of paramount importance in comparative studies of world literature as well as

regional literatures. Among others, that was a main reason for publishing several books in foreign languages from the Slovak comparatists in collaboration with colleagues from other European countries in recent past. The most famous works, in our opinion, which traced different way than that of D. Ďurišin in Slovak comparative literature studies, are the following: *New Imagined Identities: Identity Making in Eastern and South-Eastern Europe* (Ed. Libuša Vajdová a Róbert Gáfrik, Bratislava, 2010), Dorota Pucherová: *The Ethics of Dissident Desire in Southern African Writing* (Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2011), Mária Bátorová: *Domini Tatarka: The Slovak Don Quixote – Freedom and Dreams* (Peter Lang, 2015), *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*. Ed. Dobrota Pucherová a Róbert Gáfrik (Brill: edition Internationale Forschungen zur Allgemeinen und Vergleichenden Literaturwissenschaft, 2015) and the last – an academic scientific monography about Slovak Comparative Studies for German public: *Kultur im Transfer. Komparatistik in der Slowakei*. Ed. Sandra Vlasta, Róbert Gáfrik, Stephan Teichgräber (Peter Lang, 2016).

⁷ For example, in Institute of World Literature at Slovak Academy of Sciences exists a famous published edition from cca 50 exclusive scientific books and work's collections about Comparative theoretical aspects of Literary translation and also about the Reception of Foreign Literatures in Slovakia.

Comparative literary studies in Slovakia are studies behind the boundaries, between different languages, cultures and literatures. In Slovak comparativistics and literary theory of the last decade multiculturalism and interculturalism are the most likely popular and reflected concepts, promising to overcome the prejudices and stereotypes about the European and World cultural landscape. Besides that, “Comparative Literary Studies, might more than in the past, dissolve into other disciplines, or may function as a more-or-less compact

discipline in a wider framework of cultural and area studies. In the everyday practice of literary criticism, comparative studies will not cease to exist and will function as a tool of useful comparison of various literary phenomena as any time in the past with no or little regard to innovative trends in literary theory and methodology” (Pospíšil 2009: 57). Hence the hope arises for the their further potential status and perspectives in this Central European country and abroad.

References:

- Gáfrik, Róbert. *Ďurišín's Concept of Interliterary Communities and the Contemporary Debate on Cultural Identity*. In. *New imagined communities – Identity making in Eastern and South-Eastern Europe*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV – Kalligram, 2010, p. 17-26.
- Koška, Ján – Koprda, Pavol. *Preface*. Translated by Michaela Chorváthová. In. *Concepts of World Literature in the Age of Globalisation*. Editors: Ján Koška, Pavol Koprda. Bratislava: Institute of World Literature – Slovak Academy of Sciences, 2003, s. 14-18.
- Pospíšil, Ivo. *The Permanent Crisis, Or Can, Could or Should Comparative Literary Studies Survive?: Between History, Theory and Area Studies*. In. *World Literature Studies (New Theoretical Vistas in Comparative Literature)*. Bratislava: Institute of World Literature SAS, Vol. 1 (18), 2009, p. 50-61.
- Tomiš, Karol: *Dionýz Ďurišín*. In. *Concepts of World Literature in the Age of Globalisation*. Editors: Ján Koška, Pavol Koprda. Bratislava: Institute of World Literature – Slovak Academy of Sciences, 2003, p. 109-114.

Звонко Танески

Книжевната компаратистика во Словачка – статус и перспективи

(Резиме)

Рефератот се обидува да понуди панорамски преглед на развојот на книжевната компаратистика како посебна научна дисциплина во Република Словачка, да го претстави нејзиниот сегашен статус и да ги согледа можностите за нејзина натамошна реализација во иднина. Зародишот, т.е. почетоците на книжевната компаратистика, сфатена како методолошка парадигма во Словачка, се забележуваат уште во раните дела на Микулаш Бакош од раната втора половина на дваесеттиот век, чии примарни истражувања се движат во доменот на историската поетика, формализмот и структурализмот. Неколку децении подоцна, познатиот словачки теоретичар Диониз Ѓуришин ги одразува, а наедно и творечки ги дообликува постулатите од неговите трудови, со тоа што ја изградува својата веќе надалеку позната теорија за посебните меѓулитературни заедништва, за меѓулитературните центризми и за карактеристиките на меѓулитературниот процес. Тргувајќи од националната литература како концепт, Диониз Ѓуришин развива цел теориски модел на промислување на светската литература, а од неговите термилошки категории се инспирира и академскиот скулптор Лудвик Коркош, кој во деведесеттите години и уметнички ги „оживува“. Денес во Р Словачка постои Центар за истражување на наследството на Диониз Ѓуришин на Педагошкиот факултет во Братислава под водство на проф. Марија Баторова; додека предметот „Книжевна компаратистика“ се изучува како задолжителен на Филозофскиот факултет при Универзитетот „Коменски“ во Братислава под водство на проф. Звонко Танески, а исто така како изборен на универзитетите „Константин Филозоф“ во Нитра, „Матеј Бел“ во Банска Бистрица и „Павел Јозеф Шафарик“ во Прешов. Во 2015 година се формира Чешко-словачката асоцијација за компаративна книжевна наука, која пред извесно време стана и полноправна членка на Меѓународната асоцијација за компаративна книжевност

AILC/ICLA. Словачкото седиште на асоцијацијата е во Институтот за светска книжевност при Словачката академија на науките, а претседател на словачката секција на истата асоцијација е проф. Роберт Гафрик. Асоцијацијата организира домашни научни конференции и конгреси, а редовно учествува и на соодветни научни симпозиуми во странство. Во последнава деценија беа објавени и нови репрезентативни зборници посветени на книжевната компаратистика во неколку академски центри во Словачка. Добра платформа за презентирање и за објавување на новите постулати од компаративната книжевна наука стана и престижното научно списание *World Literature Studies*, кое периодично го објавува Институтот за светска книжевност во Братислава, а неговиот статус и перспективи сè повеќе растат со оглед на фактот дека списанието е регистрирано, т.е. индексирано во неколку значајни светски научни датабази, вклучувајќи ја и највлијателната датабаза Web of Science.

Клучни зборови: книжевна компаратистика, Словачка, Диониз Ѓуришин, словачки универзитети, Чешко-словачка асоцијација за компаративна книжевна наука

Радомир Поповски

316.442:141.7]:608

Review article / Прегледен научен труд

ПОСТХУМАНИЗМОТ, ТРАНСХУМАНИЗМОТ, (БИО)ТЕХНОЛОГИИТЕ И ДАДАИСТИЧКОТО НАСЛЕДСТВО

Клучни зборови: авангарда, дадаизам, постмодернизам, био-технологии, постхуманизам, трансхуманизам

Репрезентацијата на хибридниите идентитети

Во вајмарската култура, во изобилството од утопистички визији и фантазии кои ги претскажуваат перспективите на човековата духовна и корпорална, биолошка и постбиолошка еволуција и нејзината поврзаност со технологијата која може да ги пречекори знајните граници на ноосферата¹ – идеи чиишто

¹ Делез и Гатари во „Илјада платоа“ велат дека веќе „нема биосфера или ноосфера, туку насекаде истата механосфера“ (Deleuze, Guattari 2005: 69), а „она што се нарекува механосфера е поставка на сите апстрактни машини и механички асамблажи надвор од стратумот, на стратумот или помеѓу стратумот“, па така „системот на стратумот оттука нема ништо со означувачот и означеното,

зачетоци се насетуваат уште од времето на уметноста, литературата и филозофијата во ренесансата, а продолжуваат во претставите на Георг Кајзер (Georg Kaiser), филмовите на Фриц Ланг (Fritz Lang) и списите на Ернст Јунгер (Ernst Jünger) и Мартин Хајдегер, каде што се проблематизирани улогата и влијанијата на технологијата, берлинските дадаисти го збогатуваат на автентичен начин преку своите репрезентации на хибридниите идентитети и киборшкиот развој,² кои

базата и надградбата, умот и материјата“ (2005: 71). На тој начин, ниту биолошкиот живот, ниту пак ослободениот спознавателен ум не би можеле да се земат како фундамент на реалното.

² Професорот за модерна и современа уметност, Метју Биро, разликува две „критички“ концепции

имплицираат нови и експандирачки модалитети на свесноста и биомеханизации на телото. Хаусмановите дела “Der Eiserne Hindenburg”, “Selbstbildnis als dadasoph”, “Tatlin lebt zu Hause” или “Elasticum”, сите од 1920 година, претставуваат киборшки, хибридни идентитети приспособени за животот во модерното општество. Во делата на Дишан, создадени независно од берлинскиот округ на дадаисти, изразена е рефлексивната на картезијанскиот дуализам, која претставува филозофска премиса на модерниот научен метод што ја обележува епохата: Дишан иронично го репрезентира човековото тело како отуѓено од својата духовна и мисловна/умствена природа. Франсис Пикабија цинично се надоврзува на сексуалноста со делото “Portrait of a Young American

за киборот (кој како поим не се појавува во вајмарската култура), поинакви од „едностраната, некритичка, прва дефиниција на Манфред Клине [Manfred E. Clynes] и Нетн Клајн [Nathan S. Kline] од 1960 година“: онаа „имплицитно механицистичка и либерално хуманистичка“ на математичарот Норберт Винер (Norbert Wiener) и другите научници, развиена во четириесеттите и раните педесетти, – и онаа „хетерогенична (...) експлицитна, неограничена и постхуманистичка“ дефиниција на феминистичкиот философ Дона Харавеј (Donna Haraway) од осумдесеттите и деведесеттите години на минатиот век (Vigo 2009: 2).

Girl in a State of Nudity” (1915), додека перформансот на Ман Реј насловен “The Coat-Stand” вулгарно ја екстендира употребата на женското тело. Циришките и берлинските дадаисти ги споделуваат сфаќањата за „мистично нијансираниот монистички филозофски став во кој дуалностите како онаа помеѓу телото и духот се доведуваат во парадоксално единство“ (Hopkins 2004: 105).

Првичната смисловност на хибридните идентитети има за цел да ги дисфлуира буржоаските стереотипи преку својата радикална репрезентација на поврзаноста на човечкото суштество со анималната природа, технологијата или неговото опкружување.

Надминувањето на органската природа на човекот е филозофско прашање, отворено кон општествената и технолошката реалност, од каде што избликуваат новите перспективи на суштинските антропоцентрични прашања: кои сме ние, каде започнува и каде завршува индивидуалноста, односно дали единката е апсолутно разграничена од другиот – и што би можело да се претпостави како единка, или – за кого е важна нашата егзистенција и од кого/што претставува дел од? Во продлабочувањето и размре-

жувањето на овие прашања, особено е значењето на Мартин Хајдегер, Жак Дерида, Дона Харавеј, Жил Делез и Феликс Гатари, и Џорџо Агамбен. „Светиот друг“, односно „апсолутното ‘arrivant’“ кај Дерида (1993:34), не е ниту познајник, пријател или добронамерник, ниту пак некој далечен антагонист, освојувач, окупатор или колонизатор (иако би можел да стане); тоа е фигура без лик, име и идентитет. Според Агамбен, дисфункционалноста на антрополошката машина која оперира преку диференцијацијата помеѓу човечкото и анималното е одраз на нестабилната внатречовечка состојба, благословена од апсолутната профаност и можностите за екстремна среќа, којашто „никогаш се нема случено“, а претставува „во потполност вистинска татковина на човештвото“ (Agamben 1999:159).

Современите (био)технологии, постхуманизмот, трансхуманизмот и дадаизмот

Интер/транс/супер/националноста е карактеристика на дадаизмот уште од самиот почеток, таа го определува како единствена авангарда којашто од зачетокот па сè до крајот ги надминува

националистичките определби. Дадаистичкото наследство на пацифизам и наднационалност, интуитивен и непустлив отпор кон доминантните центри на моќ добива ново светло во услови на (пост)глобалистичките технолошки размрежувања и еко-кризите кои се карактеристични за крајот на минатиот и почетокот на овој нов, дваесет и први век. За да се разбере проблематиката на современите биотехнологии³, во чии контексти, како нужно инклузивно,

³ На самите почетоци од 21 век, а во паралела со утописко-дистопискиот контрапункт и со биотехнологиите како водечки, настапија и големите надежи и исчекувања од една – но и големите стравови и неизвесности, од друга страна. Несигурноста ја потврдува и расколот помеѓу теоретичарите – додека голем број научници се за целосна апологија на биотехнолошкиот напредок, други предупредуваат на опасностите што можат да се изродат. Целата ситуација го актуализира прашањето колку и како експериментите со клонирањето, генетскиот инженеринг и другите начини на хибридизација на човечкото – ќе повлијаат врз западната и водечка дефиниција на човечкиот индивидуум и неговата индивидуалност? Се актуализира и прашалникот дали биотехнологијата ќе го подготвува човечкиот капитал, приспособувајќи му го на неолибералниот пазар, дали и во колкава мера биотехнологијата ќе ја измени дефиницијата на човечкото?

потпаѓа телото, покрај прашањето на биополитиката⁴ и нејзините општествени

⁴ Покрај тоа што, како поим, биополитиката нема далечни корени и богато минато, нејзиното значење – како релативно нов поим во политичката филозофија – е првостепено: таа ги испитува можностите на неолибералниот поим на слободата, условите во кои се случува (или би се случувала) таа слобода, како и границите на нејзините можности. Иако дефинициски не постои широко усогласување околу содржините на поимот на биополитиката, или поточно варираат гледиштата на концептуалната зададеност и значења на биополитиката – постои усогласеност по прашањето на антихуманистичката одредница на биополитиката, при што се смета дека животот треба да биде објект на политичките дејствија, дека се оправдани инструментализацијата и политизацијата на животот. Голем е бројот на мислителите кои го операционализираат поимот на биополитиката и секако, во различен контекст и различни теоретски насоки и политички практики – го интерпретираат поимот. Уште повеќе, поимот на биополитиката е нераскинливо поврзан како со поимот на постхуманизмот, така и со поимот на трансхуманизмот (земајќи ги предвид и нивните разлики). Така, Мишел Фуко (Michel Foucault) го артикулира како критика, односно како контекстуализиран акт на одредени историски практики во одредени историски периоди... и критика на дискурсот што ги овозможил тие практики (Koljević 2010: 33)... Агнеш Хелер (Ágnes Heller) го интерпретира поимот потенцирајќи ја политиката на разлики (различност), кај Џорџо Агамбен (Giorgio Agamben), пак, поимот кореспондира со поимот на суверенитетот/сувереноста, Фукујама (Francis Fukuyama) како биоконзервативец укажува на несводливоста на

конотации и последователности?, треба да се иследи и образложи и феноменот на идентитетот и идентификацијата – кои се во причинско-последична врска со два клучни општествени модалитети⁵ во современото, постдобра: постхуманизмот⁶ и трансхуманизмот.

разумот кај човекот итн. Биополитиката, во зависност од нејзиниот однос спрема хуманистичката традиција, сè повеќе се контекстуализира негативно, бидејќи тој однос е под влијание на неолибералната идеологија на глобалниот капитализам (во прв ред) и под дополнително влијание на неолибералната полит-економска теорија и политичка филозофија, под влијание на постмодерните политички струи итн.

⁵ Разликите помеѓу овие два *постхуманистички модалитети* – постхуманизмот и трансхуманизмот – главно се темелат врз нивниот различен однос спрема хуманистичката и во прв ред, рационалистичка традиција на модерната и спрема современата постмодерна парадигма на субјектот. Тука треба да се подвлече следново: додека постхуманизмот се откажува од „универзалната природа на рационалноста“ и им се приклонува на постмодерните теории на идентитетот – за трансхуманизмот е значајно што, во традицијата на либералниот хуманизам (од постхуманистички аспект), сепак инсистира на универзалноста на разумот и на прогресивизмот.

⁶ Убаво ќе забележи Жарко Паиќ дека постхуманизмот е многу повеќе од расправа за етичките граници на медицинските интервенции и технологиите со кои се менува морфологијата на телото (Paić, 2011:86-87), особено ако се увиди и значењето на *економијата* и *политиката* на нивната непрекината присутност (во облик на

Макс Мор (Max More), филозоф, еден од водечките поборници за *трансхуманистичкото движење*⁷ во раните деведесетти години од минатиот (дваесетти) век и претседател и извршен директор на непрофитабилната и истражувачка организација “Alcor Life Extension Foundation”⁸, трансхуманизмот го определува како современа филозофија на животот, глобално културно и интелектуално движење⁹ коешто активно

циркуирачки капитал и моќ). Отпорот против безрезервна поддршка на биотехнолошкиот развој е најизразен во редовите на биоконзервативците и тие се најгласни во предупредувањата за опасностите од биотехнолошкиот развој, како и во инсистирањето да се забави тој раст или барем да биде подложен на *леги­с­ла­тивата, регулативата* и *егзекутивата* во рамките на правниот систем.

⁷ Во раните деведесетти години од минатиот (дваесетти) век, објавена е „Трансхуманистичката декларација“ (“Transhumansit Declaration”) која што најмногу се однесува на етичката постулираност на движењето, а во 1998 година е формирано Светското трансхуманистичко здружение (“World Transhumanist Association”) од страна на Ник Бостром и Дејвид Пижрс, во кое денес се зачленети околу пет илјади луѓе ширум светот.

⁸ Оваа организација со седиште во Аризона, меѓу другите активности – легализира, застапува и спроведува крионизација.

⁹ Денес, во контекстот на трансхуманизмот, позначајни институции се, на пример, Институтот за екстропија, Институтот за предвидливост, Институтот за бесмртност, Институтот за етика и надоаѓачки технологии итн.

промовира интердисциплинарни пристапи во разбирањето и евалуацијата на смислата на селективно подобрените човечки состојби и „принципот на екстропија“. Мор смета дека „луѓето се преодна фаза помеѓу нашето анимално наследство и нашата постчовечка иднина“, иднина која ќе се достигне со посредство на „генетскиот инженеринг, живото-продолжувачките био-науки, интелегентските интензиватори, поумните интерфејси и побрзите компјутери, неврокомпјутерските интеграции, светските мрежи од податоци, виртуелната реалност, интелегентските агенсии, брзите електронски комуникации, вештачката интелигенција, невронауките, невронските мрежи, вештачкиот живот, вонпланетарната миграција и молекуларната нанотехнологија“ (More, “The Extropian Principles 3.0”, 1999-2001).

Терминолошки, постхуманизмот за прв пат го употребува американскиот книжевен теоретичар Ихаб Хасан (Ihab Hassan) и тоа речиси пред половина век¹⁰, додека – што се однесува до

¹⁰ Се работи за една дебата околу постмодернизмот во книжевноста, а Ихаб Хасан поимот го употребува во алегорискиот есеј “Prometheus as Performer: Toward a posthuman Culture?” во The Georgia Review, Vol. 31, No. 4 (winter 1977), стр.

неговото идејно втемелување, работите се мошне проблематични: за разлика од некои автори кои сметаат дека идејното втемелување на постхуманизмот може да се лоцира во постмодернистичките концепции на субјектот – други автори втемелувањето го детектираат многу, многу поназад, во античка Грција, уште кај Хераклит (Pepperell 2003). Постхуманизмот ќе се диференцира од традицијата на хуманизмот и тоа најпластично се исчитува во односот спрема идентитетот – постхуманиот (постчовечки) идентитет, како хибриден идентитет, никогаш не е целосно присутен, што е евидентно кога телото се конектира со други тела или направи и протетика, импланти... тогаш кога е присутно мислењето, а биолошката база отсуствува... Значи, постхуманиот идентитет се манифестира надвор од рамките на бинарните опозиции – како и во

830-850. Се работи за Хасановата заинтересираност за влијанијата на научниот дискурс врз разните сфери на живејачка, при што Хасан се прашува дали „(...) човечкиот облик, вклучувајќи ја и човечката желба (...), радикално се менува, поради што би требало да се преиспита“, односно – дали можеби со ова завршуваат „петстотини години од хуманизмот“ и настапува „нешто што беспомошно би морале да го наречеме постхуманизам“ (Hassan 1977: 843).

дадаизмот и може да настапи онаму каде што моќта не се изедначува со зададен хиерархиски однос, онаму каде што владее киборг-онтологијата, востановувајќи свои социјални, идеолошки или политички конотации.

Критиката на разумот е битна карактеристика на постхуманистичкото разбирање на односот знаење – моќ, а токму таа критика е излезната позиција и за дадаистите во критиката на традицијата на модерната – при што аргументот се ефектуира во изедначување на таа традиција на модерната – со злото. И овој радикален потег, како крајност, е повеќе од проблематичен. Ниту разумот може да функционира сам, без комуникација со фактицитетот што го обезбедуваат *телото* и *телесното*, ниту пак сетилното и емоционалното би можеле во потполност да го игнорираат разумот: во првиот случај, како што ќе забележи Иглтон: „разумот станува облик на знаење испразнет од живот“, а во вториот „телесната егзистенција станува живот од кој е исцедена и последната капка смисла“ (Eagleton 2010: 73-74). Постхуманистичката критика го истиснува комплексниот конструкт на модерната, деградирајќи ја и отфрлајќи ја *модернистичката*

традиција, преку постапката на изедначување со рационалистичката парадигма и картезијанскиот модел на субјектот. Со деконструкцијата на овој субјект, се сака да се надмине експонирањето на апстрахираното *рационално мислење* (кое како апстракција ги инхибира или прикрива другите когнитивни модалитети), за да се отвори простор за различните социјални, историски, културни околности – да се пројават преку хетерогенично потенцираниот субјект. *Трансхуманистите* трпат критика и од постхуманистите и од *постмодернистите* само поради сличноста на трансхуманистичката парадигма со рефлексите на картезијанскиот дуализам¹¹ (каде што се игнорираат значењата и спецификите на телото – додека идентитетот трпи изедначување со умот, како универзален образец).

¹¹ Професорот по филозофија Стивен Шекспир во есејот “Articulating the Inhuman: God, Animal, Machine” (Blake 2012: 227-253) вели дека „иронично“, надминувањето на дуализмот изискува референција кон трансценденалноста, бидејќи „единствено таквата референција ја овозможува артикулацијата на различностите во нивната интеракција и интерпенетрација (...). Без таквата референција, разликите во својата чистина едноставно се анулирани“ (Blake 2012: 250).

Феноменологијата на претставите

Биотехнологиите и проблематиката на телото/телесноста или идентитетот не би можеле да се истражуваат надвор од рамките на постхуманизмот и трансхуманизмот, како модуси на постхуманата доба. Постојат поделени мислења во културната критика, дали трансхуманизмот директно се поврзува или надоврзува – на развојната линија која води од просветителството, инкорпорирајќи ги теоретските претпоставки на секуларниот хуманизам и рационалните основи на нанотехнологиите, биотехнологиите, роботиката, информатиката, комуникациските технологии и применетите когнитивни науки и реагира на позитивистичката хуманистичка традиција во која е проектирана заедничката, есенцијална основа, критикувана од Маркс, Фројд, Ниче, а потоа и од Роланд Барт, Мишел Фуко, Лиотар, Дерида и други. Меѓутоа, исто како и кај дадаизмот, се инсистира на надминување на физичките капацитети и инкорпорирање на уметноста во сите сегменти на секојдневното живеење – трансхуманизмот, накусо, претставува контрапункт на когнитивниот скептицизам и социјалниот конструктивизам. Во дигиталните перформан-

си, сензуалниот ефект се постигнува преку дестабилизирање на просторот и времето и преку визуелната фрагментација на човековото тело. Кристијан Пол (Christiane Paul) во студијата “Digital Art” (2003) укажува на наследството на субверзијата, несвесното или фантастичните светови во дигиталните уметности, а кое доаѓа од дадаистите, особено од Марсел Дишан. Дишановиот редимејд е неизоставна стратегија и во создавањето на мултислојната и фрагментарно-претставена дигитална естетика. Дишан претставува аватар на дигиталната култура и уметност. Тој силно и повеќекратно го разорува концептот на аналогитата. Откажувајќи се од традиционалниот естетски дискурс на формата, се повикува на развојната линија на инвенцијата која доаѓа непосредно од интелектуалната дарбина на човекот. Дадаистичките монтажни техники претставуваат наследство на денешната „хипермедиијалност“ и „интерактивна фикција“, со што се согласуваат и професорот за нови медиуми Џеј Болтер (Jay Bolter), уметничката Сара Слоан (Sarah Sloane) и писателот Бенџамин Вули (Benjamin Wooley) (Dixon 2007: 67). Во периодот од 1994 до 1997 година, групата “Vakuum

TV” успеа да прикаже дури педесет и три фиктивни интерпретации на дадаистите од „Кабарето?? Волтер“, комбинирајќи перформанси, кратки филмови, мултимедијална кореографија...

Во секој случај, природата на човекот е она врз кое треба да се работи, бидејќи претставува работа во прогрес, чии перспективи се определени од посакуваните насоки во кои би се развивал/екстендирал човекот, така што хуманизмот треба да се сфати како завршен дури кога ќе се исполнат условите во кои човештвото одговорно ќе се однесува при употребата на технологиите и науките. Трансхуманизмот споделува со дадаизмот уште една карактеристика (којашто е навестена и кај деветнаесетвековниот утилитаризам) – а тоа е хедонистичкото доживување на среќата, занемарувајќи ја релацијата помеѓу состојбата на среќа и доблест на која инсистира хуманизмот, при проблематизацијата на субјективните и објективните аспекти. Трансхуманизмот ја посакува себerealизацијата во која нема да недостасува себеисполнетоста во доживувањата, што сепак претставува вештачко исклучување на природните психолошки состојби од различен

карактер. Интензификацијата на перцепциите, а понатаму и на доживувањата во добата на дигиталната технолошка уметност и биотехнолошките скулптури веќе се одвива – и тоа неочекувано прогресивно. Агрегацијата на принципите во креативната интерпретација овозможена од компјутерите и електрониката создава импресивен, интерактивен, сензорален перформанс, така што човековата перцепција, според феноменолошката теорија на Морис Мерло-Понти (Merleau-Ponty, Lefort 1968) – активно учествува во образувањето специфична точка на гледиште; во тој контекст и професорот по историја на уметностите и технологиите – Франк Попер (Frank Popper) смета дека технолошката уметност јасно претставува најрепрезентативна уметничка форма во нашата електронска доба (Popper 1993). Киборгот, трансчовекот, протетичкото суштество, аватарот... во теоријата на телематиката, техно-етиката или трансхуманизмот, како транспарентни интердисциплини помеѓу технологијата и уметноста, претставуваат екстензија на когницијата, мобилноста и сензуалноста.

Сепак, трансхуманизмот е отворен кон развивањето на сопствената и систе-

матска филозофија, која во биологијата не ја гледа судбината на човековата еволуција (Young 2005). Според професорот Роберт Пеперел (Robert Pepperell), кој ги истражува уметничките практики и дигиталната медиумска продукција, хуманистичката морална слабост евидентирана преку феминизмот, движењата за правата на животните или против ропството, во добата на постхуманизмот, може да се надмине ако се развијат сфаќањата дека повредувањето на другиот, всушност, претставува самоповредување (Pepperell 2003: 100). Според него, хуманизмот претпоставува суштинско разликување помеѓу човекот и неговото опкружение и неговиот антагонистички однос кон тоа опкружение. Од бројната литература за трансхуманизмот којшто самоуверено настапува и во книжевноста, театарот, филмот или на пример, во музиката, не е тешко да се заклучи дека движењето претпочита неодреденост и недетерминираност, дека нема зацртано конкретни цели и постигнувања и дека веројатно неодреденоста е оној суштински белег на човекот во трансхуманата доба. Научниот и биотехнолошкиот напредок имаат многу аргументи со кои се докажува дека денес технологијата не

може дефинитивно да се разбере во инструментална смисла: од мобилните телефони до микропротетичката контрола со која се градат биомолекуларни техники и медиумски мрежи; од сајберпротетиката до реконструирање на границите на она што е и природно и вештачко. Овие случувања, и на теоретски и на практичен план, се далеку од безопасни и самоеманципаторски, па така уште Хана Арент предупредува на опасноста за

идниот човек да одлучуваат само научниците и политичарите (Arendt 1958). Има многу вистина во ироничното префрлање на Бодријар, во кое речиси пакосно ќе ги протолкува трансхуманистичките заложби за ослободување – како вовед во сеопштиот куплерај на капиталот (Baudrillard 2012).

Литература:

- Agamben, Giorgio. (1999) *Potentialities. Collected Essays in Philosophy*. Stanford: Stanford University Press.
- Arendt, Hanna. (1958) *The Human Condition*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1958.
- Baudrillard, Jean. (2012) *The Spirit of Terrorism*. London: Verso.
- Biro, Matthew. (2009) *The Dada Cyborg. Visions of the New Human in Weimar Berlin*. Minneapolis – New York: University of Minnesota Press.
- Blake, Charlie, Claire Molloy, Steven Shakespeare (eds.). (2012) *Beyond Human. From Animality to Transhumanism*. London / New York: Continuum.
- Deleuze, Gilles, Felix Gattari. (2005) *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Derrida, Jacques. (1993) *Aporias*. Stanford: Stanford University Press.
- Dixon, Steve. (2007) *Digital Performance: A History of New Media In Theater, Dance, Performance Art, and Installation*. Cambridge/London: The MIT Press.
- Eagleton, Terry. (2010) *On Evil*. New Haven and London: Yale University Press.

- Hassan, Ihab. (1977) "Prometheus as Performer: Toward a Posthumanist Culture?", u *The Georgia Review*, Vol. 31, No. 4 (winter 1977), str. 830-850.
- Hopkins, David. (2004) *Dada and Surrealism. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Koljević, Bogdana. (2010) *Biopolitika i politički subjektivitet*. Beograd: Službeni glasnik.
- More, Max. "The Extropian Principles 3.0", 1999-2001.
- Merleau-Ponty, Maurice, Claude Lefort. (1968) *The Visible and the Invisible; Followed by Working Notes*. Northwestern University Press.
- Pačić, Žarko. (2011) *Posthumano stanje. Kraj čovjeka i mogućnost druge povjesti*. Zagreb: Litteris, 2011.
- Paul, Christiane. (2003) *Digital Art*. London: Thames and Hudson.
- Pepperell, Robert. (2003) *The Posthuman Condition: Consciousness Beyond the Brain*. Bristol: Intellect Books.
- Popper, Frank. (1993) *Art of the Electronic Age*. New York: Harry N. Abrams.
- Young, Simon. (2005) *Designer Evolution: A Transhumanist Manifesto*. Amherst: Prometheus Books.

Radomir Popovski

Posthumanism, Transhumanism, (Bio)Technologies and Dadaistic Legacy

(Summary)

Posthumanistic critique supersedes the complex construct of the Modern, repudiating the modernist tradition through the procedure of equalization with the rationalist paradigm and Cartesian model of the subject. Transhumanists are a subject of criticism of both postmodernism and posthumanism because of the similarity of transhumanistic paradigm with reflections of Cartesian dualism – if the identity is equated with the mind as a universal model. The purpose of this paper is to locate, correlate and interpret the major theoretical axis which through the Avant-garde of Dadaism and Postmodernism resonates into Transhumanism as well – where exceeding the organic nature of human is a philosophical question, again, open to the social and technological reality, whence originate the new perspectives on the essential anthropogenic questions: who are we, where it begins and where it ends individuality i.e. whether the individual is absolutely distinguished from the other – and what could be assumed as an individual?

Key words: Avant/garde, Dadaism, Postmodernism, Bio-technologies, Posthumanism, Transhumanism

Martina Lukačova

821.131.1.09

Professional article / Стручен труд

THE CATEGORY OF ENVIRONMENT IN THE NOVELS BY ITALO SVEVO

Key words: Italo Svevo, Trieste, Triestine literature, modern novel

Italian writer Italo Svevo (1861 – 1928) belongs to the representatives of the development period of European modern novel at the turn of the 19th and 20th centuries. According to the available biographic sources, it can be observed that he spent almost his entire life in Trieste (except for several foreign stays during studies and business trips). Italo Svevo is an author, who made the presence of environment explicitly identifiable in the majority of his works, evoking simplicity and directness in literary research. However, based on the mentioned literary category of *environment*, it is possible to find new relations influencing not only author's unmistakable identity and works, but also the context of the local society-wide events of that period. Thus this category can be considered one of funda-

mental categories and for this reason, it becomes the subject of interest in our deeper literary research. It is natural that every author is influenced, to greater or lesser extent, by the environment in which he creates. The question is, however, what is the intensity degree of influence and whether it is of negative or positive nature.

It is possible to observe several relations influencing author's creative focus in terms of the mentioned category:

1. author as a part of contemporary Triestine bourgeois society;
2. author of Jewish origin within the context of Jewish Triestine community;
3. representative of Triestine literature, which was open to new stimuli from foreign nations.

Svevo and Triestine society (geographic and historical perspective)

All his life, Svevo was a merchant and banker, i.e. he was a legitimate representative of the Triestine bourgeois society, but, at the same time, he dedicated most of his free time to literary work. Trieste¹ was a city ideal for such dual, almost “schizophrenic” way of life. On one hand, there is social identity of the individual, on the other hand, there is his private perception of life. Angelo Ara and Claudio Magris (1982: 40-46) expressed an opinion in their work that Svevo’s greatness lies in his ability to live under conditions of bourgeois society in a way that did not influence him to such an extent as to suppress his inner conviction

¹ Trieste is the capital of the North-Italian region of Friuli-Venezia Giulia. The name of the mentioned region itself includes various elements in terms of geographical morphology, as well as historical and cultural aspects. This territory was an important communication center between Central Europe, the Adriatic Sea, the regions of Eastern Europe, the Balkans and Asia. Due to this reason, it was a crossroad of nations with multicultural and multilingual attributes for centuries. The peculiarity of this city dwells in its geographic location (the bridge between Western and Central Europe), where it is necessary to emphasize the significant factor of the past and present influencing the general urban affairs – the port of Trieste, as well as the historical context, of which the city was part of.

and feelings. His dual identity can be also observed, when we speak of identifying with multicultural nationality. One of the explicit characters of multiculturalism is multilingualism. According to František Hruška (2010:4) “*Considering the administrative organization, the city of Trieste belonged to Austria, but its citizens inclined to Italy. Even German and Austrian immigrants have often adopted Italian as their own language and became promoters of Italian in Trieste.*”

Similarly to the rest of Italy, official state language there was Italian. In addition to that, official regional languages were *friulano*², Slovene and German.

Several nations lived in Trieste together: native Italians, who were born in this

² *Il friulano* or *la lingua friulana* (Friulian language): is defined as separate Romance language or member of Rhaeto-Romance family; today it is considered a dialect of Rhaeto-Romance only rarely. It differs from other Rhaeto-Romance languages by the influence of Venetian, German and Slovene. The origin of this language is not clear up to this day. However, it can be said that it definitely is based on Latin. There are several variants of this language that are understandable between each other despite some differences.

city, Slovenians, Germans, Jews, Greeks, Levantines³, Turks and many others.

The merchant Ettore Schmitz (the author's civil name, later replaced by a pseudonym) belonged to the Austrian economic society, but as soon as he changed his name to the *littérateur* Italo Svevo, he became a part of the Italian culture. For the author himself, the identification in the contemporary historical and cultural conditions was related to inner transformation, which occurred only after he achieved literary recognition⁴ – from beyond the borders at first (James Joyce (1882 – 1941) was his friend and provided Svevo's works to French literary critics: Valery Larbaud (1881 – 1957) and Benjamin Crémieux (1888 – 1944)), and only after that in Italy (according to the advice by Triestine critic and writer Bobi (Robert)

Balzen (1902 – 1965), Svevo sent his three published novels⁵ to poet Eugenio Montale (1896 – 1981), who, in December 1925, published critical essay entitled *Omaggio a Svevo* in magazine *L'Esame*, which familiarized the Italian readers with the Svevo's works and marked the beginning of writer's glory in Italy). Svevo considered himself not a victim or a certain product of the contemporary bourgeois society, but its opponent and disruptor. Neither long-awaited personal achievements, nor gradual changes and emerging contradictions within the bourgeois society could bring a feeling of satisfaction to Svevo and let him forget the previous years. He constantly felt offended and did not believe in a totally positive change of society, was skeptical and, in particular, presented his ironic attitude.

Svevo expresses his relations towards bourgeois society in a variety of ways. On one hand, he does so via the portrayal of the novel character, the so-called modern man as a characteristic phenomenon of the modern novel, as well as via contemporary

³ The term Levantines described the Italian citizens of Mediterranean towns coming from Genoa and Venice during the Middle Ages and the New Age.

⁴ The reasons why Svevo was unsuccessful and not accepted by the contemporary literary critics at first are explained in more detail by: Giacomo Debenedetti in work *Il romanzo del Novecento* (2006: 517-520), as well as by Bruno Maier in his two essays *Breve storia della fortuna di Svevo a Svolgimento storico della critica su Italo Svevo*, that were summarized in preface to Svevo's collection work *Opere* in 1954, published by Dall'Oglio in 1964 under the Maier's supervision.

⁵ We refer to Svevo's three novels: *A Life* from 1892, *As a Man Grows Older*, published in 1898, and at last *Zeno's Conscience: A Novel* from 1923.

poetics of the so-called encyclopedic analytical novel in his individual works.⁶

The relations of Italo Svevo towards Triestine Jewish community (ethnic perspective)

The first document evidencing the presence of Jews in Trieste dates back to 1236, with their community growing in the following centuries. At the end of the 19th century, out of the whole Triestine population of 12,300 citizens, the Jewish community represented 5,000 people. This community owned, among others, educational establishments (pre-school institutions and schools), Israelite hospital at Via del Monte, and retirement home⁷, which is in operation up to this day. Thus, Trieste becomes a very large and cosmopolitan community. At the turn of the 19th and 20th centuries, there was a constant immigration of Jews, who were fleeing from the pogroms in Russia. Many of them concluded their journey in Palestine and the United States in

⁶ More details on characteristics of Svevo's novels, his creative periods and relation to modern novel is provided in monograph *Svevova románová tvorba v kontexte modernej talianskej literatúry* (Lukáčová, 2012: (65-113).

⁷ It was a hospice in the past.

the end. In addition to this, Triestine port represented an important place for them in that period, because they embarked there on their way to Israel. In 1904, thanks to the constant presence of Jews, many of whom considered this city a mere transit station, Zionist group was formed in Trieste, which played an important role in saving of many European Jews during Nazi regime (Frattolillo, 2013: 37-41).

Italo Svevo is a pseudonym chosen by the author for use in literary circles as a substitute for his civil name Aron Hector Schmitz. He started to publish his first works under the pseudonym Herod⁸, then he used name Ettore Samigli⁹, which he then changed to Italo Svevo, and he later returned

⁸ Erode in Italian. The choice of this pseudonym was not random, the author was most likely inspired by the historical figure of king Herod the Great (73 – 4 BC).

⁹ This is also deliberate choice; from Hebrew word: *schlemihl*. By this word, Jews express in colloquial language that someone is clumsy and *schlemiel* (fool). These are the characteristics typical for his protagonists. They are passive, incompetent, apathetic, unhappy people, who seek their place in life. The adjective *inetto* and noun *l'inettitudine*, which are regarded as established literary category describing creative period related mainly to Italo Svevo within the history of modern Italian literature, are used in Italian in this context. The mentioned Hebrew word was transformed to Italian by phonetic assimilation as *Samigli*.

to Samigli, however, this time the first name was Marius. Diego Marani (2003: 10) calls this act „*suicide on paper*“ and claims that it clearly reflects the author’s identity issues. The selection of pseudonyms suggests a lot about the ways of thinking and the ethnic-cultural orientation of the writer. All the information gathered up today suggest that the reason for his choice lies in efforts to hide his family roots (ethnic identity), that were immediately indicative and the pseudonym had nothing to do with hiding of personal identity as such. The translation of pseudonym from Italian to English will be illustrative evidence: the adjective *italo* literally means Italian and adjective *svevo*, i.e. Swabian is related to Swabia dynasty and is used in both geographic and historical context. Swabi is a name of historical territory in Germany, existing up to this day. In a very simple way, the writer tried to hide his Jewish ethnicity and thus to diminish the possibility of identifying him with this nation. And by choosing a pseudonym, he showed his inclination towards the Italian and German, respectively towards the Austro-Hungarian national community. This statement may suggest that this text combines conceptually different levels, since it speaks of Jewish, Italian and

German ethnicities, however, it is aimed purely at cultural-ethnic level, not religious level. Statement by Brian Moloney (1998:33) proves this interpretation of Svevo’s acts, claiming in one of his lectures that “*Svevo himself not only seeks to avert the readers’ attention from his relations to Jewry, but he also tries to hide his origin*”. The reasons for this decision, although interesting, remain a secret. One of the influencing factors might have been contemporary historical and social context, what is considered the most probable. Then there is the specific geographical position of Trieste as the creative focus of the author, or the author's experiential complex. How exactly did Svevo perceive Jewry? The fact is that his statements on the subject are not direct and can only be deduced. Svevo's ethnic origin is evident not only from his civil name, but we can also deduce it from the place and focus of his education, i.e. the sources¹⁰ he used in writings, as well as the author's family genesis¹¹, as evidenced by

¹⁰ In 1874, father sent him and his brother Elio to boarding school in Segnitz, near Würzburg, Bavaria, where he also studied German and got familiar with the German classics and philosophers, such as Nietzsche, Schopenhauer and Freud. He lived in Germany until 1878.

¹¹ He was born into a Jewish family (father Franz Schmitz was from Germany and mother Allegra

the existing biographical data organized in the studies of numerous literary critics and historians. In addition to this, we can also find proofs in the information contained in work *Profilo autobiografico*, published after his death in 1929, which he wrote at the end of his life in 1928, and his work *Diario per la mia fidanzata* (1896). Our deductions considering his origin are also backed by the facts from the work *Vita di mio marito* (1950) written by his spouse Livia Veneziani.

However, is it possible to observe explicit elements of Jewish culture in Svevo's works? This is a controversial question and the existing answers are ambiguous. We agree with Brian Moloney (1998: 33), according to whom there are no Jewish protagonists in Svevo's work, but the concept of Jewry cannot be excluded from them. In his essay *Italo Svevo e l'anima ebraica*, published in a collective work edited by Enrico Ghidetti, Eugenio Levi (1984: 80) claims that “*search for Hebrew features – identical with the author's origin – in three embodiments of a single protagonist, who was offered to us in three novels by Svevo, is not an easy task. This is so-called discreet and*

to him almost unknown Jewry. And this is probably what made the critics to turn away from Svevo.” He continues that “*all three of Svevo's novels, each in its own way, are a poetic stories of this confused world. It is still the same “case”, but with three different outcomes: tragedy in the first, pathetic in the second, humor in the third [novel]: there are three motives and it is possible to observe – mysterious and at the same time confidential presence of Israel – in each*” and the author's inspiration in the Jewry is actually the key to understanding Svevo's poetics. The aforementioned essay also claims that we can rely on correlation of elements: author – literary protagonists – Jews, because “*he [Svevo] writes precisely as his protagonists live. It is a literature without history in the same way as the life of his protagonists is without history – (as the life of Jews in exile is without history) – and naturally, as they instinctively fail to move from ideas to deeds, the writer also fails to instinctively transform thoughts into words*” (Levi, 1984: 81). Here the critic comments on Svevo's average lexicon and the syntactic structures he used in his works. It is necessary to take into account that today, with time passed and abilities to work with many studies dedicated to these issues,

Moravia was from Italy) and finally, he married his cousin, who was also of Jewish origin.

many, including Eugenio Levi, came to conclusion that Svevo actually turned a negative – so-called lack of linguistic skills – into a positive in the form of certain uniqueness or greatness. His protagonists' coarse or raw and naked speech is a representation of the author's being.

Svevo as a representative of Triestine literature¹² (literary perspective)

In application of sociological-positivist methods that understand a literary work, in this case a collection of works¹³, as a

¹² This is a term, or rather a literary category, by which it is often referred to literary works of the Triestine group and peripheral authors related to Trieste, who were born at the end of the 19th century and in the first decades of the 20th century; this logically indicates that it was a very valuable literary period in terms of both quantity and quality. Besides Italo Svevo, literary history and criticism consider the main representatives of Triestine literature at the turn of the 19th and 20th centuries Scipio Slataper (1888 – 1915), Umberto Saba (1883 – 1957), brothers Giani (1891 – 1961) and Carlo (1894 – 1916) Stuparich, Silvio Benco (1874 – 1949) and Virgilio Giotti (1885 – 1957), to whom it is necessary to add Carlo Michelstaedter (1887 – 1910) as an important author from territory of Gorizia, Istria and Liburnia – an ancient region located on the northeastern coast of the Adriatic Sea in today's Croatia.

¹³ The aforementioned three published novels by Italo Svevo.

product of the environment, among other things, in terms of phrase *Triestine literature*, we consider it important to deal with the description of the city of Trieste, which is to be determined on the basis of certain determinants. It is indeed essential to reflect on the historical and geographic characteristics of this city in terms of its influence on the creation of this research object, i.e. the peculiar profile of the studied literature. Our opinion thus basically coincides with the opinion of Giuseppe Antonio Camerino (2008:43), that “*it is not possible to adequately analyze the uniqueness and peculiarity of the literature of northeastern Italy at the beginning of the 20th century without paying attention to the historical and geographic facts, from which the given characteristics of the literature are inseparable and are persistently bound to.*” The northeast of Italy belongs to the most creative territories in the history of modern Italian literature. The mentioned gnome originates mainly in historical and geographic definition of the observed territory. Thus we can speak of high quantity of concentrated authors in proportion to small geographic region. Considering the topic at hand, it is necessary and even more important to emphasize the diversity of

writers creating and in some way tied to the locality in addition to the discussed quantity. Modern literary tradition, synthesizing the northeastern region of Italy with the center of events – the city of Trieste, is characterized by the presence of linguistically diverse literatures. In addition to Italian writers (with the distinction of their works written in Italian, Triestine or other linguistically related dialects), the authors using Slovene and German are also typical for Trieste. This category includes not only authors born here, but also those who came from other places and locations.

Considering the historical period, which is the current object of our interest, i.e. the turn of 19th and 20th centuries, it can be definitely stated that Trieste was a cosmopolitan, multilingual Austro-Hungarian city, which, in comparison to developments in other cities in the contemporary Kingdom of Italy, did not have a distinct orientation and was largely influenced by the Central European (Vienna) authors; however, this does not mean a spontaneous inclusion of a relatively narrowly regionally-specified Triestine literature into its so-called surcontext, that is “(...) *category of Julian or Triestine literature does not automatically overlap with the category of Central*

European literature (which in any case can only be arbitrarily extended by Triestine or border authors from the late 19th century).” (Camerino 2008: 43) It is a generally recognized concept, which, over time, also takes roots outside the Italian literary territory. According to František Hruška (2010: 3) “*regional themes were typical for the Italian literature since the time of national unification. The Italians have been building a common state for over a hundred and fifty years, but they are still more Lombards and Piedmonts than Italians. In addition to this, the area of Friuli-Venezia Giulia has specific features, which are still particularly up to date for us. In contrast to other Italian regions, it has borders with other states and is at the crossroads of three cultures and linguistic groups.*”

As a part of introduction of this Italian author into the context of the history of Italian literature, we find the most succinct the characterization used by Bruno Maier (1981: 13), when he calls Italo Svevo “*l’homo novus [new man] in Triestine literature of the second half of the 19th century. In fact, his appearance signaled the end of the lazy and tired Triestine-Julian literary conformism (however, the later authors continue it after his death), as well*

as the end of the repeated echoes or the delayed repetition of motifs and forms of national literature (...) and marked the beginning of new literature about life, specific issues that tries to understand man, his thinking, his existence in the world at the individual and social levels (...)."

Conclusion

North-Italian city of Trieste plays a crucial role both in Svevo's private and creative life. It has been an indispensable part for his whole life and has been associated with him even after his death. In the aforementioned work, Angelo Ara and Claudio Magris (1987: 202) describe Trieste as a city that "*(...) produces a relatively high number of prominent writers and, above all, [creates the conditions for achieving] a decent level of quality of personal life and cultural [development] of the individual. Trieste is a closed spiritual environment, a certain stimulator for those who can embrace the signs of a complete identity crisis in their aura and can take advantage of the freedom that this environment offers: the freedom to stray, stand, meditate, and be silent.*" According to the cited authors, the cosmopolitan, peripheral and provincial nature of this city can provide the right

conditions for spiritual survival to the individual, if he is able to enjoy life, stop at the right moment to change it, and thus come to his individual revival.

It is necessary to realize that the environment described in Svevo's works does not meet the secondary, or sort of "decorative" function. All his novels take place in Trieste, which the author portrayed in truly real contours. The environment is irreplaceable and very accurate to an extent helping the author to create the desired image for the reader. This is true about the specific localization of places, where the plot takes place. Svevo's descriptions can leave emotional impressions, which, on one hand, seem to materialize the fantastic elements, and thereby acquire real ideas, but on the other hand, they can touch the perceptions of the perceiver.

In all three published novels: In *A Life* (1892), *As a Man Grows Older* (1898), and, at last, *Zeno's Conscience: A Novel* (1923), he succeeded in creating a unique portrayal of the bleak, tragic fate of the main characters, caused largely by their inability to adapt to existing conditions with the help of detailed description of environment. Localization of plot and subsequent map-ing of the environment serve to better the

understanding of the inner state of the protagonists in individual works. The author localizes the plot into contradictory environments, and thus he expresses to what conditions his characters tend to incline and what is the stimulus for their moods and consequent actions.

When examining the identity (cultural, biographic, ethnic, national and literary) of this author, the idea comes to mind that Italo Svevo can be considered a sort of an alien because he was born in Trieste in times, when his hometown was a part of Austria-Hungary and although he felt to be Italian, his origin or form of education were not. Something similar happened when attempting to relate the author to the Jewish community. Even though this fact is biographically indisputable, he himself finds it alien, although Jewry does appear latently in his works. Finally, it is necessary to characterize Svevo as an alien from literary point of view, since this Triestine writer was not a national author, i.e. Italian. The fact that Svevo belongs to, so to say, the peripheral literature, referring to the main literary centers in Italy, marginalizes him as a writer. However, such outcome is actually a positive in his case, one that is peculiarly reflected in his works, the author succeeding

in not falling behind in literary and historical events. On the contrary, he surpassed the contemporary events in many ways, although he had to deal with personal crises and permanent uncertainties from the position of an alien in a domestic environment.

It can be said that in Italo Svevo, there was a striking confrontation of two antipoles, which were able to meet in him in a positive way, to what his literary works are a testament. However, this is an indirect long-term process of author's realization of his own identity and also of waiting for the recognition of the validity of his works by literary critics.

These two antipoles were greatly influenced by the environment. It is clear that each author matures in certain environment, certain historical and wide-social context, but the degree of intensity and a method of self-realization by means of different communication, respectively expressive means, vary. And the greatness and differentness of Svevo lie precisely in this.

Considering the theoretical and practical importance of portrayal of environment in the analyzed novels, we come to conclusion that Svevo localized the plots of all three novels to the urban environment of Trieste, with the exception of the village

mentioned especially in his prose work *A Life* (1892). Identity in localization of the novel environment within these three works cannot be manifested by its function and intensity. The novel *A Life* (1892) contains detailed descriptions of interiors that outweigh the intensity of a detailed description of the city's external environment in the second novel *As a Man Grows Older* (1898). The value of the given environment is individualized in relation to inner experiences of literary character and thus a connection to the author is established. By this statement we want to express that, in localization of novel plots, the author proceeded on the basis of his personal relationship he had created with the given environment, which was further transformed into a work, where it took on the individualized value of the protagonist's experience. The described Triestine streets and districts themselves do not provide anything except information of geographic nature. However, they have special significance purely in terms of inner experiences of the particular literary characters. In contrast to two other novels, the environment in work *Zeno's Conscience: A Novel* (1923) has a

different, secondary function. We perceive its status weakened because it simply enhances the plots of novels and Svevo does not pay much attention to it, however, the so-called process of interiorization (special relation between the literary character and portrayed environment) is indisputable in this novel as well.

When dealing with this category, we accomplished to observe relations between the facts from author's life, establishing fast bonds with Triestine environment and the written works. In addition to the existing urban parts of Trieste documented in his works, we can also confirm the relations between the real and novel characters used by Svevo in the novels.

By observing the works by Italo Svevo, we realized that the environment, specific from various points of view, was one of the most significant factors forming his career development, resulting in later recognition by literary criticism, definitely within the Europe-wide context, perhaps even recognition on a global level.

References

- ARA, Angelo – MAGRIS, Claudio (1982): *Trieste. Un' identità di frontiera*, Einaudi, Torino.
- CAMERINO, Giuseppe Antonio (2008): Cultura e letteratura nel primo Novecento: i confini nord – orientali dell'Italia, In *Otto / Novecento*, 32/1, 43-59.
- DEBENEDETTI, Giacomo (2006): *Il romanzo del Novecento*, Garzanti, Milano.
- FRATTOLILLO, Angela (2013): *L'identità italiana nella Trieste asburgica*, Sonciniana, Fano.
- LEVI, Eugenio (1984): Italo Svevo e l'anima ebraica, In Ghidetti, Eugenio.: *Il caso Svevo. Guida storica e critica*, Laterza, Bari, 77-81.
- HRUŠKA, František (2010): Spisovatelia z Terstu, In *Revue svetovej literatúry*, XLVI/4, 3-5, Slovenská spoločnosť prekladateľov umeleckej literatúry, Bratislava.
- LUKÁČOVÁ, Martina (2012): *Svevova románová tvorba v kontexte modernej talianskej literatúry*, UKF, Nitra.
- MARANI, Diego (2003): *A Trieste con Svevo*, Bompiani, Milano.
- MOLONEY, Brian (1998): *Italo Svevo narratore. Lezioni triestine*, Editrice Goriziana, Gorizia.
- SVEVO FONDA SAVIO, Letizia – MAIER, Bruno (1981): *Iconografia sveviana. Scritti parole e immagini della vita privata di Italo Svevo*, Edizioni Studio Tesi, Padova.

Мартина Лукачова

КАТЕГОРИЈАТА *ОКОЛИНА* ВО РОМАНИТЕ ОД ИТАЛО ЗВЕВО

(Резиме)

Предмет на интерес во приложениов труд е истражувањето на романескното творештво на еден од најистакнатите претставници на модерната италијанска книжевност на преминот од XIX во XX век, Итало Звево, согледано од аспект на книжевната категорија *средина*. Кај Итало Звево (1861 – 1928) присуството на *околината* може експлицитно да се идентификува во поголемиот дел од неговото творештво, а тоа евоцира едноставност и директност во книжевното истражување, но токму врз основа на споменатата книжевна категорија можат да се забележат и други соодноси со дофат не само на авторскиот незаменлив идентитет и творештво, туку и на контекстот на тамошните тогашни целоопштествени случувања. Во воведот на трудот дефиниравме три релации што влијаат врз карактерот на творештвото од авторот (од географско-историска, етничка и книжевна гледна точка), кои ни овозможува да ги потврдиме постулатите и постепено да ги вклопиме нив во рамките на книжевната категорија *околина*. Понатаму, во хронолошки ред ги конкретизиравме реципрочните врски на авторот и средината преку споменатите три гледни точки. Сите дела од авторот Итало Звево се одигруваат во Трст, кој од страна на писателот е претставен навистина со реални контури. Средината не исполнува секундарна или некаква „декоративна“ функција, таа е незаменлива и мошне прецизна во толкава мера што му помага на авторот да ја создаде посакуваната слика кај читателот. Станува збор за конкретно локализирање на местата каде што се одигрува дејството. Описите на Звево успеваат да побудат и емоционални импресии, кои од една страна ги материјализираат фантастичните елементи, со што тие се здобиваат со реални претстави, ама од друга страна, пак, успеваат да ги вплетат во дејството и секвенците на бистриот ум. Од повеќе аспекти, специфичната атмосфера што владее во Трст, т.е. во доминантната околина чие дејство прозаистот го отсликува во своето творештво, според нас, беше еден од

носечките фактори за позиционирање на авторот во книжевноисторискиот контекст, како и за добивање на прилично тешкото признание од книжевната критика.

Клучни зборови: Итало Звево, Трст, книжевноста на Трст, модерен роман

Глориа Фоссен

792.8.071(497.7)Halprin, A.
Professional article / Стручен труд

ТЕЛЕСНИОТ ТАНЦ НА АНА ХАЛПРИН

Клучни зборови: танц, корпореалност, родовиот субјективитет, феминизам, Ана Халприн

1. Феминизам, тело и танц

Телесниот/корпореалниот танц е постмодерна танцова форма базирана врз глобално феминистичките идеи за либерално поддржување на родовиот субјективитет. Мотивацијата за создавање на ваков тип танц лежи во потребата од нови стратегии за конструирање на родов креативен субјект во современоста на патријархалниот свет. Историскиот развој на телесното танцување влече еволутивна линија од минатото столетие, од примарните знаци закоренети во раните 1920-ти.

1.1. Историја и карактер на телесниот танц

1920, Харлемската ренесанса: ерата на новата жена, сексуалната слобода и цез револуцијата.

Афро-танцот на Џозефина Бејкер / Josephine Baker (1906-1975):
<https://www.youtube.com/watch?v=wmw5eGh888Y>

Тангото се смета за најфизичкиот жанр во танцовите сфери. Пасионирана, еманципирана дуетна игра без родови различности, често женски водена низ танговската ритмика:

<https://www.youtube.com/watch?v=0e-qdFIRmPU>

1930, Модерноста и фантазијата

Фламенгото на Кармен Амаја / Carmen Amaya (1913-1963) и динамиките на страствената женскост:

https://www.google.nl/search?q=Carmen+Amaya&oq=Carmen+Amaya&aqs=chrome..69i57j0l5.2000j0j4&sourceid=chrome&es_sm=93&ie=UTF-8

Модерниот американски танц на Марта Греам/Martha Graham (1895-1991), креаторот на (геометриска) кореографија на новиот танцов феминистички вокабулар:

<https://www.youtube.com/watch?v=Pb4-kpClZns>

1940-60, Телесните политики на Ана Халприн/Anna Halprin (1920+) и за неа повеќе во практичниот блок на текстот.

1970, Постмодерните хаптики

Театралните хаптики на Пина Бауш/Pina Bausch (1949-2009), творецот на постмодерниот германски танц и

легендарна танчарка на физичкиот театар:

<https://www.youtube.com/watch?v=Zat-qwh8OTQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=NGkngAZXcik>

<https://www.youtube.com/watch?v=rWqc13XI0yQ>

Хаптиките на танцовите табуа, или инвалидната борба за видливост:

<http://www.dancingwheels.org/>

1980, Танцовата спиритуалност

Верското танцување, во духот на суптилните дервишки суфи-кружења:

<https://www.youtube.com/watch?v=sO6PfdAczqA>

Подвижното медитирање и медицинската моќ на „5-те ритма“5 Rhythms, Gabrielle Roth (1941-2012). Рот е славната студентка на Халприн, која успешно ги споила ритуалните шамански обреди со емоциите на нашето време:

<https://www.youtube.com/watch?v=8cYYzcTzm6Y>

1990, Слободниот израз

Контакт импровизацијата (започната во 70-тите, кулминирала во 90-тите) е модерен танцов жанр и колаж на театарска пантомима и акробатика во танцовите соматски. Современите танцови перформанси освежуваат со експериментални решенија и видео ритмоклипови, силно центрирани врз физичноста и идентитетот:

<https://www.youtube.com/watch?v=oQCTbCcSxis>

<https://www.youtube.com/watch?v=GKSRYLdjsPA>

<https://www.youtube.com/watch?v=KWZGAExj-es>

2000+, Милениумските подвижни матрици

Техно-артните експреси, како танцови модели на идното време. Во виртуелните димензии танцувањето живее во футуристички скици и темпо:

<https://lifemovesblog.wordpress.com/>

2. Американската соматско-танцова традиција: Ана Халприн



Photo: Kent Reno

<https://www.annahalprin.org/about>

Во поновата темпоралност на танцовиот свет, Ана Халприн е поздравена како „една од најважните и најоригинални мислителци во светот на перформансот“ (Richard Schechner, ed. *The Drama Review*) и како фасцинантна фигура со бујна дејност, како „...мошне силен дел од танцовата историја“ (Merce Cunningham, www.annahalprin.org/about, 2016). Едноставно, таа е артистка за која

„секое движење е танцување“ (Freeland, *The Culture trip*, 2016).

Во раната историја на постмодерната танцова култура, Ана Халприн го пропагира значењето на физичко-експерименталниот танцов стил т.н. *апсолутен танц*. „Мајката на постмодерниот танц“ во пасиониран феминистички дух го презентира новиот манир на танцовото изразување, видено како „простор во кој жените нема да се чувствуваат како сексуален објект“ (Ross, 2007:316).

Низ танцовите панорами, Халприн искрено ги артикулирала социјалните, политичките, етничките, верските и сексуалните теми, живо акцентирајќи ги расните права, феминистичките офанзиви, студентските бунтови, гето-клинчовите, уличните револуции и сличните современи доживувања кои во танцот внесувале потенцирана „политичка нота“ (Ross, 2007:318). Политичка нота која секогаш била халприновски поддржана од љубовта кон родот и телесното. Ваквите компоненти датираат од периодот на студентските денови, под легендарното менторство на Маргарет Дублер (Margaret H'Doubler, University of Wisconsin, 1938). Дублерските базични лекции за важноста на личната креа-

тивност/некопирање на учителот и „студирање на анатомијата“ (Halprin, 1995:3) биле добро усвоени кодови, стабилно одржливи низ долгата и еминентна кариера на Ана Халприн.

Таа, меѓу првите, оформила мултикултурно-политички обоен танцов простор поддржан од тогашната танцова авангарда (дела: *Кадош*, *Нашата церемонија*). Упатила саркастичен револт кон пуританската хипокризија за голите тела (*Паради и промени*); ја осветлила запоставената група на болните и остарените (*Интензивната нега*, *Нишање на старците*) и продолжила да го провоцира светот преку ритуалното играње на сите шест континенти за еколошко враќање на човекот кон Природата, братството и мирот (*Заокружи ја земјата*, *Планетарниот танц*). Танцовите на Халприн ги негувале и познатите баухаусовски принципи (Bauhaus German Art School, 1919-33/Walter Gropius, dir.), принципи изразени преку модерниот дизајн, архитектурата и уметноста (Pevsner et al. 1999 : 880), со елементите што го поттикнуваат контактот „...помеѓу просторот, материите и движењето“ (Freeland, 2016). Во 1970-тите, во личната канцерозна драматичност и под водство на „таткото на

гешталд психологијата“ Фриц Перлс (Fritz Perls), Халприн се свртила кон танцовата терапија, изучувајќи ги тајните канали на танцово-исцелувачките вибрации.

Сето ова ја дефинирало Ана Халприн како најмаркантна артистичка лидерка на новата ера, која круцијално ја изменила физиономијата на современиот танц. Зад себе оставила безброј импозантни дела, кои ја потврдиле како феминистичко танцов едукатор (1960-70: менторска сила на легендарните Ивон Рајнер, Триша Браун, Симон Форти, Меридит Монк, Габриела Рот). Со пионерскиот менталитет револуционерно се посветила на соматската кореографија, растејќи во висините на најзначаен корпорален реформатор на својата епоха.

Нејзините реформи се потпирале врз вербата во искрено играње: балетот и постмодерниот танц не смеат да го прават телото недопирливо, изолирано „апстрактно“ (Halprin, 2000). Така танцот би страдал од идеализираните сценски диви, а светот би осиромашил за „прекрасни старици“ (Beauvois, 2011:297). Во таа свесност се минусирало класичното гледиште за пасивната женскост, со женското тело кое „побрзо старее“ (Wolf,

1991:93) во однос на машкото, социјално заштитеното тело (Ibid). Видната анатомска пасија вешто преминала и на глобалните димензии на Големата Мајка/Планетата Земја, откривајќи ја Халприн како врвна еколошко-политичка танчарка, која верно ги следи ритмите на Земјата која ја слави.

Генерално, набљудувано теоретски, Ана Халприн е заслужна за конструктот на новата танцова шема која нуди голема сценска слобода на родово-телесната игра.

3. Кореографското ново писмо:

Соматската теорија на танцови специфики и цели

Во теоретско танцовиот домен на халприновската танцова креација, спецификите на телесниот танц носат извесни промени на постмодерниот подиум:

- танцот станува сепариран во однос на музичката придружба;
- тој поседува апстрактна кореографска матрица со минимална заднина;
- типично е внесување аматерски субјекти со нестандартни, небалетски тела.

Новоорганизираниот танц во соматско сценска постава е танц базиран врз дуелно есенцијалните компоненти:

- склоност кон драстичен премин од објект кон родов субјект;
- позитивна оптика врз родовата физичност, веќе потврдена во јавните сфери.

Придонесот на халприновското читање на телесниот танц

Ана Халприн, која на 97-годишна зрела возраст сè уште танцува, оставила зад себе енормно богат опус во текот на повеќе од седум декади плодна дејност, посветена на танцовиот дискурс во модерна едиција на феминистичко-глобалните пораки. Тие пораки се:

- телесниот танц и танцовата едукација се силен инструмент против женското потиснување во современата стварност
- ангажираните танчарки од различни класни, расни, етнички провениенции и со различни социјално-политички, верски и сексуални убедувања се талентирани носители на еманципаторски бран во светот

- опусот на Халприн е чисто глорифицирање на Другоста: ода на позрелата физичност на 30+ балерините; поинаквата/корпулентната анатомија на обоените танчарки со небалетски димензии; андрогината телесност на геј-артистките итн.

- *апсолутниот танц* нуди достоинствени женски ролји
- танцот обработува теми од современата реалност.

4. Анализа на телеснотанцовите практики:

Интензивна нега/Intensive Care, 2000

„Смртта е уметност“
Силвија Плат



Photo: Museum of
Performance + Design

<https://annahalprindigitalarchive.omeka.net/exhibits/show/performances/intensive-care--reflections-on>

Идејата за градење на ваков вид сценска историја Халприн ја добила во темпоралноста на постмодерната ера и во потребата за „градење на нови корпорални правила“ (Halprin, 2000), правила што се стремат кон модернизирани мондијални видовици за телесното, за сексуалното и природното и правила со сета свесност за симплифицираната демистификација на смртта низ „директно навлегување во физичките тела...“ (Ibid). Делото се изродило во 1998 и во време на терминалната болест на сопругот Лоренс Халприн (Lawrence Halprin, landscape architect). За Ана, фазата била болна, но и силно инспиративна како социјално „опасна“ зона на староста и смртта, препознатлива со сите емоции на ужас, осаменост, каење, вина. Во ваквиот тревожен момент, кај Ана Халприн се појавила размислата за хуманизација на феноменот на болеста, споен со провокативната фасцинација од (не)предаденоста на смртниот чин. Секако, сето ова се прелеало во најличните домени, правејќи го танцовото дело силно, морбидно ехо на невидливиот свет на интензивната нега. Тука, и во монотониот амбиент на интимните монолози, се споделуваат крајните тоналитети и

мимики од телесноболните и напуштените.

Ансамблот и физичката подготвеност биле особено интригантни детали во перформансот. Танцовата трупа била мошне колоритно оформена од актери и танчари со вистинско болничко досие и дијагноза и луѓе во близок допир со опаката болест. На подиумот дејствувале Ана Халприн (Cancer Survival Person), Џеф Риг (Jeff Rehg) сида-пациентот во терминална фаза, Давид Гринвеј (David Greenway) професионалниот, клинички асистент на лекуваните од сида и Лакшми Ајсола (Lakshmi Aysola), студентка на легендарната јапонска танчарка Мин Танака (Min Tanaka, *Butho-Dance master teacher*). Секундарни дејци биле Мигуел Фраскони (Miguel Frasconi, music) и Карол Свон (Carol Swann, voice work).

Во однос на другите членови, Ајсола е витален симбол на младата генерација, на живата вистина дека сите ние сме потенцијални сида-заболени и смртници, носители на фаталните ќелии, без оглед на расата, класата, статусот или верските и сексуалните склоности.

Покрај Ајсола, и болниот Џеф, исто така, на специфичен начин го облагородил подиумот. Тој придонел за афирми-

рање на социјалната хомо/травеститска заедница во сенка. Со неговата појава на сцена, спонтано биле поддржани и силите на танцовите исцелувачки моќи, откриени уште во церемонијалните дамнини на сакралното ритуално играње. Театарскиот перформанс за Риг бил танцова магија која му го продолжила животот за цела една година, поточно некое време по премиерата на „Интензивна неѓа“ (*Contact Quarterly*, 2001).

Пробите течеле во мирен ритам на импровизирање, сугестии, соработка. За целата работна екипа, тоа биле мошне битни мигови во секојдневното судирање со грубата реалност. Како лојални носители на подвижната фабула, тешка и важна, секој од актерите максимално се внесувал во интересниот проект. Во една прилика, Халприн открила дека по долгите часови поминати покрај болничката постела на сопругот на интензивниот оддел, таа со сето срце се предавала на играњето, целосно преработувајќи ги негативните емоции во работното студио (Ross, 2007). Пробите од сите членови најодговорно се посетувале како „точка на среќавање“ на групните стравови.

Набргу пробите покажале дека комплексната претстава изискува следење на дневно сценарио. Имајќи го тоа на ум, Џеф и понатаму уредно ги извршувал регуларните болнички третмани; Гринвеј ги поминувал деновите во секојдневното хоспитализирање на сида-заболениите; Халприн продолжила со посетите на сопругот, а Ајсол истрајно го следела *Буто*-тренингот. Ваквите животни искуства придонеле за пореално одигрување на сценските барања.

Премиерата на „Интензивна нега“ била реализирана на 2 јуни 2000 во преполната сала на Ковел театарот (Cowell Theatre, San Francisco) и во чест на осумдесеттиот роденден на Ана Халприн.

Почетокот на делото сликовито ја открива интензивната нега, херметично посветениот дел на терминално потврдениите болни лица. Комплетната 25-минутна сценска содржина се одвива во овој блазиран амбиент на човечкиот крај. Просторот е стерилен и без никаков сигнал на топлина, но со доволна светлина фрлена врз бизарната костимографија која зборува за себе. Костимите – грдо бледите, речиси нафрлани крпи – пасивно висат на измачените и исуше-

ните тела. Немарно наметнатата болничка кошула мимикриски се лепи на кожната основа, видно впечатлива низ процепот на грбниот дел кој, при движењето или бавните мимики, ја разоткрива исцрпената анатомија. Немоќната физичност е повеќе од трогателна, апсурдна.

Централното дејствие, и понатаму, е посветено на клаустрофобичниот круг на клиничките случаи во завршното ниво на болеста (сида-вирусниот крај, или метастазниот канцерозен стадиум, на пр.). Во танцовиот амбиент на „Интензивна нега“ пациентите го очекуваат личното окончување низ призма на бурна експанзија на емоции: од страв и паника, до глува осаменост и неподготвеност пред смртниот акт. Во момент на будност, Халприн и Гринвеј преплашено прават хаотични кружења за бег и спас. Во нивна близина, Риг наоѓа засолниште и комфор во фетус-позата. Малку подалеку Ајсол танцува здраво и предупредувачки во соло партија.

На моменти, кореографијата е меланхолично забавена, проследена со минималистичко акустична заднина со призвук на крик, плачење, жалење. Во централните секвенци на танцот, емоциите се разгоруваат во фрази на „...престрашен

сум, не оставај ме... Сакам да држам бебе..." (Worth & Poynor, 2004:83). Во некоординирана, изгубена моторика, танчарите завршуваат заковани за сидот, во целосна парализа и молк. Празнината пука пред ладниот тон на гласот од далечина (глас: „време е, дали си подготвен?“). Шокирани од смртниот повик, играчите изгледаат крајно затекнати: Алсој и Гринвеј во жалното простување од саканите, а Риг и Халприн несмасно раздвижени пред личното заминување. Гротескна секвенца за Халприн, танчарката што умира на сцена.

Во фрагментите што следуваат во иста емоционална клима, актерите независно танцуваат секој во свој агол. Во напад на стравотните мисли, тие ја споделуваат заедничката емоција.

Завршницата, насетувана и неизбежна, придонела за комплетно сплотување на публиката со разиграните уметници. Особено во кулминативниот момент кога грчот на опирање попуштил и сите танчари паѓаат покосени од смртносниот чин. Трагиката била крунисана со овации и солзи, оставајќи зад себе јасна порака дека смртта е природна консеквенција на животот. Во мистиката на постоењето, животните кругови

почнуваат и завршуваат во перфектен космички ред на раѓање и умирање. Смртта е само краток пасаж од еден облик во друг. Раѓањето, од свој агол, е чисто враќање на свеста, доблеста и заедничките мигови. Заедно, низ болеста и танцот.

Дефинитивно „Интензивна нега“ оставила трајни чувства кај публиката. Аудиториумот бил сочинет од сида-заболени, од семејни членови на жртвите и од самиот медицински персонал при терминалниот оддел во болничка средина. За лекарската екипа, поконкретно, посетата на претставата била одличен вентил за филтрирање на сопствените емоции кои не доминираат секогаш во професионалната практика на медицинското секојдневје.

5. Специфики на делото

Круцијалните цели на танцовата претстава „Интензивна нега“ биле положени врз емоционална основа и во јасна реална оптика. Пред сè, конфронтирањето на заболениите со тешката болест, како и тагата и очајот на нивните семејства биле конкретно изрежирани и реално понудени на спектаторите. Во

секундарниот регион на дејствието е предаден и судирот на медицинскиот персонал – агенти, кои во објективната стварност не се во можност отворено да ја покажат емпатијата кон болните за кои се грижат (Halprin, 2001b). Танцувањето било воедно и евидентен артистички револт и осуда на општествениот апарат, со познатата малверзација/дискриминација кон сида-заболени кои не добивале секогаш потребни третмани и внимание. Познато е третирањето на овие заболени како изолирана, сепарирана група на социјално потиснато малцинство. Со ова се откриле и маскулинистичките државни лобија и нивното јавно негирање на хомо-заедницата. Паралелно, со претставата се подигнал гласот и за старосната дискриминација (ageism/age discrimination) кон сениорниот колектив, во одбрана на остарената и заболената телесност во социјалното милје. Конечно, преку „Интензивна нега“ Халприн и танцовиот свет успеале да го урнат заводливиот романтизам на митот за Другоста, болеста, смртта.

Критичкиот осврт бил поделен во две струења. Симпатиите кај публиката биле огромни благодарјејќи на Халприн, која со енормна посветеност ги скицирала деталите на табу-темата. Темата со која се скршил пуританскиот став за сидата како болест на грешната Другост, на хомо-популацијата. Публиката ја прифатила и пораката за „сидската мистерија“, порака кратка и јасна: „сидата може секој да ја добие“ (Halprin, 2000), односно анксиозноста од смртта е сосема човечка и за неа треба да се зборува.

Танцовата критика, од своја оптика, го поздравила ансамблот за храброто судирање со болеста и смртта. Претставата, како никоја претходно, посветиле огромно внимание на култот на телото. Халприн и тимот одлично го оствариле портретирањето на физичноста – старата, грдата и болната. Делото било оценето како квалитетно остварување во мрачна сфера, „...претстава тешка за гледање, но..., исто така, тешка и за занемарување“ (Ulrich, 2000, *San Francisco Examiner*).
<https://www.youtube.com/watch?v=rSwOLWEK4Sk>

References

- Beauvoir, de S. (2011). *The Second Sex*. Vintage, pp. 297.
- Halprin, A. (1995). *Moving toward Life*. London: University Press of New England, pp.3.
-2000, *Dance as a Healing Art*. Mendocino, CA: Life Rhythms, pp. 40, 158.
- Pevsner et al. (1999). *Dictionary of Architecture and Landscape Architecture*. London: Penguin Books, pp. 880.
- Plath, S. "Lady Lazarus" in *Collected Poems of Sylvia Plath*. London: Faber&Faber, 1981, pp. 244.
- Ross, J. (2007). *Anna Halprin, Experience as Dance*. University of California Press, pp. 316, 318.
- Wolf, N. (1991). *The Beauty Mith*. Vintage, pp. 93.
- Worth&Poynor. (2004). *Anna Halprin*. London&New York: Routledge, pp. 83.

Media

- Contact Quarterly*, winter/spring 2001, pp. 56-9: "Reflection on *Intensive Care*, from a Performer's Point of View." Rehg, J.
- San Francisco Examiner*, June 6, 2000. "Halprin, a Delight at Retrospective." Urlich, A.

Dance Interview Archives

Poynor, H: Interviews with Anna Halprin, 25-7 June 2001b. Kentfield, CA.

Photo Archives

www.annahalprin.org/about (**Photo: Kent Reno**)

<https://annahalprindigitalarchive.omeka.net/exhibits/show/performances/intensive-care-reflections-on> (**Photo: Museum of Performance + Design**).

Net

www.theculturetrip.com

www.youtube.com/watch?v=rSwOLWEK4Sk

<https://www.youtube.com/watch?v=wmw5eGh888Y>

<https://www.youtube.com/watch?v=0e-qdFIRmPU>

<https://lifemovesblog.wordpress.com/>

<https://www.youtube.com/watch?v=Pb4-kpClZns>

<https://www.youtube.com/watch?v=Zat-qwh8OTQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=NGkngAZXcik>

<https://www.youtube.com/watch?v=rWqc13XI0yQ>

<http://www.dancingwheels.org/>

<https://www.youtube.com/watch?v=sO6PfdAczqA>

<https://www.youtube.com/watch?v=8cYYzcTzm6Y>

<https://www.youtube.com/watch?v=oQCTbCcSxis>

<https://www.youtube.com/watch?v=GKSRYLdjsPA>

<https://www.youtube.com/watch?v=KWZGAEj-es>

https://www.google.nl/search?q=Carmen+Amaya&oq=Carmen+Amaya&aqs=chrome..69i57j0l5.2000j0j4&sourceid=chrome&es_sm=93&ie=UTF-8

Gloria Fossen

The Corporeal Dance of Anna Halprin

(Summary)

This paper presents Halprin's ideas on interactive connections between contemporary movement forms and the body. Her smart choreographic solutions directly affirm the view on gender subjectivity, femininity, embodiment and otherness in dance and life. In the zone of Post-modern theatre politics, self-identification together with corporeality has been found a special Halprin-like-manner of raising itself beyond the patriarchal norms.

Definitely, Anna Halprin is one of the most fascinating creative persons of our times, 97 years old and still dancing to this day.

Key words: dance, corporeality, gender subjectivity, femininity, Anna Halprin

Dejan Jontes

316.7:070(497.4)

Review article / Прегледен научен труд



DECONSTRUCTING JOURNALISTIC AUTHORITY: A CULTURAL APPROACH

Key words: journalism, journalism awards, journalistic authority, discourse, journalism textbooks

The paper focuses on the question how journalistic professional ideology in Slovenia is produced and reproduced through the discourse of journalism awards and through journalism textbooks. How journalism is represented is important mostly because of the question of its cultural authority. The discourse of textbooks and journalistic prizes could be thus seen as one of the mechanisms through which journalists shape their own self-image and legitimize their authority. As Barbie Zelizer convincingly shows, regardless of the central position that journalism has undoubtedly occupied in the communication studies, communication scholarship has not adequately explained why publics let reporters

present themselves as cultural authorities for events of the "real world" mostly because journalism researchers have allowed media power to flourish by not addressing the ritual and collective functions it fulfils for journalists (Zelizer, 1993). Despite this trend, very little attention has been directed to how journalists talk about their work in public ways (cf. Carlson, 2011). Discourse provides, Zelizer argues, a locus where journalists have been able to come together as a community, but not necessarily in accordance with formalized professional cues.

Journalism awards can be seen as an important part of the mainstream debates and power struggles about journalistic qual-

ty, and since there are two competing awards for outstanding journalistic achievements in Slovenia, an analysis of the awards is a good starting point for observing the tensions within the journalistic community - tensions about what constitutes “quality” and “professional” journalism. Journalism textbooks can be viewed as a primary guide for future practitioners - one way in which those future practitioners are introduced to the values and norms of the practice. Discourse analysis was used to analyse the journalistic awards and journalistic textbooks between 1990 and 2010 in Slovenia to establish how the core values of occupational ideology are negotiated in these texts. Interpreted historically, such analysis can provide important insights in the meaning of journalistic culture and wider discourses in which it is engaged.

Both awards and textbooks can be considered an important part of “metajournalistic discourse”. As Carlson argues,

[A]s an object of inquiry, metajournalistic discourse reveals attempts by journalists to articulate, negotiate, defend, and even obscure their cultural, social, and political significance. This is not idle banter, but one means by which journalists actively seek to define the boundaries of journalistic practice, locate their profession within

society, and shape how their work should be received” (2011, p. 268-269).

Conducting a discourse analysis of these “texts” (awards presented between 1990 and 2010 and books published since 1988) helps illustrate how the core values of occupational ideology are reinforced. Interpreted historically, such analyses can provide important insights into the meaning of journalistic culture and, therefore, journalism ethics.

As Deuze emphasises, the 20th-century history of (the professionalisation of) journalism can be typified by the consolidation of a consensual occupational ideology among journalists in different parts of the world (2005, p. 444). Conceptualising journalism as an ideology means understanding journalism in terms of how journalists give meaning to their news work. The ways in which journalists do this are important because of journalism’s cultural authority. Anderson defines journalistic authority as a cultural form of power “possessed by journalists and journalistic organisations that allows them to present their interpretations of reality as accurate, truthful, and of political importance” (2008, p. 250). Therefore, the discourse of journalism awards and textbooks can be seen as one of the mechanisms through which journalists shape

their own self-image and legitimise their authority. The metajournalistic discourse is not “univocal, uniform or uncontested, but on-going, persistent and contradictory” (Carlson, 2011, p. 268).

Journalists about journalism

Slovenia presents two competing awards for outstanding journalistic achievements. The first is the award of the Association of Slovenian Journalists, which has been given since 1952. Initially, it was named after Tone Tomšič, a pre-war communist leader who was captured and killed by Italians in 1942; it was renamed in 1990 as Consortium Veritatis (Brotherhood of Truth). The rewards are presented in different categories, such as debutant awards, awards for lifetime achievement, awards for outstanding journalistic achievements, best journalistic photography etc. Among the laureates the most prominent Slovene journalists can be found.

The second award, named after Slovene writer Josip Jurčič, was established in 1993 by *Nova revija*, the main journal of the right-wing intelligentsia, and the Association of Slovene writers. The Jurčič awards were presented mostly to journalist who in

2007 established the Association of Journalists and Commentators because of dissatisfaction with the Association of Slovenian Journalists. At the risk of oversimplifying, it could be said that the Consortium Veritatis awards are mostly presented to more liberal orientated journalists and the Jurčič awards to right-wing journalists. The fact that only two journalists received both awards supports that claim. Moreover, anti-socialism is one of the main themes in the explications of the Jurčič awards. A. Aplenc, a right-wing publicist and commentator, even went so far to compare Jurčič awards to the Pulitzer prizes in the main conservative weekly. In his opinion Pulitzer had equal opportunities despite strong competition while in Slovenia competition was not possible at all until recently because of the lack of media pluralism.

When an award is presented, a lengthy explication is typically published. For this paper, more than 50 examples of such texts were analysed. Key characteristics of a professional self-definition of journalism can be summarized as a set of discursively constructed ideal-typical values: public service, objectivity, autonomy, immediacy and ethics (cf. Deuze, 2005, p. 458). Journalists feel these values give legitimacy and

credibility to what they do. In the case of Slovenia, the public-service ideal is a very powerful component of journalism's ideology, and both awards share a sense of “doing it for the public”. Here there are no differences between the two prizes.

He is employed by his listeners, they are his employers. (Slovene association of journalists 2005a)

It is not easy to be a journalist of a national medium, i.e. a correspondent who has to be an expert in illegal construction, restructuring of economic branches, criminal proceedings, and course of international criminal actions. Such work also requires additional personal giving up which is otherwise almost the trademark of this profession, too. **Devotion, diligence, and credibility connected with immediacy are already daily rewarded by her listeners— the ones who award the journalistic prizes every day.** (Slovene association of journalists 2004a)

Journalism is not special because the journalist can ask questions, but because its job is to ask questions and to look for answers. Asking questions at the highest levels, and the most exposed people is one level. Asking questions and looking for the answers in the name of those who

cannot do this by themselves is a neglected but very important role of the journalist as the human rights ombudsman. His writing is experience-based, yet done with a calm journalistic distance; it draws attention to the important anomalies in the society. /.../ It is not the journalist's job to look for the majority public opinion, and to accelerate it. As a matter of fact, many times the journalist must break to pieces the very majority public opinion. (Slovene association of journalists 2004c)

The purpose of her reporting is clear: to point to the cracks in human society, to the inequalities and injustices, to the consequences of the human cruelty. (Slovene association of journalists 2006b)

Here, it is useful to bear in mind Hallin's (2000) comment that the ideology of public service is connected with the notion of objectivity - “the faith that it [is] possible to report events from a non-political and non-sectarian point of view, relying on neutral criteria of news-worthiness to make the inevitable choices gatekeepers must make” (p. 220).

The journalism described in awards texts clearly presents itself within what Fiske calls the “transparency fallacy”, the idea that journalism is a window on the

world. Even in the thoughtful discussions of journalism described in the texts of the awards, the idea that journalism can paint an unmediated picture of reality still figures prominently. Ettema and Glasser argue that even if the term objectivity is out of vogue, its legacy endures:

What specifically endures is an allegiance to the ideal of language as strictly denotative and purely referential -- language as the medium for a clear picture, an undistorted image or a full depiction of all the mind and language independent objects that presumably constitute social reality" (1998, p. 184).

The often-used metaphor of the window is important because, as Fiske reminds us, it invokes a sheet of glass as an impersonal, non-cultural medium of reproduction; the human or cultural agency in the process is masked. This means that the finished representation is naturalized. It is made to appear as the result of a natural rather than a cultural process. It is taken away from the realm of history and culture and moved towards that of the universal truth (Fiske 1989). Even in such thoughtful discussions of journalism as

are journalistic prizes the idea that journalism can paint an unmediated picture of reality still figures prominently.

There is no doubt: a daily medium can linger on without good commentators, yet it cannot survive without excellent reporters. There are reporters and there are reporters with a capital letter. **Today we have the honour of presenting the award to such a reporter: who is simply always the first, who has all the information, and who always shows us also the whole picture of what is going on. If a fire breaks out, you will smell it through his words. If there is a strike, you will, after watching the show, feel in your breast the distress of the people who will explain their children tomorrow why their life is suddenly different, strange and hard.** (Slove-ne association of journalists 2005a)

According to Ettema and Glasser, even when acknowledging the inevitability of some distortion in any narrative, journalists turn to metaphors of glass to defend the authenticity of news. In such metaphors, an entire conception of what journalism ought to be is conveyed in a simple figure of speech that can encompass no moral

imperative other than the accurate reflection of facts (Ettema in Glasser, 1998).

The repeated references to journalism as a window on the world reinforce Slovene journalists' commitment to an ethics of objectivity. Elsewhere, Jontes (2010) has shown how the notion of objectivity as a cornerstone of professional knowledge has been understood by Slovene journalists. Put simply, in a post-Socialist journalistic culture, to be ethical means to be objective, no matter how that concept is understood. In this respect, the commitment to the imported norm of objectivity also opens up the question of the pressure of globalising forces, which "may be acting to homogenise journalistic practices internationally" (Thomson et al 2008, p. 227).

Despite its problematic status, objectivity is still the key element of Slovene journalists' professional self-perception. Through its elements of detachment, balance, non-partisanship and facticity, objectivity represents the main component of journalism's self-definition. Numerous examples of detachment and balance can be found in the discourses of journalism awards. What is interesting, however, is the way non-partisanship is defined in each award. For the Association of Slovenian Journalists,

non-partisanship is noted only occasionally in the award texts; in the Jurčič award, on the other hand, non-partisanship is the most important value, and it can be found in almost every analysed example. In this award, non-partisanship is defined not only as excluding political party preferences but also as resistance to socialism and any remnants of it. Socialism, therefore, is redefined, and resistance to it is seen as the most important journalistic ethical value.

News sense is another notable concept in award discourses. One can find metaphors of the "sixth sense" and a "nose for news", both of which imply that journalistic skills are innate and cannot be learned. This reinforces an observation made by Zelizer (2004) that news sense figures prominently in journalists' discussions of what they do and how they do it. This is important; as Glasser and Ettema (1998) have noted, the question of how journalists decide what is news is the main question of the epistemology of journalism.

Despite his young age, he showed his talent as soon as he started working as a journalist. He relies on the true instinct, which, unfortunately, seems to diminish in Slovene journalism, when dealing with the topics from different fields. He uses all

journalistic genres, he is especially good at writing articles, interviews and commentaries which also show that he was thoroughly prepared as regards their topic. (Slovene association of journalists 2006d)

It is hard to believe that he has been a journalist just about for a year – for the collection and quality of his news stories are really astonishing for such a short period. In a sovereign yet not tendentious manner, he tells the readers about important social topics and about the topics that are unjustly treated as marginal. His news stories include an expert and in-depth study of nationality and nationalism, intolerance, and are written by a sensitive writer who is aware of the power of a journalistic pen. ... He does not impose his value judgements on his reader, but he explains his viewpoints, faces them with the viewpoints of experts, and with historical comparisons. **He is a journalist of the old school, a journalist who, living in the 21st century, is aware of the fact that a journalist is the human rights ombudsman.** (Slovene association of journalists 2004d)

Although he has been a professional journalist for less than two years, he belongs to the journalists who professionally and bravely reveal all those

capital connections and happenings in the economy that would otherwise remain hidden for the public. ... But he did not do it in a sensationalist manner, he was professional, insinuations are not typical of him, but the data acquired from different sources. The highest value of his journalistic work is the truth, and he is led by the belief that the public has the right to know the truth. (Slovene association of journalists 2003)

He is praised for being bold and skilled. He is praised for the backgrounds that he knew and still knows to reveal. **But we will not say that he is young and therefore less burdened journalist: as a matter of fact, he is a classic journalist of the economic editorial office, he is thorough and lucid, he is – it will sound surprising – the journalist of the old school.** (Slovene association of journalists 2005c)

Looking at his position in the media, he is truly a young and promising journalist. Nevertheless, his work, his lucid commentaries in which he points to the changing society, the impact of the development of technology on the life of every one of us, and finally on social relations, tend to mislead many a man: one gets a wrong impression that an old

journalist writes them. He is one of those journalists that are often lost in journalism as a guild – because he is simply not given any room to show his knowledge. (Slovene association of journalists 2007)

Finally, both prizes see the main threat to the dominant paradigm as sensationism; the “yellow threat” is used as a rhetorical ritual for maintaining and repairing the dominant, objectivistic journalism paradigm.

The road he took, was not sensationism, but serious journalistic analysis, based on the authors legal knowledge and confrontation with the protagonists. For this, sometimes some luck and courage were needed. (*Nova revija* 2000: 25)

Maybe her approach seems explosive, at first sight even tendentious. Maybe the viewer can at first glance think that her way of working breaches the conservative approach that should be used on public television. But this is not the case. (Slovene association of journalists 2004b)

“Serious” journalism, therefore, tries to differentiate itself from the tabloids through

the use of strategies such as emphasising epistemological and methodological differences between serious and tabloid journalism, and ritually isolating individuals who breach ethical standards.

Journalism textbooks

Journalism textbooks can also provide important insights into the norms and practices guiding the Slovene journalism community. Vos (2011) argues that journalism educators have a unique authority to construct and maintain morally potent occupational norms; therefore, textbooks serve as important metajournalistic discourses. Analysis of the nine Slovene textbooks published since 1988 reveals a number of themes: First, the textbooks align closely with the codes of ethics of both Slovene professional journalism organizations. Second, they are extremely “American” in that they overwhelmingly import key concepts of the dominant American journalism paradigm without considering local specificities. Third, analysed textbooks deal primarily with ethics on an individual level.

To cite two illustrative examples, Manca Košir, one of the main figures of journalism education in Slovenia, argues that to

ensure freedom of the press, we need journalists

as personalities with specific biographies, psychological structure, world views, interests and motivations...A good journalist needed for the freedom of the press is *a good person* who is familiar with the rules of journalistic communication. (1991, p. 383, emphasis added).

Three years earlier, in the first journalism textbook that did not address journalism from a socialist perspective, Košir emphasized:

It is no coincidence that objectivity is part of codes of ethics as it is also a moral question. Will the journalist be honest and report everything he knows about the subject? Journalists faces a constant choice: will he be honest or opportunistic? (1988, p.12).

In these examples, objectivity is defined as a moral question and a matter of individual journalistic intent.

Dealing with ethics on the individual level - as the analysed textbooks tend to do - has been criticised by Trapp (1978). She argued that the point is not that individual action is wrong or impossible or that an individual sense of responsibility is wrong

or impossible, but that institutional constraints set definite limits on individual action and also help shape an individual's sense of responsibility.

Such a basic change in ethical perspective, from individualist to contextualist, could provide the necessary foundation for development of a theory of journalistic responsibility which would reflect both the limits and possibilities of the process of journalism" (Trapp, 1978, p.23).

Trapp concludes that writing on press ethics tends to overestimate the social importance of the journalist. The analysis of Slovene textbooks reinforces this claim.

When dealing with objectivity, Slovene textbooks are homogenous; they see objectivity as a problematic concept in a sense that it is impossible to achieve, but it still remains a viable ideal. Thus, elements of objectivity such as detachment, balance, non-partisanship and facticity are "prescribed" for journalists in these texts. Professionalization of journalism is seen as an answer to almost all of its problems. Importantly, such a view contributes to the production and reproduction of journalistic authority, and professionalization has become one of the main journalistic ideologies.

Finally, the analysis revealed that Slovene journalism textbooks are ahistorical; they hardly ever mention the period of socialist journalism. This is important because

[the] representation of journalism history has several consequences: it helps shape the actual content of the news, structures labour relations, and directs students' attention toward specific aspects of the industry and away from the others (Lester, 1995, p. 31).

For all intents and purposes, Slovenia's period of socialism -- and the journalism practiced during that period -- is wiped from journalism's historical ledger.

Conclusion

In the discourses of journalism awards and textbooks, objectivity is the key element of journalists' professional self-perception, and the authority of journalism is based on a

(self-) declared capacity to present and reflect a more or less undistorted reality. Through its elements of detachment, balance, non-partisanship and facticity, objectivity represents the primary part of journalism's self-definition in Slovenia. Detachment and balance are important to this discussion, but most interesting is the definition of non-partisanship; in Slovenia, this means not only excluding political party preferences, but also resisting socialism and any remnants of it. Thus, the journalism community redefines socialism; resistance to it is seen as the most important journalistic value. These cases highlight a lack of an in-depth critical view of journalism; what prevails as an idealisation of journalism and an uncritical use of problematic concepts. Furthermore, journalists and journalism educators deal with their profession in very similar ways and share similar presumptions of journalism and its role.

References

- Anderson, Christopher (2008): Journalism: Expertise, authority, and power in democratic life. In D. Hesmondhalgh and J. Toynbee (Eds.), *The Media and Social Theory* (pp. 248-264), London: Routledge.
- Carlson, Matt (2011). Where once stood titans: Second-order paradigm repair and the vanishing US newspaper, *Journalism* 13(3): 267-283.
- Deuze, Mark (2005). What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered, *Journalism* 6(4): 442-464.
- Ettema, James S. and Glasser, Theodore L. (1998). *Custodians of Conscience: Investigative Journalism and Public Virtue*. New York: Columbia University Press.
- Fiske, John (1989). *Understanding Popular Culture*. Boston: Unwin Hyman.
- Hallin, Daniel C. (2000). Commercialism and professionalism in the American news media. In James Curran and Michael Gurevitch (Eds.), *Mass Media and Society* (pp. 218-237). London: Arnold.
- Jontes, Dejan (2010). *Novinarstvo kot kultura: Miti in vrednote*. Ljubljana, Slovenia: Fakulteta za družbene vede.
- Košir, Manca (1991). Svoboda novinarstva je mrtva, živeli svobodni novinarji! *Naši razgledi* 40 (13): 382-383.
- Košir, Manca (1988). *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana, Slovenia: DZS.
- Lester, Elizabeth (1995). Discursive strategies of exclusion: The ideological construction of newswriters. In Hanno Hardt and Bonnie Brennen (Eds.), *Newswriters: Towards a History of Rank and File* (pp. 30-47). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lule, Jack (1992). Journalism and criticism: The Philadelphia Inquirer Norplant editorial, *Critical Studies in Mass Communication* 9(1): 91-109.
- Nova revija (2000): Utemeljitev nagrade za Uroša Slaka. *Nova revija* 19 (215), 25.
- Slovene association of journalists (2003): Debitantska nagrada za dosežke mladih novinarjev: Damijan Toplak, Večer.
- Slovene association of journalists (2004a): Nagrada za izstopajoče novinarske stvaritve v minulem letu: Aljana Jocif, Radio Slovenija.

- Slovene association of journalists (2004b): Debitantska nagrada za dosežke mladih novinarjev, ki so v poklicu manj kot pet let: Staša Kozmi, TV Slovenija.
- Slovene association of journalists (2004c): Nagrada za izstopajoče novinarske stvaritve v minulem letu: Zlatka Strgar, Dnevnik.
- Slovene association of journalists (2004d): Debitantska nagrada za dosežke mladih novinarjev, ki so v poklicu manj kot pet let: Borut Mekina, Večer.
- Slovene association of journalists (2005a): Dobitniki nagrad za izstopajoče novinarske stvaritve: Miran Korošec, Radio Celje.
- Slovene association of journalists (2006b): Dobitniki nagrad za izstopajoče novinarske stvaritve: Meta Krese, samostojna novinarka.
- Slovene association of journalists (2005c): Debitantska nagrada za dosežke mladih novinarjev: Primož Cirman, Delo.
- Slovene association of journalists (2006d): Debitantska nagrada za dosežke mladih novinarjev: Matija Stepišnik, Večer.
- Slovene association of journalists (2007): Debitantska nagrada za dosežke mladih novinarjev: Lenart Kučič, Delo.
- Thomson, Elizabeth A., White, Peter R., and Philip Kitley (2008). "Objectivity" and "hard news" reporting across cultures: Comparing the news report in English, French, Japanese and Indonesian Journalism, *Journalism Studies* 9(2): 212-228.
- Trapp, Mary (1978). Consequences of an individualist theme in American views of journalistic responsibility, *Journal of Communication Inquiry* 3(13): 13-26.
- Vos, Tim P. (2011). 'Homo journalisticus': Journalism education's role in articulating the objectivity norm, *Journalism* 13(4): 435-449.
- Zelizer, Barbie (2004). *Taking Journalism Seriously. News and the Academy*. London: Sage.
- Zelizer, Barbie (1993). Has communication explained journalism? *Journal of Communication*, 43(4): 80-88.

Дејан Јонтес

Деконструирање на новинарскиот авторитет: културолошки пристап

(Резиме)

Студијата се фокусира врз прашањето за создавање и пресоздавање на новинарската професионална идеологија преку реториката на новинарските награди. Со алатките на текстуалната анализа, авторот ги проследува новинарските награди во периодот од 1990 до 2010 година во Словенија, за да утврди како во тие текстови се преговара за основните вредности на доминантната идеологија. Реториката на новинарските награди може да се набљудува како важен дел од дебатите за доминација и судирите на моќ во однос на новинарскиот квалитет. Со оглед на тоа дека во Словенија има две компетитивни награди за исклучителни новинарски достигнувања, ваквата анализа е добра почетна точка за опсервација на тензиите во рамките на новинарската заедница во однос на тоа што е „квалитет“ и „професионализам“ во новинарството. Како се претставува новинарството е најмногу важно поради неговиот авторитет во културата. Бидејќи новинарството не се разви како асоцијација со формализирани тела на знаење, како што се случи со другите професионални групи, професионалниот авторитет на новинарите во голема мера не се потпира врз тоа што го знаат, туку врз тоа како тие го претставуваат своето знаење. Затоа дискурсот на новинарските награди може да се толкува како еден од механизмите преку кои новинарите ја градат сликата за себе и го легитимираат својот авторитет.

Клучни зборови: новинарство, награди за новинарство, новинарски авторитет, дискурс, зборници за новинарство

Славчо Ковилоски

316.73(497.7)

Review article / Прегледен научен труд

УРБАНИЗАЦИЈАТА И МАКЕДОНСКАТА ЖЕНА ВО XIX ВЕК

Клучни зборови: урбанизација, македонска жена, чаршија, народни песни/пејачи, народна носија, градска облека, чалгии, трубадури

Урбаниот концепт на населените места на територијата Македонија постоел уште од најстари времиња. Почнувајќи од антиката, па до средновековниот период и паѓањето на Македонија под османлиска власт, постоеле поголем број градови во кои се одвивал јавниот, општествен и културен живот.

Урбанизацијата во Македонија во XIX век е тесно поврзана со просветелскиот и преродбенскиот процес. Таа е директно поврзана со политичките и економските услови во Османлиската Империја. Влошената надворешна состојба се рефлектирала и врз внатрешните политички, економски и културни прилики. Отфрлањето на централната власт и меѓусебните борби на локалните паши, насилствата врз христијанското население кои ги вршеле разните арамиски банди, зголемувањето на даноците, присилната работа, како и одземањето на земја-

та, влијаеле селското население да побара прибежиште во градовите.

Македонската градска куќа од XIX век била куќа за патријархално семејство, кое најчесто го сочинувале три генерации. Поделбата на обврските на машки и женски значела и поделба на организацијата на самата куќа – просторно и функционално. Додека мажот бил зафатен со материјалното обезбедување на семејството, жената била ангажирана околу куќата, односно домот.

Чаршијата била местото каде што се испреpletувале културите, јазиците, народностите и религиите. Кон крајот на XIX век, чаршиите започнале да го губат ориенталниот изглед, под налетот на барокот и еклектицизмот. Во нив постојано се доградувале или преадаптирале објектите (дуќани, анови, амами). Скопската и прилепската чаршија укажуваат на живото пулсирање на трговијата, со постојано

присуство на занаетчи и групирани во еснафски организации. Од друга страна, еkleктицизмот присутен во овие чаршии, во Битола, на Широк сокак бил заменет со куќи изградени во неокласичен стил, покрај типично турските куќи. Широк сокак во минатото го носел името „Султание“ или „Хамидие“. Тоа била главната градска улица, главната артерија низ која протекувале мноштво трговци во потрага по заработувачка. На неа, во 1905 година браќата Манаки го подготвиле и своето фотографско ателје (Значајни личности за Битола, 2007: 123-124). Името на Битола станало синоним за град, за градски начин на живот, за место каде што можеш да дојдеш до информации, да видиш и да бидеш виден.

Печалбарството и трговијата придонеле за разменување искуства произлезени од новите достигнувања во индустријата „што произведува и драстична промена на социјалната структура на градовите, а со тоа и на архитектурата која се создава за задоволување на новите потреби на големите индустриски центри“ (Грчев, 2002, 60). Мажите често пати заминувале на печалба во туѓина (Влашко, Бугарија, Србија). Во такви случаи, жените долго време останувале без своите сопрузи, но никогаш сами, бидејќи животот се одвивал во заедница, покрај нив секогаш биле другите членови на семејството. Меѓутоа, самиот факт што останувале без својот „стопан“ ги

правел поранливи во однос на другите. Без топлата преградка на избраниот, често пати се случувало да бидат предмет на омаловажување од страна на свекрвите, јатрвите итн.

Богатите трговски семејства, како претставници на македонското граѓанство, започнале да инвестираат во изградба на куќи, препознатливи според својот надворешен изглед. Кај нив се забележува „европеизација“ на архитектурата, во вид на еkleктицизам: прифаќање на новите стилски влијанија кои доаѓале од Запад, со нивна рецепција и интерпретација на османлискиот ориентален амбиент. Во процесот на зреење на архитектонско-стилскиот израз, архитектурата од XIX век на специфичен начин учествувала во формирањето и истакнувањето на својата урбанистичка функција. Според Кокан Грчев, тоа е период на барање соодветни дефиниции и формулации на „националниот стил“ (Грчев, 2002: 108). Благодарение на решеноста на овие трговски семејства јавно да ги презентираат своите трговски (материјални) достигнувања, нивните живеалишта се претвориле во своевидни знаменитости на градовите. Во Велес, Охрид, Битола и другите македонски градови имало по неколку фамилии кои учествувале во јавниот и општествениот живот, биле мецени на црковно-просветните институции и на повеќе индивидуалци.

Во ваков амбиент се развила и македонската староградска музика, односно таканаречената „градска песна“. Под силно влијание на турската музика се развила чалгијата, односно трубадурите. Сотир Голабовски заклучува дека: „мелодиските линии за европскиот човек почнале чудно да се движат со необично растојание меѓу одделни стапки и да добиваат ориентална боја“ (Голабовски, 1999: 62). Градската музика олицетворена во чалгијата значела и дополнување на македонскиот музички фолклор. Покрај песните што се пееле во градовите и што потекнувале од далечното минато, се јавиле и современи песни, со јасна форма, типична за западноевропскиот звук.

Чалгиите и трубадурите биле носители на либералните текови во македонската градска музика. Терминот чалгија има турско потекло и буквално значи музика. Подемот на чалгијата во Македонија започнал во втората половина на XIX век. Чалгацискиот оркестар најчесто го сочинувале следниве инструменти: канун, ут, дајре, лејта, ќемане. Макар што, наизглед, ориенталното се чини сеприсутно, чалгиите и трубадурите се формирале под големо западноевропско влијание. Тие биле ослободени од црковните стеги и се развиле независно од црквоното пеење. Како основа, градската песна ја имала љубовта, која била

воспевана како нешто возвишено, но и трагично.

Жената станала предмет на јавно обожавање и покрај силните патријархални закони во кои мажот (таткото) најчесто одлучувал во која фамилија ќе ја омажи ќерката (особено кога станувало збор за богатиот граѓански слој). Забранетата или невозвратена љубов била најчестата и најомилена тема на народните пејачи, кои во духовен занес знаеле да им пеат на љубените под нивните прозорци во доцните вечерни часови или на разни собири и седенки. Охридските трубадури биле познати по опејувањето на охридските убавици. Така, на охриданиецот Ангеле Караѓуле му се припишува создавањето на песните: „Фанче ојде во Калишта“, „Песната за Деспина“, „Ленка пишит бела книга“, „Аман, аман Катусе“, „Антице мори, еребице“, „Ќе ме грабит, нане, тој Никола од Зарчета“.

Значи, станувало збор за реални личности, за реални настани, но и за нереални и нереализирани желби. Во Струга се пеела: „Што ми е мило ем драго“, во Велес била испеана „Песната за белото Маре“, во Тетово „Благуно дејче Пожаранче (испеана од тетовскиот убавец Аце Абаџијата), песните „Девојче бело, црвено“, „Дебарско девојче“, „Гурѓа перит“ и др. биле испеани од дебарскиот трубадур Јован Георгиев Тантуре итн.

Градските сокаци станале место за видување и вљубување. Преку срамежливите погледи што си ги упатувале младите, се раѓале големи романи, кои се случувало да завршат и трагично. Дуќанчиите (занаетчи, трговци, еснафлиите воопшто) биле главните актери во љубовните градски песни. Чести мотиви во нив се надмудрувањето на девојката со јунакот, надмудрувањето на девојката со еден од родителите (најчесто мајката), копнежот на „Личен Иво“ чие срце боледувало по убавата и лична „Материна“, желбата за дотерување и украсување и сл. (Татаровска, 2001: 72-73). На пример, во една прилика девојката му се обраќала на еснафот да ѝ сошије фустан, но ако го згреши, му се заканувала дека ќе му го запали дуќанот. Еснафлијата (мајсторот) ѝ одговарал дека мерката веќе ѝ била земена според сенката што ѝ паѓала на патот.

Еснафлиите ги загледувале младите градски моми, кои носеле „гердан од сто дукати и фустан до земја“, кои не работеле (бидејќи друг работел за нив) и кои спиеле „на перници копринени, под јоргани бадемлии“. На тој начин, јасно биле изразени социјално-класните разлики меѓу граѓанството и селанството. Сепак, како што забележува Кирил Пенушлиски, „градската љубовна народна песна започнала да се создава и да се развива врз благородната почва на традиционалната љубовна песна на

нашето селанство“ (Пенушлиски, 2004: 92). Овој заклучок оди во прилог на погореизнесеното дека дури со мигрирањето на селанството во градовите, тие го добиле народниот дух, спој на старите источни навики со новите западни културни вредности.

Преку текстовите на песните, може да се согледа растежот на македонската граѓанска класа во која жените ги следеле најновите модни трендови. Така, во една песна девојката барала „фустан да ми сошиеш“, во друга „муниста, да ѝ направа герданче“, а во трета „драм белило и црвило“, „широка бунда јанинска“, „филдиш чешел“ за да „чешљат уба коса“ итн. Модните трендови налагале нови рецепции за убавината. Жените требало да бидат вити, стројни, со бело-црвило на лицето, со шапки на главата. Затоа момчето што ја сретнало Божана на вода, воодушевено од нејзината убавина, ѝ порачува: „не клавај перо на главе, / сама си тенка, висока... / не клавај бело белило, / сама си бела, црвена“ (Верковиќ, п.324).¹ Новоформиранот трговско-занаетчиски слој успеал да ја зачува фолклорната поетика. И не само што ја зачувал, туку и ја надградил

¹ За македонската староградска облека да се види и кај: Сања Димовска, *Градската носија и модната облека од 19 и почетокот на 20 век* (каталог), НУ Музеј на Македонија, Скопје, 2014.

со нови форми и изрази, карактеристични за тогашната современост.

Всушност, со доселувањето во градовите, најголемите промени настанале токму кај облеката. Традиционалниот начин на облекување на македонската жена во народна носија не се совпаѓал со западноевропските модни вредности. Иако на одредени места во некои градови се задржале народните носии, во поголемите градски центри тие биле заменети со нова, градска облека. Во Велес, Солун, Битола и во уште неколку поголеми трговски и занаетчиски центри, жените многу бргу ја прифатиле западноевропската облека. Главниот центар од кој се ширела модерната облека во Македонија бил Солун. Солунското пристаниште било едно од најголемите во Османлиската Империја. Во него секојдневно пристигнувале бродови од Англија, Франција, Италија и другите западноевропски земји. Со нив доаѓале голем број патници и патнички кои биле олицетворение на европскиот слободарски дух. Истовремено, бродовите носеле голем број ткаенини и материјали за кроење, кои побогатите македонски жени ги користеле за своите потреби. Изградбата на железничката пруга Солун-Скопје и понатаму до Белград уште повеќе ја доближила Македонија до Австро-Унгарија и го забрзала процесот на модна европеизација. Всушност, железничките линии (Солун-Велес-Скопје; Солун-Бито-

ла; Солун-Сер) одиграле важна улога во осовременувањето на Велес, Скопје, Битола, Воден и другите градови. Преносот на западноевропските искуства бил побрз и посигурен, за разлика од обичниот и правлив пат по кој се патувало пеш или со коњи и коњски коли.

Во поголемите градски центри, народната носија започнала да се отфрла како селска, а била воведувана нова, градска облека. Покрај корсетите и шапките, неа ја сочинувале фустани, редови „фрамбали“ со памучно платно (елеци со ракави), „болки“ или „џакети“ за момите и „либаде“ (кратко „џакетче“ од чоја или коприна), „сако“ или палто со постава (Јанишлиевъ, 1934: 40-41) и други детали (шал, шамија, ладилки). Битолчанките, пак, носеле шамии, а косата ја врзувале во две плетенки. На ушите носеле сребрени обетки и ставале ѓердани на градите. Облеката ја сочинувале фермане (на рамењата), под него елек, а под елекот кошула. Околу појасот се опашувале „по стотина пати“ со дебели платна, „така што половините на жените се подебели од целото тело“ и следува интригантен заклучок: „тоа е во целосна спротивност со цивилизираните жени, кои на секаков начин се мачат да ја намалат дебелината на својата половина“ (Кънчов, 1970: 387). Сепак, ние не се согласуваме со овој негов заклучок, особено ако ги погледнеме докумен-

тираните фотографии од тоа време, кои ќе ги анализираме во понатамошниот текст.

Марко Цепенков дава информација за материјалите што се користеле во изработка на облеката. Најмногу се употребувале чоја, шајак, беневрези (тенок шајак ткаен со волна), волнени изработки, срма и коприна, разни платна (еден вид платно бил шејтанбезот, таканаречен од Турците бидејќи бил увезуван од Германија) и др. Турчинките носеле шалвари од срма. Бидејќи живееле во град и немале полска работа, Влаинките од Крушево ткаеле само шајаци и плетени чорапи (Пенушлиски, 1962: 214). Особено скапа европска облека со скапоцени украси носеле Еврејките од Солун. Најскапи биле бундите што се носеле надвор, на улица, направени од кожа и опшиени со злато.

Инаку, во изработката на облека учествувале неколку еснафи: терзискиот, абацискиот, азарцискиот, ихичискиот или кафтанцискиот еснаф, потоа курчиите (лисичарскиот еснаф), ифчиите и крпачите, кожарскиот еснаф. Куменцискиот (златарскиот) еснаф изработувал прстени, обетки, белезици, пафти и други украси. Сите тие шиеле, ткаеле и ги обработувале материјалите потребни да се изработат женски елечи, чорапи, шалвари, антерии, кошули, алишта за свадби, кожуфи и сл. Со намалувањето на куповната моќ на граѓаните, тие сè

поретко купувале облека од поскапи материјали. Наместо срма, коприна и чоја, тие започнале да употребуваат поевтини платна. Само побогатите и поучените биле облечени во „френски“ алишта и во алишта со поскап крој. Таква била состојбата речиси во сите македонски градови.

Во архивската документација се наоѓаат повеќе фотографии преку кои можеме да го проследиме развојот на женската градска облека, наспроти традиционалната, селска. Во посебни фотографски ателјеа е овековечена последната мода од тоа време, женскиот став, обидите за што пограциозен и подостоинствен изглед и израз. Во прегледаните фотографии, најзабележителни се шапките. Тие се широки, украсени со пердуви или цветови, а доминира темната боја. Малите чантички, белите ракавици и долгите ѓердани се придружни елементи кои требало да дадат дополнителна елеганција (АИНИ, зб: *Фотографии*, кутија 1-700, инв. бр. 442/69; 500/69; 559/69). Во еден случај откривме една од ретките фотографии на кои градската жена е без шапка. Таа е со прекрасно извишена фигура, облечена во долг темен фустан, над кој се наоѓа долго тенко ланче до под папокот. Под фустанот се забележува бела ролка, а во десната рака држи бели ракавици. Изразот на лицето ја покажува сета моќ, сета елеганција која ја поседувале жените од богатите трговски семејс-

тва (АИНИ, зб: *Фотографии*, кутија 1-700, инв. бр .501/6). Овие фотографии зборуваат повеќе од бесконечните описи кои може да ги даде еден автор.

Цепенков посведочува и посебен еснаф, настрана од терзискиот: френски терзија или кројач. Тој облеката ја шиел „ала франга“, односно западноевропски, модерно, ослободен од патријархалните стеги. Токму поради последново, „ала франга“ облеката била критикувана од поголемиот дел од машката популација, кои сметале дека на таков начин се губеле семејните вредности. Според Кузман Шапкарев, развојот на трговијата преку познатиот Прилепски панаѓур, којшто се одржувал секоја година од 1 до 15 август, придонесол прилепчанките да ги прифатат последните модни стилови: „панаѓурот е причина за распространувањето на модите во овој град“ (Шапкарев, 1872: 169).

„Френската“ облека имала и свои предности при патувањето низ земјата. Разните разбојници најчесто не ги напаѓале патниците што носеле ваква облека. Исто така, облеката имала свое влијание врз сето граѓанство и државната власт. Еден таков случај ни раскажуваат Англичанките Аделина Ирби и Мјури Макензи кои во 1863 година пропатувале низ западните делови на Македонија, почнувајќи од Солун, преку Ениџе, Битола, Прилеп, Велес и Скопје. Тие имале повеќе проблеми со турските

градски властодршци и со најмените кирации со кои патувале низ земјата, бидејќи „нашиот беден преведувач непотпомогнат од заптиите, не можеше ништо да стори; секое влијание му беше одземено затоа што не носеше европска облека“ (Матковски, под., 1992: 572).

Ослободени од земјоделски и сточарски работи, граѓанките имале повеќе време да посветат внимание на својот физички изглед. Тие биле во можност да ги имаат најсовремените фризури, косите ги фарбале, а лицето го белеле и црвеле. Оние поимашливите кои имале и слугинки пладнето го користеле за дремка. Во Солун, Битола, Охрид и други градови, имало места за излет. Тие места се користеле за прошетки и средби. Таму можело да се прошета, да се разговара за најновите случувања, да се коментира и озборува и да се дојде до информации за најновите модни трендови. Тешки биле подалечните патувања. Во хотелите во Солун, Скопје и Битола имало соби каде што можеле да имаат приватност, за разлика од попатните анови, кои биле отворени зданија или без соби (само широк простор во кој се лежело или одморало на рогозина, на земја). Ова не само што не им овозможувало пријатен престој, туку и ги изложувало на погледите на сите туѓинци што се наоѓале во тој момент во таа просторија. Во тие бурни времиња, тоа можело да

биде и опасно по нивниот живот (грабежи, силувања, убиства).

Соочено со секојдневните пронајдоци во технологијата, медицината, градежништвото и во други области од животот, кај македонското население се јавила потребата во тој процес активно да се вклучи и жената. А тоа, најпрво, единствено било можно преку отворање на женски училишта, отворени во средината на XIX век во Прилеп, Битола, Охрид, Велес, Струга, Скопје, Солун и на други места. За потребите на женските училишта биле изградени посебни училишни згради, а производот од образованието било зголемување на бројот на учителки и директорки на училишта, револуционерки, дописнички на тогашниот печат (авторки, преведувачки), односно интелектуалки што се обидувале да се наметнат и во општеството.

Интересен е случајот со односот на конзервативните прилепчани кон учителката Недела Петкова. Откако се договориле со Недела Петкова да биде учителка во прилепското женско училиште во 1865 година, набргу прилепчани се свртеле против неа. Прилепската општина не дозволувала ослободување на жената од наметнатите традиции. Христо Шалдев, познавач на приликите во Прилеп во XIX век, запишал: „воопшто, слободното држење на учителката и пушењето тутун не им било симпатично на прилепчани, кои не можеле да се помират со мислата

како една жена, притоа учителка и воспитувачка на нивните рожби, може да си дозволи да пуши тутун и слободно да разговара со машките учители кои не ѝ се роднини“ (Шалдев, 1916: 61).

Жените биле и останале доминантни во областа на фолклорната традиција. Според зборовите на Јелена Цветановска, „на жената ѝ е доделена сферата на приватно, а на мажот сферата на јавно делување“ (Цветановска, 2001: 547). Во нашиот случај, приватното ќе го идентификуваме како домашното, огништето, како основата на семејството. И токму оттука произлегува поврзувањето на жената со раскажувањето и со пеењето, со одржувањето на традицијата на усно предавање на познатото на идните генерации. Макар што во градските средини земјоделските работи изостанувале, сепак, жените и понатаму во голема мера биле изолирани од јавните случувања. Ако земеме предвид дека македонското граѓанство во XIX век сè уште било силно приврзано за земјата (или за своето селско потекло), станува јасно дека жените биле чуварите на традицијата. Кога ќе го погледнеме списокот на народните пејачки, соработнички на собирачите на народни умотворби, браќата Миладиновци, Кузман Шапкарев, Марко Цепенков и другите, ќе видиме дека голем дел од пејачките се од поголемите градови: Евта Богданова од Скопје, Илинка Везенковска од Крушево, Депа

Каваева и Митра Миладинова од Струга, Арса Стрезова од Охрид, Ѓурѓа Котева и Зица Цепенкова од Прилеп итн.

Градот влијаел врз стекнување нови навика, но можеби, во поголема мера кај мажите отколку кај жените. Освен горенаведените народни пејачки, авторките и понатаму се карактеризираат со „немост“ и останувале анонимни (Мартиноска, 2013: 166-167). Меѓутоа, макар што ги употребуваме термините немост и анонимност, се чини дека жените биле најгласните во однос на употребата на народниот јазик. Додека мажите (поради трговијата) знаеле и турски и грчки, жените најчесто зборувале на мајчиниот македонски јазик. Оттаму произлегува дека тие биле чувари на мајчиниот, македонски јазик, кој благодарение на нив успеал да се зачува, и покрај обидите на разните пропаганди да наметнат туѓ јазик.

Со урбанизацијата што се случила во XIX век, македонската жена започнала да ги отфрла затвореноста, неукоста и анонимноста. Големите градски центри биле прозорец кон светот, пред сè, кон западноевропските земји. Македонската жена од градовите се обидела да ги подражава трендовите кои доаѓале од Запад. Постојаното присуство на граѓани од други земји придонело таа да се угледа на нив, да црпи од нивните искуства и благодарение на познавањето странски јазици – да комуницира со нив.

Таа ни оддалеку не е онаа жена од претходните години и векови: нема сопатничка на својот сопруг. Таков е случајот со жените припаднички на една од најпознатите македонски трговски фамилии, Робевци, знаеле повеќе странски јазици, преку кои комуницирале со трговски претставници од западно-европските земји. Така, на пример, Ефросина Робева на 28 август 1863 година испратила писмо напишано на германски јазик до Френц Пејкерт од Виена. Во писмото се наоѓал список на бебешки облеку и пелени од „Пике и Перкел“, кои Пејкерт требало да ѝ ги испрати во Охрид (НБКМ-БИА, фонд: Братя Робев и синове, оп.1, а.е.31, л.7). И овој податок доволно зборува за финансиските можности на оваа голема фамилија, на образованието што го стекнале нејзините претставнички, на нивната полилингвалност, но и на нивните високи естетски побарувања, карактеристични за дамите со префинет вкус.

Во новите општествени и културни услови, таа сакала да биде видена на широките градски улици, на познатите излетнички места, на разните приватни забави и јавни манифестации, во училиштата и другите образовни институции. Всушност, токму од тогаш (крај на XIX и почеток на XX век) потекнуваат првите салонски собирања на младото македонско граѓанство.

Градскиот живот придонесол во големите чорбациски куќи во рококо стил и барок, покрај чалгијата, да се слуша и класична музика и да провејува романтичарскиот занес. Вечеринките и камерните концерти зборуваат за духовната преокупација на македонската буржоазија, настрана од суровото секојдневје. Притоа се плетеле митови, како

дел од граѓанските традиции, во кои жените зеле активно учество. Во секој случај, градскиот (и граѓанскиот) живот на македонската жена во XIX век ни оддалеку не се одвивал на маргините на општеството, иако нејзината врска со семејството и понатаму останала доминантна.

Литература:

- Голабовски, Сотир. 1999. *Историја на македонската музика*. Просветно дело, Скопје.
- Грчев, Кокан. 2002. *Стилска ергономија, архитектонските стилови во македонската архитектура од XIX век и периодот меѓу двете светски војни*. Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.
- Димовска, Сања. 2014. *Градската носија и модната облека од 19 и почетокот на 20 век (каталог)*. НУ Музеј на Македонија, Скопје.
- Значајни личности за Битола*. 2007. Група автори. Битола.
- Јанишлиевъ, Борисъ Д. 1934. *Гр. Дойранъ (Полянинъ, Пулинъ) и живота ни тамъ при турското владичество до 1912 година (спомени)*. София.
- Кънчов, Васил. 1970. *Избрани произведения, том I*. Издателство „Наука и изкуство“, София.
- Мартиноска, Ана. 2013. „Мажот е главата, ама жената е вратот“ (или за некои аспекти на родовата анализа на македонската народна култура). *Спектар*, бр. 61. ИМЛ, Скопје.
- Матковски, Александар, подготвил. 1992. *Македонија во делата на странските патописци 1850-1864*. Мисла, Скопје.
- Татаровска, Ленка. 2001. *Староградската народна песна во Македонија*. Институт за македонска литература, Скопје.
- Пенушлиски, Кирил. 2004. *Народната лирика*. Матица македонска, Скопје.
- Пенушлиски, Кирил. 1964. „Опис на еснафите во Прилеп од Марко Цепенков“. *ГИНИ*, број 2. Скопје.
- Шапкаревъ, К. А. П. 1872. „Описаніе на градъ Прилепъ съ околността му, на молбените и учебните му заведения“. *Читалище*, кн. 2. Цариградъ.

Цветановска, Јелена. 2001. „Народни казни за женските гревови“. *Македонски фолклор*, бр. 58-59. ИМЛ, Скопје.

Шалдевъ, Христо. 1916. *Градъ Прилепъ*. София.

Архивска граѓа:

Народна библиотека Кирил и Методий - Български исторически архив, София (НБКМ-БИА), фонд: Братя Робев и синове, оп.1, а.е.31, л.7.

Slavcho Koviloski

The Urbanisation and Macedonian Woman in the XIX Century

(Summary)

The urbanisation of the settlements on the territory of Macedonia in the nineteenth century contributed to the development of citizenship. That citizenship became one of the pillars of the development of education, that is, literature, art, construction, etc. In the article we focus on the influence that the town environment had on the Macedonian woman in the XIX century through the bazaar, folk songs and singers, chalgians and troubadours, town clothes versus the village costumes, as well as the gradual suppression of the patriarchal community.

Key words: urbanization, Macedonian woman, bazaar, folk songs/singers, national costumes, town costumes, chalgians, troubadours

Александра Кузман

781.7:78.031.4(497.7)

Professional article / Стручен труд

ОХРИД, ВЕЛЕС, БИТОЛА И СКОПЈЕ КАКО ЦЕНТРИ НА ЧАЛГИСКАТА МУЗИЧКА КУЛТУРА

Клучни зборови: градска култура, староградска музика, чалгиска песна

Некои од градовите во Р Македонија, како што се Охрид, Велес, Битола и Скопје, имаат навистина интересен урбан живот, кој секогаш го привлекувал вниманието и на истражувачите и на „шетачите-фланери“. Фланеризмот, како појава што на некој начин е дел од животот на градот, е подлога за негово пресоздавање преку вербалните описи, забелешки, пренесени впечатоци, доживувања и перцепции на фланерите. Кога би се обиделе да опишеме што, всушност, е градот, знаејќи дека е урбана средина во која се втиснуваат животните приказни на градските луѓе, може да се каже дека „колку тој во исто време е јавен и сечиј, толку е приватен и интимен и лично доживеан. При талкањето низ градот фланерот секогаш ја изведува средната вредност поме-

ѓу реалниот град и она што тој самиот го замислува, односно измислува за градот. Градот е нешто помеѓу реалноста и имажинацијата, пасаж, аркада, која поврзува два света, конкретниот и измислениот, реалниот и митскиот“ (Стојменска-Елзесер, 2015).¹

Колку може да се навлезе и да се доживее душата на градот, да се добие претстава за некогашниот градски живот посведочува и староградската чалгиска песна, која е најприсутна некаде во XIX век токму во овие градски урбани средини. Оваа староградска песна е еден

¹ Соња Стојменска-Елзесер, „Фланеризмот како романескен модел“, *Репер (списание за креација и рекреација)*, Година VII, број 51, 2015 [Online] Достапно на: <http://www.reper.net.mk/2014/10/25/flanerizmot-kako-romanesknen-model/>, [Дата на пристап: 15.6.2015].

вид паметник што ги забележувал и овековечувал секојдневните настани на жителите на градските средини, како што „сите градови, и големи и мали, и централни и периферни, умеат да раскажат своја приказна, вредна да се забележи и запамети“ (Стојменска-Елзесер, 2015). Тоа е еден од начините преку кои се создава богатата архива на градскиот соживот во градските урбани центри.

Појавата на староградската чалгиска песна се поврзува со преродбенскиот период, односно со првата половина на XIX век, иако постојат податоци за нејзината појава при крајот на XVIII век според сведоштвата на информаторите истражувани од страна на етномузикологот Боровоје Цимревски. Во овој период, животот на градските луѓе се менувал под влијание на онаа култура што ја среќавале во големите трговски урбани центри, како што се: Солун, Виена, Цариград, Лајпциг, Трст. Тоа е времето кога се зародиле преродбенските идеи и движења, време на културен и економски подем, кога се одржувале трговските врски со тие градови, време кога започнало поинтензивно негување на македонската култура и традиција, собирање и зачуву-

вање на македонското културно наследство. Кај градските луѓе, претежно трговците и занаетчиите кај кои се зародува таканаречената „елитност“, се разбира според начинот на однесување, но и според стилот на облекување, се чувствува отвореноста кон новите сфаќања, новите поимања за урбаниот начин на живот што бил присутен во тие големи трговски урбани центри, кој го пренесувале во својот дом, прифаќајќи го како свој сопствен начин на живеење. Била прифатена тогашната мода на облекување, таканаречена „alla franga“, што била одраз на западната култура присутна во Европа. Во Охрид „убо се живело, богато, от курчилок, от трговија со Липиско/Лајпциг, Беч, Цариград...“ (Жура 1995, 25). Промените се чувствувале и во другите аспекти на живеењето, а тоа го потврдува и Смилевски кој зборувајќи за велешките староградски песни во својата книга „На Којник дуќан да имам“, вели дека во првите децении на XIX век кога, всушност, се создавала таа млада македонска буржоазија, најпрвин во селата, а потоа и во градовите, тие новопечени богаташи и трговци почнале да градат убави куќи по углед на Турците и

влијанието на европските држави (Смилевски 2014, 44).

Таа отвореност кон новата животна естетика може да се почувствува и преку музиката, која, секако, не останала имуна на тие надворешни влијанија. Во градската музичка традиција (каде што веќе бил присутен ориенталниот начин на музицирање) што ја вклучува староградската чалгиска песна, се почувствувало силното влијание и на западната музика. Градските луѓе биле отворени за прифаќање на сè што било убаво во музиката и го негувале како свое, немајќи никакви предрасуди за тоа од каде потекнуваат тие естетски музички вредности.

Една од работите што се имплементирала и влијаела врз создавање на тој музички стил на градската музика е чалгискиот инструментариум што е типичен за ориенталната музичка традиција, прифатен и негуван како дел од сопствената музичка култура. На таков начин, со мешање, односно накалемување на западните и ориенталните влијанија врз локалната музичка традиција, се создава тлото врз кое почнала да се развива староградската (охридските ја нарекуваат „староза-

манска“²) песна што, всушност, е дел од чалгиската традиција во Македонија. Па, сепак, бидејќи секој град има свои посебни музички обележја и специфичности, се чувствува разликата помеѓу староградските чалгиски песни од различните градови, како и во стилот на музицирање. „Оние што ја познаваат музичката традиција во Македонија знаат дека кај нас постоеле, главно, четири стила на чалгациско музицирање, и тоа: на велешката чалгија, охридската, битолската и скопската“ (Алушевски 1980, 819). Може да се заклучи дека Велес, Битола, Охрид и Скопје, на некој начин, претставувале главни центри, односно музички јадра во кои се развивале староградската чалгиска култура и чалгиска песна.

Токму во овој преродбенски период, кој е лулката каде што се задоила македонската чалгиска песна, период кога не постоеле денешните средства за јавна комуникација: весници, радио, телевизија и сл., всушност, песната претставувала еден вид медиум преку кој се опишувале, односно опевале позабележителните нас-

² Вlado Жура, „Охридската старозаманска песна“ (текст прочитан на манифестацијата „Охридски староградски средби“, Охрид, 2010).

тани и случувања што го отсликувале тогашниот живот на градските луѓе.³

Како носители на чалгиската традиција се сметаат чалгиските тајфи, кои придонесувале за оформување на градската музичка традиција. Според Соња Симан, овие тајфи, репертоарот и самиот стил на музицирање се произлезени од отоманската класична музика,⁴ а секој од изведувачите и претставниците на чалгискиот музички израз, во своето свирење, внесува специфики кои се одлика на музичката култура од средината во која живеат (Seeman 1990, 1).

Музичките инструменти преку кои најчесто се препознава чалгискиот музички израз се: виолина (наречена и ќемане), ут, лаута (била поприсутна во минатото, а сега веќе не е во употреба), канон, кларинет (наречен и грнета), дајре и тарабука во поново време. Па, сепак, во зависност од музичката естетика, различ-

на е застапеноста на инструментите во различните градови. Како интересен и специфичен пример може да се наведе различната застапеност на инструментите, дури и меѓу две различни маала, како што е случајот во двете охридски маала Варош и Месокастро. Според кажувањата на информаторот Владо Жура,⁵ во маалото Варош се употребувале само жичаните инструменти: лаута, ут и две виолини, додека во маалото Месокастро, инструментариумот бил збогатен и со кларинет. Таа разлика во застапеноста на инструментите не е случајна и е еден од показателите дека постои некаква нетрпеливост помеѓу жителите на овие две маала. Таа нетрпеливост, иако „ги делел само еден сид“, е опеана во охридската староградска песна „Му се мољам на Господа“ (Маленко 1989, 8), каде што може да се почувствува духот на тогашното живеење на градските луѓе. Постарите не дозволува- ле да се случи венчавка на двајца млади што биле од различно маало. Па сепак, младите се побуниле да се урне сидот што ги разделувал, за да може да се

³ Користени се искажувањата на информаторот Владо Жура (по професија новинар-публицист). Регистрирала: Александра Кузман на 19.12.2009, Охрид (личен запис).

⁴ „Постојат расправи околу тоа што претставува чалгијата, дали има историска поврзаност со отоманската класична музика, или пак дали претставува производ на таа музика. Постои огромна сличност помеѓу чалгискиот репертоар и оној репертоар кој е присутен во турските урбани нокни клубови“ (Seeman 1990, 36).

⁵ Користени се искажувањата на информаторот Владо Жура (по професија новинар-публицист). Регистрирала: Александра Кузман на 19.12.2009, Охрид (личен запис).

измеша народот. Како резултат на тоа, го урнале ѕидот до вратата на Челна порта и тука бил направен нов пат. Иако тоа било време на петвековното османлиско владеење, „Варош-от кој бил обиколен со високи и цврсти ѕидини, низ кои се влегувало само низ три градски порти, останал христијанска оаза - поделен на повеќе маала од кои само едно, такави-кано Имарет – народна кујна, било населено со исламизирани охридани, а подоцна секако и со новодојдени жители муслимански, што значи Варош-от продолжил да си ја живее својата каква таква живејачка на начин каков што бил и пред доаѓањето на Османлиите. Се разбира со текот на годините, децениите и вековите, и оваа компактна целина поприма влијание од културите донесени од Ориентот.“⁶

Велешката чалгиска традиција, како една од најстарите и најпознати во однос на староградската музичка традиција, во чалгискиот инструментариум, покрај виолина (ќемане), лаута, ут, кларинет (грнета), вклучува и канон и дајре со чампари (Џимревски 2005, 82). За

разлика од Охрид и Велес, битолската чалгија главно била составена од: две виолини, еден ут, една лаута и едно дајре. Според Џимревски, кој пошироко ја обработил оваа тема, музичкиот инструментариум во битолската и охридската чалгија, кој е составен од жичани инструменти, го претставува најстариот стил на унифицираното темброво и мекамлиско музицирање, кое ја оживотворува необичната топлина на душата. Како интересен податок од своите теренски истражувања го наведува и тоа дека во Битола, на ѕидовите на дуќаните од берберите, бил закачен понекој музички инструмент и во слободното време кога немало работа, берберите заедно со своите муштерии свиреле и пееле. Тоа претставувало еден вид забава што внесувала звучна ведрина и убавина во чаршискиот живот (Џимревски 2005, 31-37).

Во однос на инструментариумот во скопската чалгија, каде што чалгаците во минатото се делеле на кафеански и свадбарски, во кафеанските состави најзастапени инструменти биле: виолина, канон, ут и дајре. Кларинетот се избегнувал во кафеанските чалгии поради неговата звучна јачина што го нарушувала затворениот амбиент на кафеаната, а

⁶ Владо Жура, „Охридската старозаманска песна“ (текст прочитан на манифестацијата „Охридски староградски средби“, Охрид, 2010).

повеќе се употребувал во свадбарските состави бидејќи бил погоден за надворешната средина каде што се случува прославата (Цимревски 1985, 36).

Друго нешто што е навистина интересно и што е опеано во староградските чалгиски песни е улогата на жената која во тоа време била столб на семејството. Во охридската песна „Фанче ојде во Калишча“ е опеана слободата со која Фанче сама нарачува оро за да заигра пред сите присутни на панаѓурот, што сепак во тоа време било по малку чудно и необично. Деспина, во песната „Голема рица ти чинам“, се спротивставува на мажачката за богат ерген кој не ѝ е при срце и иако грабната на сила, успева уште првата вечер да избега од брачната постела. Исто така, во песната „Фросина седит на чардак“, Фросина му се спротивставува на Али-паша за што навистина била потребна храброст во тоа време со тогашната актуелна ситуација.⁷ Еманципираноста на жената, покрај тоа што е видлива во овие песни, исто така може да се забележи и во тоа што на разните веселби во Охрид жените рамно-

правно седеле со мажите и неретко знаеле да наздрават со чаша в рака што не било случај и во други, тогаш провинциски места. Тоа укажува на смелоста што ја имала жената во тоа време и на некој начин како, всушност, полека попуштаат социјалните стеги што постоеле во тоа време.

За нејзината смелост, во времето кога татковиот збор бил неприкосновен, се говори во велешката песна „Се посврши сербез Донка“. „Прекршувајќи го татковото ветување да се омажи за човек што тој го одбрал, Донка Јаричкова, водена од желбата и од срцето, ги прекршува тогашните норми побегнувајќи за својот мерак, за саканиот Милан Ивчев.“ Чести биле тие случаи кога крунисувањето на љубовта помеѓу двајца млади било оневозможено, или поради зборот на таткото како глава на семејството, или пак поради религијата и општествените правила. Такви примери се опеани во песните „Младата маџирка“ и „Во влашкото маало, жолти куќи високи“ (Смилевски 2014, 7-35), како и во многу други песни.

Како интересен податок што сведочи за промените што се случувале во однос на еманципираноста на жената, може да

⁷ Вlado Жура, „Охридската старозаманска песна“ (текст прочитан на манифестацијата „Охридски староградски средби“, Охрид, 2010).

се каже и тоа дека во скопската чалгија, што не било чест случај во другите чалгиски состави низ градовите во Македонија, во периодот од 1934 до 1941 година во чалгискиот состав: Рецеп Саид на виолина, Мамут на ут, Устреф Саид на канон и Наце Манев на дајре, имало и жена инструменталист, која се викала Фанче. Фанче била од Битола и свирела на ут во овој чалгиски состав (Џимревски 1985, 37).

Чалгиската староградска песна го опишува и начинот на однесување на градските луѓе, при што се чувствувала некаква отменост во нивното меѓусебно почитување и обраќање. Тоа е видно во почетните стихови на охридската песна за Деспина: „Голема рица ти чинам, ти Кира Марије - и јас те поздравјам!“ што денес би се превело како: „би ми сториле голема чест и задоволство доколку ме удостоите да ме посетите во мојот дом“. Следејќи ги стиховите понатаму, најмладата во куќата - Деспина се стрчала и на гостинката ѝ ја бакнала раката, а домаќинката ја поканила гостинката на меките минсофи, да седнат и да си поразговараат, секако откако ќе се почестат со

благо и кафе.⁸ Такви биле нормите на културното однесување на видните граѓани, таков бил редот. Во оваа песна може доста сликовито да се долови духот на тоа градско живеење.

Во охридската чалгија, карактеристично е машкото пеење. Информаторот Владо Жура раскажува за тоа дека жените во Охрид најчесто играле ора (а поретко пееле), како на пример „Чамче“, кое се спомнува во песната „Фанче ојде во Калишча“. Тие биле облечени во долги копиринени фустани и играле со специјални таканаречени „лачени челиња“ (лакирани чевли – терлаци со ниски топуци без ремче одназад кај петицата) со кои го одржувале ритамот тропкајќи по калдрмата, при што ја надополнувале инструменталната интерпретација. Постоеле и машки ора - чамчиња, кои биле потешки и побавни за разлика од женските. Така преку игра секој можел да си го искаже дердот што му лежел на душа. „Кому му беше тога за веселби, забави... ама пусто жиџ чоек, сакат и ќејџ на душата да си напрајт. За ќејџ – тука беа чалгациите, Садило со тајфата и

⁸ Владо Жура, „Охридската старозаманска песна“ (текст прочитан на манифестацијата „Охридски староградски средби“, Охрид, 2010).

другите, знаеја не саде старозамански песни, ами и валсој, и кадрили, а свиреа по сфадби, првичијна, визити... Тога мајка ми ќе го облечеше единствениот, за вакви себапи, фустан от зелена, тешка материја – коприна ли беше, кузнајт, и по че’лијна оро ќе фатеја жените, а челијната, наланите, тропаја по тактот по калдрмата – вистински ќејф и мелем на душата. Жените играја, а мажите испоседнати, со ракишче в раќа, си пул’еа сеир, си праеја ќејф...” (Жура 1995, 42).

Климе Садило е познат виолинист од Охрид, кого на 16-годишна возраст, неговиот татко го испратил во Битола, позната како град во кој цути чалгијата, да учи виолина кај познатото семејство Лозанчевци. Свиреле по свадби, сунети, првичиња, како и на балови приредени од конзуларните претставништва во Битола. Таму се играло кадрил, игра што е позната како дел од западната култура. По враќањето во Охрид, Садило се обидел овој дел од битолската култура да го наметне во Охрид, но тоа не било многу успешно, бидејќи кадрилот и краковјакот, како игри, воопшто не биле

прифатени од охриѓаните.⁹ Неговата тајфа свирела на македонски, но и на влашки, турски, грчки и албански свадби. На грчките свадби свиреле грчки ора, а на албанските – албански, што укажува на тоа дека музиката не познава граници, како и на тоа дека сепак постоел еден соживот во градските средини.

„Чалгијата порано била многу барана да свири по богатите турски куќи, а подоцна и по богатите чорбациски куќи. Турските аги и бегови со занес уживале во изведбите на разни таксими, хиџаси и маниња од страна на чалгијата“ (Алушевски 1980, 819). Ниту една прослава не поминувала без да се слушне звукот на чалгијата. Таа била силно прикачена на тоа јадро на градските обичаи, била дел од секојдневниот живот на луѓето. Сите поважни настани од животот биле проследени со звуците на чалгиските инструменти. Секој еснаф имал свој патрон и ден за празнување, а сите тие еснафски патрони празници биле можност за чалгисување. Во Охрид, празникот што го славеле кондурациите бил Св. Спирундија или Св. Спиридон; медарите

⁹ Владимир Тунтев, „Климе Садило (1880-1965)“ во: Бошале. Н. *Охридски трубадури*, Охрид: Летра, 2004.

го славеле Св. Харалампие кој се смета за заштитник од болестите; рибарите и бродарите – Св. Никола; терзиите го славеле Св. Јон; лозарите го славеле Св. Трифун; а чорбацискиот еснаф го славел Св. Наум како свој заштитник (Цепенков 1980, 23).¹⁰ На овие празници мајсторите, калфите и чираците оделе во црква на служба, а потоа се собирале на ручек по кој започнувала веселба каде што често била присутна чалгијата. Тајфите на чалгиите свиреле и биле речиси неодминлив дел од свадбите, куќните слави, имендени, вечеринки, панаѓури.

Охридската чаршија, исто така, често била облагородена со свирењето на чалгијата. Нејзината музика се слушала и на познатите ноќни прошетки по водите на Охридското Езеро, на охридските чунови. На чуновите бил направен чардак што бил специјално изработен за да се смести на него тајфата на Садило. Таков бил обичајот кога се одело накај Св. Наум, Садиловци се сместувале во чунот со

чардак, а другите луѓе во друг чун (Тунтев 2004, 108).¹¹

Додека ноќните прошетки со чуновите по езерото, проследени со чалгија, претставувале атракција во Охрид, во Велес на поинаков начин се одвојува простор за сместување на чалгиската тајфа за време на некоја прослава. Познато е дека внатрешното уредување на некои побогати куќи што биле одраз на староградската архитектура било направено и приспособено во функција на музиката. Во самите куќи се правел посебен простор, како еден вид мала сцена што била наменета за чалгациите за време на разните прослави, куќни слави и имендени што ги прославувало семејството што живее во таа куќа. „Имено, на пространите и странично отворени стари чардаци (а некаде и во поголемите гостински одаи) од штици бил правен мал подиум висок 30-40 cm со површина од 10-15 m². Овој подиум бил наречен 'миндер' кој бил неподвижен, а претставувал дел од внатрешната старо-

¹⁰ Користени се и податоците од искажувањата на информаторот Александар Патчев. Регистрирала: Александра Кузман на 19.12.2009, Охрид (личен запис).

¹¹ Владимир Тунтев, „Климе Садило (1880-1965),“ во: Бошале. Н. *Охридски трубадури*, Охрид: Летра, 2004; Користени се и искажувањата на информаторот Владо Жура (по професија новинар-публицист). Регистрирала: Александра Кузман на 19.12.2009, Охрид (личен запис).

градска архитектура. На овој подиум крснозе седела чалгијата и на присутните сватови или разни гости им свирела ора и песни“ (Џимревски 1985, 18). Што значи, отстапувањето на таков простор во куќата претставува директно влијание врз самиот ентериер поради големата љубов спрема чалгијата, точно покажувајќи го односот, односно значењето на музиката во животот на градските луѓе. Такво одвојување на простор, односно дел од куќата, за да се смести на него чалгиската тајфа за време на некоја прослава, познато е дека имало и во Крушево. Внатрешното уредување на побогатите куќи било приспособувано за оваа намена најчесто во централниот дел на првиот кат, делот наречен *чардак*,¹² „каде за време на свадбите доаѓаат и музикантите кои со звуците на кџмането, примот, дајретото ги развеселуваат гостите“ (Николоска 2009, 73). Познато е дека ваква слична организација на внатрешниот простор со затворен чардак во куќите била присутна и во други градови

¹² „Чардак“ претставува просторен и комуникациски центар на куќата – доминантен елемент од кој се достапни сите други простории. Тој се користи за поголеми заеднички прослави, секојдневни пријателски средби, седенки (Николоска 2009, 62).

низ Македонија, меѓу кои и Битола (Николоска 2009, 158), што укажува на тоа дека во тоа време, најчесто побогатите градски луѓе кои биле во можност го истакнувале својот углед преку одвојување на таков посебен простор. Угледот на едно семејство бил видлив и по тоа која чалгиска тајфа ќе свири на домашната веселба.¹³

Ако некогаш во минатото домовите повеќе се користеле за семејни веселби, денес повеќе се употребуваат јавните простори како што се: разните градски кафеани, ресторани, хотели, што укажува на потполно сменетиот контекст на изведба и начин на негување на чалгиската музика. Промени се случиле и во однос на инструментариумот. Во денешните состави што, така да се каже, делумно ја негуваат чалгиската песна, вметнати се хармоника, гитара и контрабас, инструменти што не се типични за македонската автентична чалгија. Тој процес на трансформации и промени е резултат на промените во денешното живеење

¹³ Важно било која чалгиска тајфа свирела, по тоа се покажувал угледот на чорбацијата. Заработувачката и животот на чалгациите во минатото не биле за потценување. Тајфите се плаќале според реномето на составот, односно според музичките квалитети што ги поседувале (Џимревски 1985, 21).

каде што технологијата и технолошкиот развој влијаат во многу аспекти на животот на луѓето од градските урбани средини.

И покрај настанатите промени, староградската чалгиска песна, освен што преку неа македонскиот човек се штител себеси, своето постоење, својот идентитет и култура, претставува еден вид паметник, стабилен столб врз кој се потпираат најинтересните случки од секојдневниот живот на градските луѓе и останува да биде нешто што е препознатливо за градот и животот во него. Останува да се прераскажуваат тие приказни каде што може да се насети тогашниот социјален статус на жената во општеството, која улога ја имала таа, какво било секојдневјето на градскиот човек во Македонија во периодот кога се појавила таканаречената „елитност“ (во XIX век).

Може да се насети културниот контекст во кој се негувала чалгиската музичка традиција, кој денес речиси целосно е променет. Различната временска рамка што влијае врз начинот на живот на градскиот човек секако влијае и врз формирање на нови естетски критериуми кои можеби повеќе се наметнати од денешните социјални и општествени промени во градските средини во Македонија. Па, сепак, природната селекција не дозволила староградската песна да се изгуби некаде низ филтерот на естетските чувства на градскиот човек, при што сè уште останува дел од неговиот живот, останува да го разубавува неговото секојдневје и претставува повод за навраќање и потсетување на тоа како порано живееле неговите дедовци и прадедовци.

Литература:

Seeman, Sonia Tamar. *Continuity and Transformation in the Macedonian Genre of Čalgija: Past Perfect and Present Imperfective*. Master's Thesis paper. Seattle: University of Washington. 1990.

Алушевски, Илија Хр. „Битолската чалгија“ *Развиток (месечно списание за литература, култура и општествени прашања)* XVIII/10 (1980): 817-823, Битола.

Жура, Владо. „Охридската старозаманска песна“ Текст прочитан на манифестацијата „Охридски староградски средби“, Охрид, 2010.

Жура, Владо. *Жура за Жура или од животописните белешки на Благо Жура /1916 – 1985/*. Охрид, 1995.

Маленко, Димче. *Охридска народна песна и приказна*. Охрид: Завод за заштита на спомениците на културата и Народен музеј, 1989.

Николоска, Марула. *Крушевска куќа*. Скопје: Национален конзерваторски центар, 2009.

Смилевски, Никифор. *На Којник дуќан да имам (Велешки народни песни)*. Скопје: Гирланда, 2014.

Стојменска-Елзесер, Соња. Фланеризмот како романескнен модел. *Репер (списание за креација и рекреација), година VII, број 51*, Скопје, 2015. [Online] Достапно на: [<http://www.reper.net.mk/2014/10/25/flanerizmot-kako-romanesknen-model/>].

[Дата на пристап: 15.06.2015]

Тунтев, Владимир. „Климе Садило (1880-1965).“ во: Бошале, Н. *Охридски трубадури*. Охрид: Летра, 2004.

Цепенков, Марко. *Материјали, литературни творби* (книга десетта). Скопје, 1980.

Џимревски, Боривоје. *Градска инструментална музичка традиција во Македонија (1900-1941)*. (Орска и инструментална народна традиција), кн. 7. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 2005.

Џимревски, Боривоје. *Чалгиската традиција во Македонија* (Македонско народно творештво – Орска и инструментална народна традиција), кн. 4. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 1985.

Aleksandra Kuzman

Ohrid, Veles, Bitola and Skopje as Centers of Chalgia Music Culture

(Summary)

This paper aims to present some aspects of the old urban music so-called chalgia that appeared around the second half of the XVIII century, and reached its peak in the XIX and the beginning of the XX century in the Macedonian urban cities, mostly in Ohrid, Veles, Bitola and Skopje. These cities were the main centers of the old urban chalgia music, especially in this so-called revival period. There were many interesting parameters for the important role that the chalgia song had in everyday life of the people in these urban centers. But, all of the changes and transformations in the lifestyle of the entire urban population caused by the technology development, provoked changes in the cultural context of nurturing of the chalgia tradition, and also provoked changes in the standardized set of the chalgia instruments. Besides the modified sound of the chalgia song caused by changing the set of instruments, this chalgia tradition still remain “alive” until nowadays, but in a slightly different culture modern context.

Key words: urban culture, old-urban music, Chalgia song

Наталија Орлиќ

174:81'25

Review article / Прегледен научен труд

ПРЕВЕДУВАЊЕТО, ЕТИКАТА И ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО СВЕТЛИНАТА НА АЗИЛНИТЕ ПОСТАПКИ

Клучни зборови: етика, преведување, право, правни норми, азил, темелни човекови права, преведувачка практика

Преведувањето е дејност која е тесно поврзана со меѓучовечкиот контакт и општествениот живот на една средина, особено при појава на подзасилено движење на населението поради економски и политички кризи. При овие движења доаѓа во допир население од различни социјални средини и со различни јазици, со што се појавува зголемена потреба од преведување заради овозможување комуникација со мигрантската популација.

Како и во низа други професии, така и во оваа, со текот на работата, се отвораат бројни етички прашања и недоумици. Поради тоа не изненадува подемот на етичките кодекси поврзани со преведувањето и толкувањето и обидите за стандардизација на подрачјето, посебно кога

се актуализира ситуација во која е зголемена потребата од преведување на јазици што не се вообичаени за нашите простори.

Во овој труд ќе се задржиме на преводите од управно-правното подрачје, поточно од подрачјето што го покрива Законот за меѓународна заштита на Република Словенија (понатаму: ЗМЗ). Во Република Македонија тоа подрачје го покрива Законот за азил и привремена заштита (понатаму ЗАПЗ). Како илустрација ќе ни послужат преводите од ова подрачје на македонски јазик и искуствата на учесниците во азилната постапка - претставници на невладини организации, лица кои бараат азил и преведувачи кои работат на ова поле.

За потребите на овој труд со терминот преведување ќе ги опфатиме и преведувањето и толкувањето, освен во примерите каде што е нужно да се диференцираат.

1. Етика и морал

1.1. Определување на етиката

Етиката е филозофска дисциплина која се занимава со тематиката на човековиот стремеж и однесување од аспектот на доброто и лошото, моралното и неморалното. Се занимава со појавите и процесите кои се морално значајни. Со оглед на двата главни вида на нејзините задачи, се дели на две подрачја - теориска и практична нормативна етика. За што, всушност, станува збор? Ако првата ни објаснува, на пример, што е морална пресуда, другата морално пресудува. Ако првата утврдува што е морално определување, другата морално определува. Теоретската етика (метаетиката) говори за поимот на моралниот принцип, а нормативната етика ги формулира и објаснува моралните принципи. (Struk, 1999: 138).

Етиката е стандард на саканото однесување на вработените на одредено подрачје, како што се, на пример, правото или медицината (Cummings, Worley, 2001: 671). Во нашиот случај станува збор за подрачјето на транслатологијата, и се однесува на работата на поединечни преведувачи. Заради тоа е значајна определбата на етиката на поединецот. Таа претставува негово лично убедување за тоа што е правилно и што е погрешно, и што е добро или што е лошо (Moorhead, Griffin, 1998: 41). Според Новак, поединецот денес не припаѓа само кон една општествена група, и според тоа, неговата етика не е идентична со етиката на само една група. Тоа создава впечаток дека не постои глобална етика (Novak, 1997: 215).

Со оглед на наведеното, не изненадува фактот дека нема единствена дефиниција за етиката. Исто така, етиката се менува, како во просторот, така и во времето. Без оглед на променливоста на етиката и различните поимања за она што е етично, постојат неколку неменливи „константи“ меѓу кои спаѓаат и темелните човекови права. Токму тие се општо прифатените права, присутни низ целиот свет, и претставуваат основен темел на

етичкото расудување. Истовремено, човековите права се основен темел на ЗМЗ (ЗАПЗ) и постапките поврзани со ова поле.

Зголемената комплексност на општествените збиднувања ја замаглува јасната и едноставна контрола над однесувањето и го отежнува препознавањето на неетичкото однесување. Односот на поединецот кон етиката се формира под различни влијанија и е подложен на промени. Според Дафт (Daft, 1994), сликата на човековото одлучување се дели на три подрачја: подрачје на законот, подрачје на етиката и моралот и подрачје на слободниот избор. Така, човекот, или го следи законот или има слободен избор. Меѓу овие две можности е сместено подрачјето на етиката и моралот. Не постои некое цврсто разграничување на подрачјата, и тие посегаат едно во друго. Подрачјата на законот (правото) и етиката во еден дел се преплетуваат. Правото, сепак, е производ и на етиката. Од друга страна етиката навлегува во подрачјето на слободниот избор. Тоа значи дека поединците кога одлучуваат, не ги следат само своите желби и цели, туку и општо прифатените вредности и принципи. Во просторот помеѓу подрачјата и во проце-

сот на промените секогаш постои некој недефиниран дел, каде би можеле да го сместиме сето она што со закон не е забрането, но истовремено не е етично. Така, етичките одлуки секогаш со себе носат дилеми.¹

Односот на поединецот кон етиката се обликува под различни влијанија и фактори како што се личните карактеристики, семејството, општеството во кое поединецот живее и работи, религиозното убедување, правниот систем, културната припадност итн. Личните карактеристики се особено значајни, бидејќи од нив зависи колку поединецот е подготвен да ги прифати мислењата на другите и со тоа да ги менува и своите ставови. Ова станува посебно битно во случај на миграции, менување на животните околности, промена на преовладувачката култура, животните услови. Или, пак, во примери кога на своето поле поединецот дејствува во и помеѓу различни етички, културни, општествени

¹ Пример за етичките дилеми со кои се сретнуваат преведувачите е сомнежот дека некое лице за превод ви има донесено фалсификувана диплома. Преведувачите имаат можност (1) да ја преведат дипломата (и се надеваат дека институцијата која го барала преводот ќе забележи дека станува збор за фалсификат), или; (2) да го одбијат преводот (и се надеваат дека колегите ќе постапат еднакво).

и други системи, како што е тоа кај преведувачите, што, всушност, се случува во процесот на преведувањето.

1.2. Определување на моралот

Моралот може да се дефинира како збир од прописи, норми, вредности, идеали итн., кои служат како посебна внатрешна субјективна санкција со која поединецот самиот себе се контролира. Колку што моралот е поинтериоризиран во личноста, толку е посамостоен. Ложата совест често подобро ја контролира и надгледува (совладува) личноста, отколку што тоа можат да го направат надворешните (политички, правни итн.) фактори (Sruk, 1999: 305).

Како што не постои единствена дефиниција за етиката, така не постои ниту единствена дефиниција за моралот. И моралот со своите норми, како и етиката со етичките норми, се менува во просторот и времето, а се пренесува од генерација на генерација.

За разлика од етиката која претставува теориска основа за одлучување, моралот го опфаќа сиот практичен збир од правила кои се основа за донесување рутински одлуки кои му диктираат на човека што треба да направи кога станува

збор за ползата, правата и должностите кон самиот себе, кон другите и кон организациите. Моралот е, значи, практика во согласност со сознанијата на теоријата на етиката (Tavčar, 1994: 136).

Етиката и моралните норми се изворен темел на општата културата, правото и правната култура, политиката и, воопшто, на општествениот живот на една социјална средина.

1.3. Местото на одговорноста во етиката

Менливоста на етиката и моралот во просторот и времето се огледа и во фактот дека во модерно време поимот на одговорноста од правното се сели во етичкото подрачје и го надоместува (и истовремено истиснува) поимот должност, во согласност со менувањето на разбирањето на етиката. Поимот на одговорноста ги подразбира знаењето, волјата и слободата како нужни елементи, со кои би можело некое дејствие да се смета како одговорност на вршителот.

Макс Вебер ја воспоставува етиката на одговорноста, односно етиката насочена кон последиците: „Мора да ни биде јасно, дека секое етички насочено дејствување може да се раководи од една од

двете потполно различни и непомирливо спротивставени максими - тоа може да биде насочено кон етиката на совеста² или кон етиката на одговорноста. Секако, тоа не значи дека етиката на совеста значи отсутност на одговорноста, а етиката на одговорноста значи отсутност на совеста. Не станува збор за тоа. Но, како амбис е голема спротивноста помеѓу дејствувањето кое се раководи со максимата на етика на совеста, која во религиозна форма гласи: „Христијанинот постапува исправно, а успехот му го препушта на Бога“ и дејствувањето, кое се раководи со максимата на етиката на одговорноста која на човека му налага да смета на предвидливите последици на своето дејствување (Weber, 1999: 205). Притоа, етиката на одговорноста и етиката на совеста не се исклучуваат – одлуките се донесуваат и со глава и со срце.

Одговорноста секогаш реферира на некои вредности, коишто потоа вредат како нормативен ориентир - тогаш таа ја добива својата смисла. Носител на одговорноста покрај поединецот, исто

така, може да биде и колектив или институција. Смеслата на одговорноста се комплетира само доколку знаеме дека со одредено дејствување некои резултати сакаат да се избегнат, а некои да се произведат.

2. Етичките кодекси и правните норми

2.1. Определба на етичките кодекси

Според досега наведеното, кога зборуваме за кодексите на професионалната етика, всушност, би требало да зборуваме за кодексите на моралната етика. Но, ако се земе предвид ставот дека етиката и моралот означуваат ист поим и дека различните термини потекнуваат од различното потекло на зборовите, станува сеедно дали зборуваме за етички или морални кодекси. Од друга страна, пак, различните содржини на етичките кодекси ова прашање го оставаат отворено. Во овој труд го употребуваме терминот етички кодекси, поради неговата прифатеност и широка распространетост.

За разлика од теориски добро разработеното прашањето за односите помеѓу етиката, моралот и правото, прашањето

²Поимот *Gesinnungsethik* употребен во оригиналот може да се преведе и како етика на уверување/принцип; подразбира постапување исклучително во согласност со сопствената совест, без оглед на последиците.

за улогата на етичките кодекси во правото останува отворено, иако правото и етичките кодекси имаат заеднички точки. Според Игличар, етичките кодекси на различните професии го изразуваат специфичниот морал на потесна општествена група, и тоа, во одредени точки, претставува изострување, а во други дури и отстапување од општествениот морал (Igličar, 2009).

Новак ги определува етичките кодекси како „...делумни морални системи кои нудат морални упатства за јасно ограничени подрачја на човековото дејствување. [...] записите на моралните правила и принципи содржат одредби коишто се обликувале во подолг временски период, во рамките на некое занимање, струка или еснаф. [...] нема желба ни способности да нуди севкупен систем на вредности кој би одговарал на сите значајни прашања на човековото постоење. Се ограничува на збир од етички прашања кои се појавуваат при вршењето на одредено занимање.“ (Novak, 2008: 52)

Кај некои занимања (лекари, судии) моралната обврска за почитување на професионалната етика е на високо ниво. Па така, припадниците на овие занимања

даваат свечена изјава за почитување на нормите на професионалната етика³ пред да почнат да го вршат своето занимање. Според Харис, Причард и Рабинс (Harris, Pritchard, Rabins, 1995: 35) функциите на кодексите, помеѓу останатото, се да придонесат кон создавање средина во која етичкото однесување ќе биде норма, да послужат како водич и опомена во одредени услови, и да служат како средство за едукација. Слабостите на кодексите ги определува Доналдсон (1992: 55) кој вели дека доколку вредностите се претставени премногу општо - тие ниту мотивираат, ниту, пак, некој им се спротивставува; дека степенот на етичноста може да биде доста ниско поставен; дека нема никакви ефекти во случај да не се почитуваат, а непочитувањето на правилата води кон нивно избегнување.

2.2. Определба на правните норми

Етичките кодекси, покрај етичкиот имаат и правен аспект. Тие пред сè претставуваат необврзувачки упатства,

³ Тука можеме да ги вброиме и преведувачите и толкувачите во азилните постапки, бидејќи потпишувањето на кодексот е предуслов за склучување спогодба за работа.

насочување и помош на членовите кон воспоставување на пожелно етичко ниво, и со тоа - пожелно однесување и постапување. Примарната санкција од една страна не е формална (на пример, неодобрување од страна на останатите членови или пошироката јавност), иако, од друга страна, кодексите можат да имаат и правен ефект, односно нивното непочитување може да биде формално санкционирано. Станува збор за правни последици во рамките на групата опфатена со некој кодекс. Доколку некој кодекс предвидува правна последица, тој е за чекор поблиску кон правната норма.

Правната норма одредува (1) како субјектите треба да се однесуваат и постапуваат во општествените односи. (2) Правните норми се присилни општествени средства кои се санкционирани од страна на државата (ова е суштествена карактеристика врз основа на која правното правило се разликува од другите општествени правила). Правните норми (3) одредуваат како треба правните субјекти да постапуваат, за да се избегнат одредени последици и како да се однесуваат за да предизвикаат одредени последици. Разбирањето на правните норми е во зависност од културно-циви-

лизациските карактеристики на даденото општество и системот на вредности кај секој поединец, а правните норми можат да го регулираат само човековиот надворешен однос и постапувањето. Така, внатрешниот однос на поединецот не може да се регулира со правните норми (Pavčnik, 2007).

2.3. Однос на правото и етичките кодекси

Кај опишувањето на односот помеѓу правото и етичките кодекси можеме да употребиме некои од заклучоците на Павчник (2007) за моралот како правен извор⁴. Моралот кој е содржан во етичките кодекси на тој начин може да се смета за материјален и формален правен извор.

Исто така, во практиката се сретнуваме со ситуации кога потпишувањето на етички кодекс е предуслов за вршење на одредена дејност на одредено поле. Таква е состојбата со *„Кодексот на однесување*

⁴ „Материјален или примарен правен извор е културно-цивилизациски, историски, општествен, економски контекст и состојките кои условуваат и одлучуваат која општествена норма треба да биде предмет на правно уредување и каква би требало да биде содржината и досегот на тоа уредување (Pavčnik, 1999: 188).

на толкувачите и преведувачите во постапките според законот којшто го уредува подрачјето на меѓународната заштита“ (понатаму: Кодекс) и вршењето на преведувачката дејност. Со оглед на тоа дека наведениот етички кодекс (1) одредува како треба да се однесуваат и постапуваат правните субјекти – потписници на кодексот, дека (2) предвидува евентуална правна последица во вид на прекинување на спогодбениот однос и (3) одредува како треба правните субјекти - потписници да постапуваат, за да се избегнат одредени последици и како да се однесуваат за да предизвикаат одредени последици. Можеме да заклучиме дека наведениот етички кодекс од правна норма се разликува само при санкционирањето. Во односниот етички кодекс, во точка 6.1. е запишано: „Секое кршење на правилата запишани во овој кодекс може да се смета како основа за прекинување на соработката меѓу министерството и толкувачот, односно преведувачот“. Незадожителноста на санкцијата е оној дел кој ја прави темелната разлика меѓу овој кодекс и правната норма, а истовремено ја нагласува спомнатата слабост на етичките кодекси - дека нема никакви ефекти во случај тој да не се почитува, а

непочитувањето на правилата води кон нивно избегнување.

3. Преведувачка етика

3.1. Преведувачката етика како специјална деловна етика

Преведувачката етика спаѓа во групата на специјални деловни етики кои се развиваат во последно време. Тие ги пренесуваат содржините на општата етика на специјализирани подрачја. Деловната етика е составена од норми и принципи кои би требало да претставуваат некакво оптимално и систематично морално-етичко уредување и осмислување на деловните дејности и односи. Главен императив на оваа тематика е барањето за чесно дејствување (Sruk, 1999: 387).

Пим (Pum, 2012) дава детален увид во размислувањата за преведувачката етика воопшто, но во овој труд се задржуваме на специфичното подрачје на азилот и привремената заштита. Подрачјето на преведувањето сè подлабоко навлегува во сите пори на општеството, но недостига пошироко општествено препознавање на

комплексноста на самиот процес, неговото дејствување и резултат.

3.2. Преведувачки компетенции

Во нашето општество сè уште е актуелно размисувањето дека преведувањето во сите свои облици значи само и исклучително пренос од еден на друг јазик, за што е сосема доволно познавање на двата соодветни јазика. Но, така како што знаењето на еден јазик може да биде на различен степен, така и традуктолошкото, односно преведувачкото знаење, способностите и вештините можат да бидат на одреден степен или, сосема да се отсутни. Како и кај секоја друга професија, „производот“ може да биде со различен квалитет, со различен степен на функционалност, применливост итн.

Со развивање на мислата дека преведувањето не е само јазичен производ, се зајакнува и свеста дека за квалитетен превод се потребни и други компетенции. Имено, покрај компетенциите за кои владее општа согласност дека ги определуваат потребните знаења и способности на преведувачите за професионална и компетентна работа, од суштествено значење се, покрај јазичната и културната, лек-

сичката, стручната и медиумската компетенција (Орлик, 2011), коишто се синтетизираат во трансферната компетенција.

Појдовна компетенција секако е етичката компетенција која ја опфаќа свеста на поединецот за неговата улога, неговата одговорност, неговите задачи: што работи, зошто работи и какви се последиците на неговата работа. Истовремено го опфаќа и односот на поединецот кон лицата со кои се сретнува при вршењето на преведувачката дејност. Од друга страна, етичката компетенција му овозможува на секој поемец да се определи според своите способности за вршење на некоја задача и му остава објективен простор за оцена на сопствените способности, па дури и да ја одбие зададената задача, доколку не е сигурен дека може да ја изврши стручно, на адекватно ниво и со адекватен квалитет. Етичкиот кодекс на однесување на толкувачите и преведувачите во постапките според законот којшто го уредува подрачјето на меѓународната заштита во Република Словенија, ги содржи сите елементи на општа етичка компетенција.

Трансферната компетенција го изразува резултатот на сите потребни преведувачки и толкувачки компетенции и,

всушност, дава информација за нивото на извршената работа. Трансферната компетенција е сведоштво за стручноста, професионалноста и вештините на еден преведувач. Составена е од збирот на горенаведените компетенции и одговара на прашањето за функционалноста, односно дали и во колкава мера преводот ја исполнува својата задача/функција. Наведеното го потврдува и Европскиот стандард за преведување – EN15038EN-15038, кој официјално е објавен во 2006 година⁵.

3.3. Преведувачки кодекси

Преведувачката етика⁶ (како и другите професионални етики) сè почесто се обликува и регулира преку кодекси. Еден од пораширените кодекси на преведувачката етика е кодексот, односно документот на Меѓународното здружение на преведувачи (FIT)⁷, потврден во 1963 година и дополнет во 1993 година.

⁵ Достапен на: http://www.password-europe.com/images/PWE/PDF/DIN_EN15038.pdf, 28.03.2017

⁶ Во овој труд поимот преведувачка етика се однесува и на преведувањето и на толкувањето.

⁷ Достапен на: <http://www.fit-ift.org/translators-charter/>, 28.03.2017

Одредбите на овој документ ги опфаќаат меѓународно афирмираните принципи и норми на преведувачката етика, како и правата и обврските на преведувачите кои произлегуваат од овој документ. Во 2005 година Друштвото на научни и технички преведувачи на Словенија (понатаму: ДЗТПС), како членка на ФИТ, го прифаќа овој кодекс како свој⁸.

Во 2013 година е осмислен и прифатен Етичкиот кодекс на здружението на постојаните судски толкувачи и правни преведувачи на Словенија⁹ кој е поопшт од горенаведениот кодекс на ДЗТПС, иако покрива специјализирано подрачје. Во рамките на правните преводи и толкувања спаѓаат и преводите и толкувањата во постапките за признавање право на азил.

Министерството за внатрешни работи на Република Словенија во 2012 година во рамките на конкурсот за преведување и толкување за потребите на спроведувањето на Законот за меѓународна заштита, интегрира и етички кодекс,

⁸ Достапен на: <http://dztps.si/sl/clanstvo/kodeks-prevajalske-etike>, 28.03.2017

⁹ Достапен на: <http://www.sodni-tolmaci.si/wp-content/uploads/2013/01/Eti%C4%8Dni-kodeks-Zdru%C5%BEenja-sodnih-tolma%C4%8DDev.pdf>, 28.03.2017

односно *Кодекс на однесување на толкувачите и преведувачите во постапките според законот кој го уредува подрачјето на меѓународната заштита*. Кодексот доживува промени и последната верзија е од 2014 година¹⁰.

За разлика од претходно спомнатите етички кодекси кои се доброволни и важат само за членовите на здруженијата, Кодексот на Министерството за внатрешни работи е задолжителен.

4. Преглед на ситуацијата

4.1. Улогата на преведувачот

Кај преводите од подрачјето на азилот, етичката компетенција се смета за особено значајна. Преведувањето на ова подрачје е инструмент за обезбедување на темелните човекови права, кои пак, претставуваат неменливи константи за поимање на тоа што е етичко. Преводот во овој случај е гарант на темелната етичка норма и оттука произлегува потребата за регулирање на сето она што се

појавува и /или може да се појави како критична точка во азилната постапката, а се надоврзува на работата и личноста на преведувачот.

Во азилните постапки преведувачот е основниот инструмент за обезбедување на човековите права и на рамноправноста. Тој е орудие на Женевската конвенција и ја носи одговорноста за јасната комуникација и објективното посредување на информациите врз основа на кои се одлучува за понатамошната судбина на поединците и семејствата. Токму поради наведеното е нужно потребно секој поединец кој дејствува на ова поле (пред сè, оној кој дејствува како преведувач), да ја согледа и разбере етичката компетенција како основна насока при проценувањето на одлуката дали тој – поединецот, е способен (може или не може) квалитетно и одговорно да ја изврши задачата на стручно/ професионално ниво¹¹.

Тука треба да се нагласи дека во секој случај намерата на актерите е етичка и рационална, со тоа што во случај на етика на совеста, намерата останува оградена со совеста, а во случај на етика на одговорноста, одлучувањето е одделено

¹⁰ Достапен на:

http://www.mnz.gov.si/5236/o_ministrstvu/narocila_male_vrednosti/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=2155, Прилог 6, стр. 22-25

¹¹ Тука доаѓа до израз етиката на одговорноста за која говори Вебер.

од совеста. Токму поради фактот дека разбирањето на одговорноста непосредно влијае врз етичките одлуки кај вршењето на едно занимање, односно професија, вршителот мора да биде запознаен со сите детерминанти кои можат да влијаат врз неговите одлуки, за да ја стекне нужно потребната објективност, која му помага да ја изврши својата задача во согласност со етичките барања на заедницата, професијата и во нашиот пример - на работодавачот.

За да може да се стекне увид и да се воочи како изгледа тоа во реална ситуација, ќе се споредат одредбите на предметниот кодекс со резултатите на анализата на превод од словенечки на македонски јазик¹² и добиените искуствата на актерите во азилната постапка, без оглед на јазичниот, односно преводниот пар.

4.2. Јазична ситуација

Со оглед на случувањата во врска со миграциите последниве години, азилниот систем во Словенија, како и оној во

Македонија, доживува големи притисоци и предизвици. Покрај останатото, се соочува со зголемен број лица кои бараат азил, а последично и со зголемен број јазици, кои дотогаш не се појавувале во азилниот систем.

Основа за почитување на човековите права и законските одредби во азилната постапката е можноста за комуникација со лицата кои бараат азил. Потребно е да им се овозможи да им се објаснат нивните права и обврски, смислата на азилот, причините поради кои може да се здобијат со некој вид заштита, како и да им се овозможи самите да ги изразат сите причини поради кои бараат азил. Сево ова не би било можно без соработка со преведувачи и толкувачи. Имено, голем број од лицата го разбираат и говорат само својот мајчин јазик, кој за нашите подрачја може да биде егзотичен. На пример, во азилниот систем на Република Словенија во последнава декада, поради различни причини, се намалува потребата за преведувачи и толкувачи во комбинации со јазиците од некогашната СФРЈ и се зголемува потребата од јазиците како што се: фарси, арапски, урду, тигрис, панџаби, сомалски, хинди, курдски, паштунски, тамилски, монголски итн.,

¹² Анализата е направена во рамките на подготовката на докторска дисертација во која таа ќе биде осеопфатно прикажана.

коишто во нашите средини не се јавуваат како доминантни, туку како „егзотични“, со оглед на фактот дека речиси и нема говорители на овие јазици во нашите средини.

Би можеле да кажеме дека наведените јазици на подрачјето на Словенија и на Македонија не биле присутни воопшто, или барем не во забележителна мера. За разлика од *пошироко прифатените странски јазици*¹³ односно *доминантните јазици*¹⁴, и словенечкиот и македонскиот јазик спаѓаат во редот на недоминантни јазици. Во системот на јазичното или традуктолошко образование се изучуваат главно во поврзаност со доминантни јазици (англиски, германски, француски, шпански и руски). Исто така, при искажување потреба за работа во преводен пар меѓу два недоминантни јазика се појавува проблем, бидејќи не само што недостасуваат професионални преведувачи, туку недостасуваат и лица кои воопшто ги говорат јазиците, кои се моментално актуелни на подрачјето на азилот (и миграциите). Наведеното е значајно, бидејќи кодексот кој ги

одредува етичките норми за преведување во азилната постапка говори за преведувачи и толкувачи, професионални стандарди итн., и го отвора прашањето дали случаен вршител на преведувачка дејност воопшто може да се прифати како преведувач¹⁵ и професионалец.

4.3. Преведувачка ситуација

Изборот на лица кои вршат дејност на преведување во постапките според ЗМЗ се врши преку конкурс. За пријава на конкурсот лицето кое се пријавило треба да ги исполни следните услови: да е вреден за доверба, да е работноспособен, да даде доказ за знаење на јазикот, да даде изјава дека не работи за дипломатско-конзуларните служби на онаа држава на чиј јазик преведува, да не е казнуван и да не е во казнена постапка¹⁶.

Ова значи, на пример, дека секој што во Македонија завршил основно училиште, а живее во Словенија и има потврда дека знае словенечки може да работи како преведувач во азилните постапки.

¹³ како што ги дефинира Законот за азил и привремена заштита на Република Македонија

¹⁴ како што ги дефинираме за потребите на овој труд

¹⁵ Условите за некој да биде преведувач се определени и со европскиот преведувачки стандард EN15038.

¹⁶ ЗМЗ, Член 11

Од аспект на гореопишаната јазична ситуација тоа е разбирливо, но отвора редица други прашања и недоумици од етички, правен, транслатолошки и сосема човечки аспект.

Од друга страна, доколку за некои јазици конкурсот не е успешен - нема пријавени или никој не ги исполнува условите, кога се јавува потреба од преведување во комбинација со тие јазици, се употребуваат лица кои не ги исполнуваат ниту оние минимални наведени услови од конкурсот. Така, веќе замаглената граница помеѓу професионалните преведувачи и ситуациските, случајните, аматерски преведувачи - уште повеќе се замаглува, а последиците се трајни и неменливи.

4.4. Оценување на кредибилноста

Преведувањето во овие постапки е темел и за оцена на кредибилноста на барателот. Роберт Томас цитира некој судија кој вели: „Прашањето на преведувањето е неверојатно тешко, бидејќи е неизбежно во огромното мнозинство на случаи, да работиме преку преведувачи и сосема логично е ако има два, три или четири преведувачи на истата приказна

во различни фази на процесот. Тогаш тие ќе користат различни зборови, па различни преведувачи може да обликуваат различни чувства за она што го кажува барателот. Ова е речиси постојан проблем при оценувањето на кредибилитетот.¹⁷“

Одлуката на некои лица да се нафатат за преведување во азилните постапки се подразбира како желба да се помогне (пример ПЗ). Но, доколку од етичкиот принцип на совеста на Вебер каде се согледува аспектот на помош на заедницата и барателите, преминеме кон Веберовата етика на одговорноста и ги согледаме последиците кои можат да произлезат од непрофесионално извршената задача на преведување, прашање е колку лица воопшто би се одлучиле да ја вршат таа задача.

Последиците не се само во неразбирањето на исказите на

¹⁷ „*The interpretation issue is incredibly difficult because inevitably in the vast majority of cases we are working through interpreters and it just stands to reason that if you get two, three, or four interpreters interpreting the same story at different stages of the process, then they are going to use different words and the different interpreters may make different sense of what the appellant is saying. ... This is an almost constant issue when assessing credibility*“ (Robert Thomas, *Administrative Justice and Asylum Appeals: A Study of Tribunal Adjudication*, Hart Publishing, 2011, p. 144).

барателите, туку и во неразбирањето од страна на барателите на она што го зборува службеното лице. Тоа јасно го потенцира преводот на информативната „Брошура“ на македонски јазик, каде, на пример, може да се прочита: "[...]извршување на **Даблинската уредба**. Тоа е одредба, која одредува која држава е *пристојна*¹⁸ односно одговорна за решавањето на вашата молба.“ Респондентите ова го разбираат на начин дека доколку веќе некаде побарале азил, ќе се одреди која држава е „*нопристојна*“ односно која има за нив подобри закони и таа ќе биде одговорна за решавањето на нивното барање. Нивното разбирање не е точно и ги води кон погрешен заклучок. Но, постапувањето на барателите во азилните постапки ги следи оние информации кои тие ги добиваат и кои ги сметаат за релевантни. Интересен е заклучокот на еден од респондентите кој вели: „*Јас не сум учен и не разбирам баи многу, ама не напишале тие така за џабе.*“ Така, респондентот останува во уверувањето дека би го презела

¹⁸ Значењето на зборот *pristojen* во словенечкиот јазик значи – надлежен, и ја сметаме за јазична интерференција во преводот.

„*нопристојната*“ држава, што за него, секако, би било добро.

5. Методолошка постапка

5.1. Писмен превод

За утврдување на функционалноста на преводот од словенечки на македонски јазик е употребен преводот на брошурата: »Одговор на најчесто поставени прашања во врска со постапката на меѓународна заштита (азил)«¹⁹. Преводот на оваа брошура е дел од законски одреденото информирање на лицата кои бараат азил, на јазик кој го разбираат. За да се согледа во колкава мера преводот ја исполнува својата функција, формирана е група од шест лица, кои по основните карактеристики (степен на образование, пол и старост) кореспондираат со основите карактеристики на лицата од македонското говорно подрачје кои побарале азил во Република Словенија²⁰.

¹⁹ Во овој труд преводот на брошурата има илустративна функција, па поради тоа презентацијата на методолошката постапка и анализата се презентирани во мошне скратена форма.

²⁰ Утврдената приближна старост на лицата кои во Република Словенија (во периодот 2000 - 2010) побарале азил и изразиле желба за превод од

Основна задача на респондентите беше да прочитаат случајно избрани делови од брошурата²¹ и да одредат во колкава мера ги разбираат деловите, односно како корисници на преводот да извршат процена на нивото на трансферната компетенција (Табела 1). Степенот на разбирање е обликуван според глобалната, холистичка метода (Waddington, 2001) која претставува основа за различни евалуациски скали за оцена на студенти. Доста слична скала, на пример, се употребува за оцена на студентите на некои универзитети, како што е Унверзитетот Аштон (Adab, 2000). Поради опишаната јазична ситуација на предметното подрачје не навлегуваме во евалуацијата на професионалните преводи²² и се

македонски јазик изнесува 34 години, а приближниот степен на образование се движи од завршено основно образование до двегодишно стручно образование.

²¹ Притоа е водено сметка деловите да имаат заклучена содржина, за да се исклучи влијанието на контекстот. Брошурата има три главни дела поделени на одделни прашања. Секое прашање претставува целина. Водено е сметка да се застапени сите три дела во приближно еднаква мера.

²² Подетално за овој проблем расправа Вилијамс и го презентира системот на евалуација на Канадската влада, кој е високо оценет. (Malcolm Williams, *The Assessment of Professional Translation Quality: Creating Credibility out of Chaos*,

задржуваме на процената на корисниците кои се целна група на преводот.

Табела 1:

Скратен приказ на скалата за процена

R1	разбирливо во целост
	употребливо, во принцип
R2	разбирливо
	делумно разбирливо, делумно
R3	употребливо
R4	тешко разбирливо, неупотребливо
R5	потполно неразбирливо

По оцената по првото читање, се реализираше разговор во кој членовите на групата одговараа на прашањето, што, всушност, значи текстот што претходно го прочитале и колку текстот е успешен во пренесувањето на потребните и предвидените информации; односно, колку употребливото практично знаење им овозможува да го разберат текстот во презентираната (хипотетичка) ситуација кога би барале азил. Своите заклучоци ги категоризираа во четири генерални категории (Табела 2).

TTR: Traduction, Terminologie et Redaction January 1989)

Табела2:
Категоризирање по водениот разговор

K1	разбирливо
K2	делумно разбирливо
K3	доведува во заблуда (misleading)
K4	неразбирливо

5.2. Устен превод - толкување

За осврт на толкувањето ќе ни послужат искуствата на учениците во азилната постапка кои во полуструктурирани интервјуа се произнесоа по прашањето: Какви се вашите искуства со толкувањето во азилната постапка? Корисниците се говорители на словенечкиот јазик (службеници на невладините организации кои учествуваат во азилната постапка), корисници кои говорат арапски, фарси и турски, и преведувачи - професионалци кои преведуваат во азилните постапки, но не за арапски, фарси и турски јазик. Искуствата кои ги споделија се снимени и направен е препис на звучниот запис. Сите лични и други податоци кои би можеле да укажат на идентитетот на респондентите се отстранети. Потоа записите се редигирани и потврдени од страна на истите.

6. Правен и термилошки контекст

Во примерот на превод од словенечки на македонски јазик се работи за посредување помеѓу култури кои имаат заедничка историја. Со оглед на тоа дека станува збор за правна постапка со правни последици, битно е дека потекнуваат од ист голем правен систем на римското право, дека правните системи долго време се развивале заемно, заемно се развивала правната терминологија и правната култура. Како резултат на заедничкото постоење во рамките на СФРЈ, рамноправноста на јазиците и миграциите во рамките на некогашната заедничка држава, се појавува и одреден степен на разбирање и препознавање на македонскиот јазик во словенечката средина, што претставува некој вид дополнителна контрола над преведувачот.

Кога зборуваме за преведување на арапски, фарси и турски јазик, имаме посредување помеѓу јазици, култури и правни системи кои немаат заеднички точки со словенечкиот јазик. Во основа, кај преводниот пар меѓу наведените јазици и словенечкиот имаме два различни големи правни система, различен

историски развој на државните правни системи и последични разлики и на концептуално ниво кога одредени концепти и поими од еден правен систем не постојат во правниот систем, односно правната култура, на другата држава. Наведеното, всушност, го отежнува преведувањето, односно меѓукултурното посредување. Поради маргиналноста појавување на наведените јазици, во словенечката средина нема можност за дополнителна, односно случајна контрола, како кај македонскиот јазик.

Ова е потребно да се нагласи бидејќи овој аспект ја активира културната и стручната компетенција во различен обем.

7. Резултати

7.1. Резултати од анализата на преводот од словенечки на македонски јазик

Резултатите по првото читање во проценти (Табела 3):

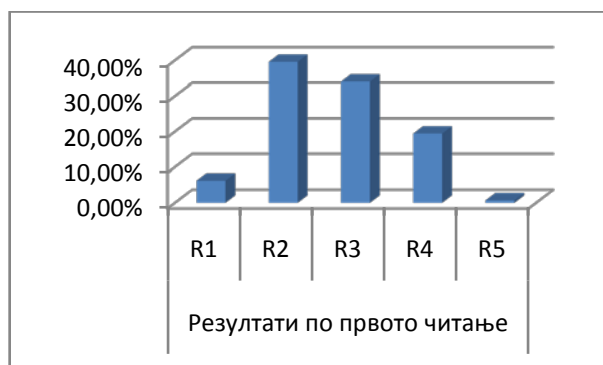
R1	разбирливо во целост	6,25%
R2	употребливо, во принцип разбирливо	39,58%
R3	делумно разбирливо, делумно употребливо	34,02%
R4	тешко разбирливо, неупотребливо	19,44%
R5	потполно неразбирливо	0,69%

Категоризација по водениот разговор во проценти (Табела 4):

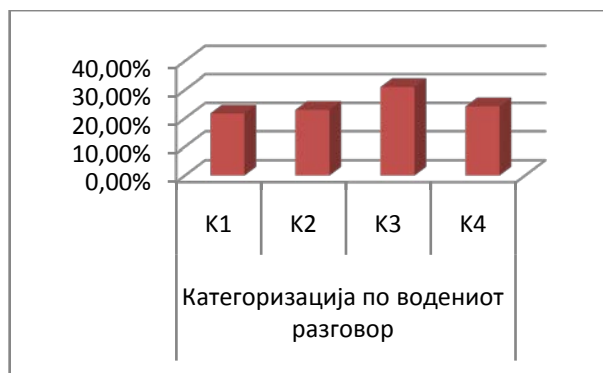
K1	разбирливо	21,37%
K2	делумно разбирливо	22,98%
K3	доведува во заблуда (misleading)	31,05%
K4	неразбирливо	24,22%

За полесна презентација ќе ги претставиме резултатите во вид на графикон:

Графикон 1: Резултати по првото читање



Графикон 2: Категоризација по водениот разговор



Ако ги соединиме податоците така што ќе ги здружиме R1 и R2 во степен

„разбирливо“²³ и ги споредиме со резултатите по водениот разговор, ја добиваме сликата која од една страна говори за препознавање на текст и содржинско разбирање на текстот, односно за она што Де Бегронд и Дреслер (1992) го нарекуваат кохезија и кохеренција. Кохезијата го означува начинот на поврзување на надворешните јазични елементи во согласност со граматичките правила и јазичните конвенции. Нив не можеме битно да ги менуваме, а да не предизвикаме пречки во изразноста на текстот. Непотполна кохезија може, според Норд (1997: 16), да се појави кај преводи извршени од страна на „спонтани, односно природни преведувачи“²⁴, кај кои јазичната компетенција не е доволно совладана односно развиена.

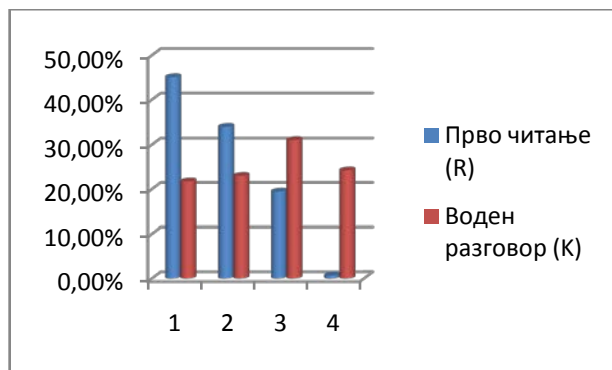
За кохеренцијата Де Бегронд и Дреслер (1992) смета дека ја надминува самата јазична димензија и се однесува на внатрешната структура, на темелот на текстот – поврзаноста помеѓу поимите и односите. Поимите се определени како когнитивно сознајни содржини кои корисниците релативно усогласено ги

²³ Со ова здружување добиваме дека 45,08% од преводот е разбирлив.

²⁴ Норд го употребува терминот „natural translators“

разбираат и прифаќаат. Сите елементи на кохеренцијата не можеме да ги создадеме со знаци. Таму каде што јазичните средства не можат да воспостават кохеренција, преведувачот мора да посегнува кон претходните знаења, кои извираат пред сè од неговите културни и стручни компетенции, односно од неговото познавање на културата, нормите и конвенциите кои важат во одредена култура и струка.

Графикон 3: Споредба на резултатите



Од графиконот 3 се воочува дека по првото читање респондентите ја препознаваат кохезијата на текстот, но со преод кон кохеренцијата, односно навлегувањето во смислата на текстот, ситуацијата суштествено се менува. Разликите се

презентирани во Табела 5 и се доста големи.

Табела 5: Разлика по споредбата на резултатите R и K

R1+R2	45,08%	↓ 51,80%	21,73%	K1
R3	34,02%	↓ 32,50%	22,98%	K2
R4	19,44%	↑ 59,70%	31,05%	K3
R5	0,69%	↑ 3410,10%	24,22%	K4

Не може сосема да се отфрли можноста дека неразбирањето се јавува како последица на некои други чинители. За да се оцени во колкава мера добиените резултати се последица на преводот, а не на други фактори, направен е нов превод на најпроблематичните делови, од страна на професионален преведувач²⁵. Со новиот превод е повторена постапката (прво читање, разговор и оцена на разбирливоста), но, со нова контролна група, која има речиси еднаква структура по пол, старост и образование. Резултатите на оваа група покажуваат дека во

²⁵ Преведувач кој ги исполува условите за професионален преведувач, како што е дефинирано во европскиот стандард EN15038 и други важечки стандарди и има адекватно искуство.

најголема мера неразбирањето е последица на преводот.

Разгледувањето на резултатите низ призмата на етичкиот кодекс и законски пропишаната обврска за информирање која ја имаат институциите кон барателите на право на азил, укажува дека информирањето е задача која е исполнета формално, но не и содржински.

7.2. Искуства на актери во азилната постапка

Искуствата што ги имаат учесниците во азилната постапка во Република Словенија со преведувањето се забележани како резултат на молбата за соработка со цел да се истражи подрачјето. Тука ќе пренесеме само некои од забележаните искуства²⁶. За потребите на овој труд искуствата ќе бидат означени со број и буква. Броевите служат за разликување кога имаме повеќе претставници на една група. Буквата означува дали лицето кое го споделува искуството е барател за право на азил (A), претставник на хуманитарна организација (X) или преведувач

²⁶ Кога се зборува за лицата кои вршат превод за избегнување на родовата обележаност се користи генеричкиот машки род.

(П). Разговорите се водени на словенечки и англиски јазик од страна на авторот на трудот. Запишани се онака, како што е кажано од страна на респондентите.

Пример X1:

„[...] и на почетокот секогаш имаме ист текст кој говори за Женевската конвенција и кои се причините за да добие азил. За еден барател немаше преведувач на неговиот мајчин јазик и се повика преведувач од јазик што го разбира. Барателот беше од една, а преведувачот од друга вера. Бидејќи цитатот од Женевската конвенција го знам напамет и преводот на (xxxxx)²⁷ јазик исто така, бидејќи ги имам слушнато многупати, забележав дека не е преведено сè. Па реков, ве молам преведете го и ова²⁸, но преведувачот одби. Ми рече: нема да преведам. Објаснив дека задолжително треба да преведе, дека се обврзал да преведува и дека не може да

²⁷ На барање на респондентот не е наведен конкретниот јазик.

²⁸ Станува збор за превод на изјавата: Статус на бегалец може да му се признае на лице, кое поради оправдан страв дека ќе биде прогонето заради својата раса, вера, националност, припадност на одредена социјална група или поради своето политичко уверување [...].

се впушта во тоа, дали текстот самиот тој го смета за прифатлив или не. Одговорот гласеше дека културата во таа земја²⁹ е „одвратна“ и дека тоа нема да го преведе, бидејќи може, поради замерка ако преведе, и преведувачот да го прогонуваат. Ништо не помогна. Има пет причини за азил и сите се рамноправни и задолжително треба да ги каже. Што ќе каже барателот, како тој ќе ја раскаже својата приказна - тоа е негова работа, но јас морам да му ги кажам причините кои водат кон добивање на статус и тоа што преведувачот одбива да преведе за мене е неприфатливо. Го повикавме и службеното лице кое ја води постапката, но не успеавме да го убедиме преведувачот дека треба да преведе. На крајот, делот дека верата може да биде причина не се преведе, јас се обидов самата да му објаснам, но не верувам дека бев успешна, а преведувачот сè уште работи како преведувач во азилните постапки.“

Пример X2:

„[...] преведувачот му обрнува внимание на службеното лице кои прашања не ги поставил. Тоа не е задача на преведу-

вачот, тој не ја води постапката. [...] на пример кога барателот долго зборува, ние сите чекаме и преведувачот ќе каже дека барателот многу зборува, но дека зборува глупости кои не се битни. Кои сме ние, односно кој е тој да може да одлучува што е битно и што не е битно. И јас, на пример, му имам кажано дека тоа нема врска - ако зборува какво е времето надвор - и тоа мораш да го преведеш. Има други кои одлучуваат за тоа што ќе се запише во записник и кои ќе одлучат што од кажаното е битно и што не.“

Пример A6:

„Мојот преведувач беше добар и немав проблеми со него, но забележав дека има одредени недоследности. Поради тоа, кога навистина ми беше важно нешто што кажувам да биде забележано точно така како што го кажувам, јас зборував на англиски. [...] не, преведувачот не преведува англиски, јас директно на службеното лице му зборував на англиски и тоа ме разбра. [...] не, немаше преведувач за англиски; за да сум сигурен дека оној што одлучува ги разбра деталите и работите за кои јас сметав дека се битни се одлучив тоа да го сторам на англиски“.

²⁹ Државата од која доаѓа барателот.

Пример А2:

[...] не успеав да ги кажам своите причини за азил. Јас зборувам еден јазик, преведувачот друг. Да, слични се, но не се еднакви. И така јас зборував и застанував на секој трет збор, па му ги пишував на преведувачот во *гугл транс-лејт*³⁰ зборовите што не ги разбираше, а тој мене зборовите што тој ги кажа, а јас не ги разбирав. Многу мачно. Не успеав да ја кажам мојата приказна. [...] им реков да ми најдат преведувач за мојот јазик, па ми рекоа дека нема. Им кажав дека во Италија го има, но тоа ништо не помогна. [...] потоа научив англиски за да знам што се случува и да можам и самиот нешто да кажам“.

Пример А3:

„[...] и така чекавме преведувач. Дојде преведувачот и видов дека многу лошо го знае мојот јазик. Разбрав дека го замолиле да дојде и да помогне. Тоа не личеше на ништо. Немаше кој да го преведе она што го зборував. Потоа, преведувачот ми кажа дека малку го знае мојот јазик, бидејќи неговиот брачен партнер бил од мојата земја и ме замоли,

бидејќи сè почесто се случува да го замолат да помогне во случаите како што е мојот, да го учам, односно да му помогнам да го научи јазикот. Не можам да верувам дека мојот случај зависи од некој кој наместо да каже што сакам да кажам, мене ме моли да го учам, за да може да каже што сакам јас да кажам... Никако не ми е јасно. [...] така остана и не добив друг преведувач. Немало, велат“.

Пример А4:

„Кога дојде преведувачот тој остана сам со мене и ми рече: синко, ова е сиромашна земја и подобро да си побараш азил некаде на друго место. Тука нема леб ниту за овие, а камоли за азилантите. Го прашав што ќе се случи со мене ако не побарам азил, и тој ми рече дека ќе ме затворат за два-три дена во центарот за странци и потоа ќе ме пуштат да одам каде што сакам. Му поверував. Тој беше на години како мојот татко, и во мојата култура постарите се сметаат за мудри и одговорни лица со животно искуство и не помислив да не му верувам. Затоа бев убеден дека сака да ми помогне и направив како што ми кажа. Тоа беше мојата голема грешка.

³⁰ Google translate

Се откажав и не побарав азил. Ме затворија во ценатрот за странци во Постојна, но не за два-три дена, туку за повеќе од шест месеци. Знаете ли вие каков центар е тоа - тоа е затвор! Кога сфатив каква грешка направив, се одлучив што побргу да го усовршам англискиот за да можам сам да прашам и да разберам, да не зависам од никого, бидејќи тука, во Европа, многумина знаат англиски.

Кога ме пуштија, отидов во друга, северна земја, но поради Даблинската уредба ме вратија во Словенија. Јас знаев и не се сомневав дека ќе добијам азил, како што и го добив. Го повикаа истиот преведувач, но јас го одбив. Не сакав тој да ми преведува, бидејќи ни најмалку не му верував. Грешката што ја направив, што му верував на преведувачот, ја платив така што повеќе од година дена, наместо да си го средам животот во Словенија, бев или во *затвор* или се акав по Европа. Јас ова го кажав кога се вратив во Словенија, но никој ништо ниту рече, ниту направи.“

Пример ПЗ:

„Се случува да ме замолат да дојдам да преведувам. Словенечкиот мене не ми

е проблем, но [...] јазик навистина ми е мајчин, но не го знам добро. Го знам она што го зборуваме дома, но тоа не е она што се зборува во полициската станица или азилниот дом. Јас секогаш тоа го кажувам кога ќе ме повикаат, но велат немало кој друг. [...] јас сум студент, немам приходи и хонорарот од преводот добро ми доаѓа. Навистина се трудам да ги оправдам парите. [...] не се усовршувам, бидејќи немам време покрај студиите, а и никогаш не сум размислувал да се занимавам со преведување. [...] Мојот мајчин јазик јас го зборувам, но најтешко ми паѓа дека не знам да пишувам, па кога треба описно да преведам некое решение, си помагам со *гугл транслејт* и ми помагаат и моите дома, но тие скоро и не знаат словенечки. [...] Јас самиот не би се нафатил, но кога ќе ме замолат и ако нема никој друг... па веројатно, сè добро функционира, штом пак ме викаат“.

7.3. Резултатите низ призмата на Кодексот

Разгледаниот превод на македонски јазик и искуствата на актерите во азилната постапка се илустрација на појдовното прашање на овој труд - етиката и

етичката компетенција во преведувањето во подрачјето на азилот и привремената заштита, и тоа токму преку Кодексот.

7.3.1. Преамбула

Во самата преамбула на Кодексот е нагласено дека на ова подрачје имаме и некои специфични правила и дека почитувањето на стандардите и правилата на Кодексот е значајно, бидејќи само така може да се обезбеди точно, автентично и квалитетно преведување и комуникација.

Презентираните примери и преведениот текст на македонски и изјавите на актерите говорат дека наведеното, всушност, не е доследно и дека не е овозможено точно, автентично и квалитетно преведување и комуникација.

Третата точка на преамбулата гласи дека „стандардите и правилата во овој кодекс не посигаат во правилата и стандардите кои важат за преведувачите и толкувачите, како и за обврските на толкувачите и преведувачите во согласност со стручните принципи“.

Прашањето кое се поставува е колкумина од преведувачите во овие постапки се професионални преведувачи, обврзани на следење и почитување на

нормите, стандардите и правилата. Тешко можеме да очекуваме почитување на стручни принципи од лица кои не се оспособени и прашање е колку воопшто ги познаваат стручните принципи. Истовремено, не постои можност, програма или каков било облик на организирано обучување од ова поле.

Барањата кои мора да ги задоволи толкувачот, според точка четири од преамбулата, се контрадикторни со реалната ситуација. Како може од неког да се бара професионално да ги извршува задачите за кои не е оспособен? Дали можете и, всушност, дали имате право од керамичар да очекувате и барате професионален превод или лектура или од преведувач и/или лектор професионално полагање на испитот Керамика? Знаеме зошто се најмува архитект за проектирање куќа, адвокат за застапување на суд, шнајдерка за шиене кошула, математичар за инструкции по математика итн. Но, зошто преведувач може да биде кој било? Дали навистина е доволно само да се повикаме на професионализам и тој да стане реалност?

Самото повикување на професионални стандарди и норми не обезбедува професионална услуга, ниту производ.

Но, професионален преведувач може да обезбеди професионална услуга и производ и во случај на специфични подрачја и правила. Поради тоа е значајно да се осветли значењето на професионалноста и во ова подрачје.

Примерот X1 јасно покажува дека точката 5 од преамбулата не се почитува секогаш и дека има преведувачи кои си дозволуваат да изнесуваат лични ставови и мислења и да ја подредат процедурата на она што тие го сметаат како релевантно и прифатливо.

7.3.2. Општи одредби – непристрасност

Одредбата за непристрасност не се почитува во повеќето од горенаведените примери. Должноста својата работа да ја вршат без каква било дискриминација (покрај останатото) не може да се испочитува, поради фактот што веќе самото недоволно познавање на еден јазик односно непотполната или недоволно развиената јазична компетенција не овозможува почитување на оваа должност.

Преведувачите во азилната постапка би требало, според Кодексот, да избегнуваат разговори со барателите (точка 2.3.)

и правно или на кој било друг начин да ги советуваат барателите (точка 2.5.), но примерот A4 сведочи за потполно различна практика, која е сосема спротивна од она што го одредува Кодексот.

7.3.3. Точност на преводот

Барањата за точен и сеопфатен превод и одредбата дека не смее да се прави резиме, да се скратува она што го кажал барателот, во практиката не функционира секогаш. Доколку преведувачот и барателот не се разбираат, тоа веднаш треба да го кажат на службеното лице, кое го преобликува прашањето, но формата - стилот на прашањето, не е единствен фактор кој влијае врз разбирањето.

Преведувачите, според Кодексот, не смеат да ги изразуваат своите чувства - било вербално, било невербално, што понекогш претставува предизвик, бидејќи работи само еден преведувач. Разговорите, односно преведувањето може да трае и неколку часа, а содржините на преводот можат да бидат стресни, емоционално исцрпувачки и тешки. Кога преведувач преведува за силувања, убиства, прогони, претепувања или мачења, способноста за непокажување чувства е за

преиспитување. Оваа одредба ја содржи спецификата на преведувањето во азилната постапка - емоционалната тежина која секоја ваква постапка ја носи со себе.

7.3.4. Оспособеност

Определбите за оспособеност, според Кодексот, предвидуваат дека лицата кои работат како преведувачи во овие постапки се обучени и оспособени за вршење преведувачка дејност на подрачје со специфични барања. Презентираните искуства, пак, ја претставуваат реалната слика која се јавува барем во делот од толкувањата и барем во еден дел од јазиците.

Обврската дека преведувачите мора да обезбедат точно, детаљно, веродостојно и квалитетно преведување е запишана во точка 4.1.. Едновремено, тие треба да прифаќаат само случаи за кои се способни да преведуваат и на јазици за кои се стручно оспособени. Но, најчесто ова останува само стремеж, бидејќи конкурсот не содржи барања за стручна квалификација, а ниту пак, е воспоставен систем преку кој може да се провери точноста, деталноста, веродостојноста и квалитетот на извршената работа. Истото

важи и за оспособеноста и квалифицираноста на лицата кои ја вршат дејноста.

Почитувањето на правото и должноста на избраните лица да одбијат преведување за кое немаат потребни јазични знаења и квалификации би можело да води кон уште поголеми проблеми, бидејќи голем дел од лицата кога почнуваат да ја вршат оваа дејност се свесни за тоа дека немаат доволно јазични знаења, а уште помалку стручност.

7.3.5. Завршни одредби

Во завршните одредби на Кодексот (точка 6.1.) е запишано: „Секое кршење на правилата запишани во овој кодекс може да се смета како основа за прекинување на соработката помеѓу министерството и толкувачот, односно преведувачот“.

8. Етичкиот кодекс во јавниот општествен живот

Тука треба да се истакне дека не говориме за сите преведувачи во овие постапки, ниту сакаме да ја генерализираме сликата за недостатоците. Примерот за кој и народниот правобранител на

Република Словенија даде мислење, укажува на системски недостатоци. Во конкретниот пример, поднесувачот на иницијативата изјавува дека го сретнал преведувачот за турски јазик и утврдил дека тој работи и за дипломатско-конзуларното претставништво на Турција. Поднесувачот смета дека ваквата состојба ги поставува барателите во опасна положба. По разгледувањето на случајот³¹, народниот правобранител смета дека „моменталното законско уредување на одредување на условите за избор на преведувачи во азилните постапки не е адекватно.“

Друг поднесувач, барател на право за азил, на народниот правобранител му поднесува приговор, бидејќи кај примањето на барањето за азил не му е обезбеден официјален преведувач за паштунскиот јазик, туку како преведувач соработувал друг барател од азилниот дом, кој преведувал од паштунски на фарси. Поднесувачот изјавува дека немал храброст да одбие ваков превод од страв да не

ја запрат постапката. Министерството за внатрешни работи одговара дека во тој момент немале преведувач за паштунски јазик и дека барателот кој ја вршел дејноста на преведувач бил запознаен со неговата улога во постапката, пред сè со доверливоста³².

Утврдено е дека ваквото постапување не е во согласност со законодавството, бидејќи законот јасно одредува кој може да биде преведувач во овие постапки и истовремено предвидува можност за помош при преведувањето да се замоли друга држава-членка на ЕУ³³ (што министерството го нема направено). Се додава дека помош при преведувањето нуди и ЕАСО³⁴ која е воспоставена со намера да нуди помош во азилните постапки меѓу државите членки на ЕУ.

9. Како понатаму?

Реално, не може да се очекува дека сами од себе ќе се појават професионал-

³¹ Целосната изјава е објавена на : <http://www.varuh-rs.si/medijsko-sredisce/aktualni-primeri/novice/detajl/prevajanje-v-turski-jezik-v-postopkih-mednarodne-zascite/?cHash=377599d44f49c03cfc24502f785bb0b2> (7.4.2017)

³² Целосната изјава е објавена на <http://www.varuh-rs.si/o-instituciji/podrocja-dela-varuha/upravne-zadeve/novice/detajl/nezakonito-prevajanje-v-postopku-mednarodne-zascite/> (7.4.2017)

³³ ЗМЗ, Член 12

³⁴ European Asylum Support Office (EASO)

ни преведувачи од јазиците кои недоста- суваат. Поради тоа, во оваа ситуација би било адекватно да се размислува за програми за едукација, со кои би се оспособиле доволен или можен број лица кои можат професионално да одговорат на потребите за преведување на подрач- јето на азилот.

Од друга страна, потребно е да се формира таков начин за избирање на преведувачи, којшто ќе обезбеди соработ- ка на преведувачи од што повисоко професионално ниво, кои се свесни за нивната одговорност и за последиците, и истовремено се спремни да ја преземат задачата.

Етиката, секако, има значајно место во преведувањето, но преку овој труд се потврдува ставот на Доналдсон (точка 2.1) дека слабост на етичкиот кодекс е ако нема никакви ефекти во случај да не се почитува, а непочитувањето на правилата води кон нивно избегнување. Во овој кодекс имаме потенцијална мерка која, според она што го имаме во реалноста, нема никаква тежина, и повеќе служи како формален запис, отколку како содржинско насочување и упатство за поквалитетно вршење на преземената задача.

Со оглед на тоа дека не е определено кој и според кои мерила го надгледува спроведувањето на одредбите на Кодек- сот, кој е мериторен да одлучува по прашањата на Кодексот и кој орган е оној кој ја спроведува евентуалната санкција, не чуди дека сè уште никој, и покрај еклатантите кршења на одредбите на Кодексот, не се повикал на кршење на Кодексот. Од друга страна, имаме податок дека никој од засегнатите со ова истражу- вање не бил запознаен со Кодексот. Според нивните изјави, претставниците на хуманитарните организации, барате- лите на право за азил, застапниците на барателите и слично, не ги прегледуваат конкурсите за преведувачи, а Кодексот не е јавно објавен, ниту им е посредуван, со што се спречува и некои од актерите во азилните постапки да се повикаат на него.

Образовните установи во Република Словенија не овозможуваат оспособу- вање и едукација на преведувачи преку програми кои би биле насочени кон специфични преведувачки полиња, како што е преведувањето во азилните постап- ки (или медицината), а што би овозмо- жило да се придобијат потребните преве- дувачки компетенции кои се потребни за

прифатливо ниво на работа и кои би послужиле како насочување кон можностите за понатамошна едукација и усовршување.

10. Заклучок

Можеме да заклучиме дека имаме три главни фактора за етаблирање на етиката и етичкото однесување во преведувачките процеси и тоа се: (1) свеста за значењето на преведувањето како струка, свеста за последиците и одговорноста на чинот на преведувањето; (2) институционалните можности за стручно оспособување и усовршување, и;

(3) јасно поставените правила и мерила за следење и надгледување на преведувачкиот процес.

Почитувањето на овие фактори со предвидување на миграциските движења и нивната структура, а последично и соодветно предвидување на потребите и јазиците за преведување, позитивно би влијаело на квалитетот на преведувањето во азилните постапки, а со тоа на квалитетот на самите азилни постапки, темелните човекови права и севкупното општество.

Литература:

- Adab, Beverly, 2000, *Developing translation competence*. ed. / Christina Schäffner; Beverly John Benjamins, Amsterdam.
- Cummings G. Thomas, Worley G. Christopher, 2001, *Organization Development & Change*, 7th edition, South-Western College Publishing, Ohio.
- Daft Richard, 1994, *Managment*, The Dryden Press, Forth Worth.
- David René, Grasmann Günther, 1998-1999, *Uvod v velike sodobne pravne sisteme I in II*, Cankarjeva založba, Ljubljana
- De Beaugrande R.A., Dressler W.U., 1992, *Uvod v besediloslovje*, Park, Ljubljana
- Donaldson, John, 1992, *Business Ethic: a European Casebook*, Academic Press, London

- Gibb, R., and Good, A., 2014, Interpretation, translation and intercultural communication in refugee status determination procedures in the UK and France. *Language and Intercultural Communication*.
- Hans Jonas, 1984, *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Harris, Charles E., Jr., Michael S. Pritchard and Michael J. Rabins, 1995, *Engineering Ethics, Concepts and Cases*, CA: Wadsworth Publishing, Belmont.
- Igličar, Albin, 2009, *Pogledi sociologije prava*, GV Založba, Ljubljana.
- Moorhead Gregory, Griffin W. Ricky, 1998, *Organizational behavior: Managing People and Organizations*, 5th edition, Houghton Mifflin Company, Boston.
- Nord, Christiane, 1997, *Translating as a purposeful activity : functionalist approaches explained*, St. Jerome Publishing, Manchester
- Novak Bogomir, 1997, *Etika in morala v sodobnem šolstvu*, ur. Rus Vojan: *Etika in morala v sodobni družbi*, Antrophos, Ljubljana
- Orlič, Natalija, 2011, *Преводи од областа на миграциите и азилот (од словенечки на македонски јазик)*, Literaturesen zbor 4-6, Skopje
- Pavčnik, Marijan, 2007, *Teorija prava : prispevek k razumevanju prava*, GV Založba, Ljubljana
- Pym, Anthony, 2012, *On Translation Ethics*, John Benjamin, Amsterdam, Philadelphia
- Sruk Vlado, 1999, *Leksikon morale in etike*, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Maribor.
- Tavčar Mitja, 1994, *Management*, Didakta, Radovljica.
- Thomas Robert, 2011, *Administrative Justice and Asylum Appeals: A Study of Tribunal Adjudication*, Hart Publishing
- Waddington, Christopher., 2001. *Different methods of evaluating student translations: The question of validity*. *Meta* 46 (2). pp. 311-25. Williams, Malcolm. 2001.
- Weber, M., 1992, *Politika kot poklic*; Adam F. (ur): *Politika kot poklic*, Ljubljana, KRT, 21-66
- Williams, M., 1989, *The Assessment of Professional Translation Quality: Creating Credibility out of Chaos*," *TTR*, 2-2, pp. 13-33.

Natalija Orlić

Translation, Ethics and Human Rights in Light of the Asylum Procedures

(Summary)

The intensified migrations and the pressure of asylum procedures in today's reality raise the question of translators being the primary instrument of the Geneva Convention on the fundamental human rights and the sole instrument which can ensure adequate communication. The asylum procedure as a legal procedure with invariable and overarching consequences is closely related to ethics, morality and responsibility. The social understanding of translation, the specifics of the asylum procedures, the opportunities for translational training in the languages used in the asylum procedures create the framework through which the ethical norms and the specific translational ethics in these procedures are perceived and understood. This paper examines the state of affairs in terms of translation in the asylum procedures in the Republic of Slovenia from a theoretical point of view and in terms of practice. On the one hand, the focus is on translation into Macedonian with all the social and cultural features, and on the other, translation into other relevant languages (Arabic, Farsi, Turkish). The specific experiences of the stakeholders in the asylum procedure are used to examine the extent to which the ethical standards and specific guidelines prescribed can indeed be observed. Who can be named a translator and whether anybody who is relatively fluent in two languages can be a translator is the issue which generally constitutes the discrepancy between theory and practice. The question of ethics is lost in the current social reality and in the structure of the asylum procedures even though ethical codes require a different approach given the fact that fundamental human rights constitute an invariable part of ethics, the foundation of humanist society and our civilization.

Key words: ethics, translation, law, legal norms, asylum, fundamental human rights, translation practice

CONTRIBUTORS / ЗАСТАПЕНИ АВТОРИ

д-р Лорета Георгиевска-Јаковлева, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонска литература, Скопје (Македонија) / **Loreta Georgievska-Jakovleva (PhD)** Ss. Cyril and Methodius University, Institute of Macedonian Literature, Skopje (Macedonia)

Maruša Pušnik (PhD) University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences & Faculty of Arts (Slovenia) / **д-р Маруша Пушкик**, Универзитет во Љубљана, Факултет за општествени науки и Факултет за уметности (Словенија)

м-р Татјана Миљовска, докторанд на Културолошките студии при Институтот за македонска литература, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје (Македонија) / **Tatjana Miljovska (PhD candidate)** Ss. Cyril and Methodius University, Institute of Macedonian Literature, Skopje (Macedonia)

Zvonko Taneski (PhD) Comenius University, Faculty of Arts, Bratislava (Slovakia) / **д-р Звонко Танески**, Универзитет „Коменски“, Факултет за уметности, Братислава (Словачка)

д-р Радомир Поповски, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје (Македонија) / **Radomir Popovski (PhD)** Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)

Martina Lukačova (PhD) Constantine the Philosopher University, Faculty of Arts, Nitra (Slovakia) / **д-р Мартина Лукачова**, Универзитет „Константин Флорозф“, Факултет за уметности, Нитра (Словачка)

м-р Глориа Фоссен, докторанд на Културолошките студии при Институтот за македонска литература, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје (Македонија) / **Gloria Fossen (PhD candidate)** Ss. Cyril and Methodius University, Institute of Macedonian Literature, Skopje (Macedonia)

Dejan Jontes (PhD) University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Department of Media and Communication Studies (Slovenia) / **д-р Дејан Јонтес**, Универзитет во Љубљана, Факултет за општествени науки, Отсек за медиумски и комуникациски студии (Словенија)

д-р Славчо Ковилоски, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонска литература, Скопје (Македонија) / **Slavcho Koviloski (PhD)** Ss. Cyril and Methodius University, Institute of Macedonian Literature, Skopje (Macedonia)

м-р Александра Кузман, докторанд на Културолошките студии при Институтот за македонска литература, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје (Македонија) / **Aleksandra Kuzman (PhD candidate)** Ss. Cyril and Methodius University, Institute of Macedonian Literature, Skopje (Macedonia)

м-р Наталија Орлиќ, докторанд на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Љубљана (Словенија) / **Natalija Orlić (PhD candidate)** Faculty of Philosophy, University of Ljubljana (Slovenia)

Publisher / Издавач
Institute of Macedonian Literature / Институт за македонска литература

For the Publisher / За издавачот
Maja Jakimovska-Tošić PhD / д-р Маја Јакимовска-Тошиќ

Reviewed by / Стручен рецензент
Jasmina Mojsieva-Guševa PhD / д-р Јасмина Мојсиева-Гушева

Macedonian Language Editor / Лектура (македонски јазик)
Suzana V. Spasovska, MA / м-р Сузана В.Спасовска

Printed by / Печати
MAR-SAZ – Skopje / МАР-САЖ – Скопје

Number of copies printed / Тираж
300